

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS DİLİNDƏ SAY TƏRKİBLİ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏR

İxtisas: 5708.01. – German dilləri

Elm sahəsi: filologiya – dilçilik

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

İddiaçı: _____ **Sərcan İslam qızı Sadiqova**

Elmi rəhbər: _____ **İlham Mikayıl oğlu Tahirov**
Filologiya elmləri doktoru, professor

NAXÇIVAN-2023

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. FRAZELOGİYADA KƏMİYYƏT KATEQORİYASININ TƏDQIQININ ELMİ-NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ.....	9
1.1. Kəmiyyət kateqoriyasının məntiqi və linqvistik əlaqəsi.....	9
1.2. Sayların məna strukturunda miqdar və kəmiyyət anlayışı.....	19
1.3. Sayların simvolikasının linqvokulturoloji aspekti	23
1.4. Say tərkibli frazeologizmlərin dünyanın frazeoloji mənzərəsində yeri	32
1.5. Birinci fəslə dair yekun nəticələr	40
II FƏSİL. İNGİLİS DİLİNDƏ SAY TƏRKİBLİ FRAZELOGİZMLƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK TƏHLİLİ	43
2.1. İngilis dilində miqdar saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr.....	43
2.1.1. İngilis dilində sadə miqdar saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr.....	55
2.1.2. İngilis dilində mürəkkəb və tərkibi sayların işləndiyi frazeoloji birləşmələr...	73
2.2. İngilis dilində sıra saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr.....	77
2.3. İkinci fəslə dair yekun nəticələr	84
III FƏSİL. İNGİLİS DİLİNDƏ SAY TƏRKİBLİ FRAZELOGİZMLƏRİN DİSKURSİV TƏHLİLİ	86
3.1. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin tematik təhlili	86
3.2. Frazeoloji birləşmələrdə kəmiyyət komponentinin dəyərləndirilməsi	93
3.3. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin mətn daxili qiymətləndiriciliyinin müəyyənləşdirilməsi	98
3.4. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin işlənmə tezliyi	105
3.5. Üçüncü fəslə dair yekun nəticələr	114
NƏTİCƏ.....	118
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	120
ƏLAVƏLƏR.....	136

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Frazeologizmlər nəinki milli dil şüurunun mühüm hissəsini təşkil edir, həm də xalqın mədəniyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən zəngin linqvokulturoloji materialı ehtiva edir. Frazeologizmlər haqlı olaraq “millətin həyatının güzgüsü” hesab edilir və dünyanın dil mənzərəsinin yaradılmasında xüsusi rol oynayırlar. *“Frazeoloji vahidin mənə xarakteri ana dilində danışanların bilikləri, praktiki təcrübəsi, xalqın mədəni və tarixi ənənələri ilə sıx bağlıdır. Frazeoloji vahidlər öz semantikasi ilə insanı və onun fəaliyyətini səciyyələndirməyə yönəlib”* [67, s. 7]. Dillərin frazeoloji fondunun digər layları kimi, tərkibində sayların işləndiyi frazeoloji vahidlər də xüsusi maraq doğurur. Sayların da daxil olduğu kəmiyyət insanın gerçəkliyi və onun xassələrini dərk etməsi prosesini əks etdirən universal məntiqi kateqoriyalardan biridir. Kəmiyyət kateqoriyası varlığın kəmiyyət müəyyənliyini əks etdirir. Kəmiyyət kateqoriyası dil vasitəsi ilə ifadə olunan konseptual kateqoriya kimi dilçiləri də çox qədim zamanlardan maraqlandırır.

Frazeoloji vahidlər hər bir dilin mühüm layını təşkil edir. Tərkibində sayların işləndiyi frazeoloji vahidlərə dünyanın bütün dillərində olduğu kimi, ingilis dilində də rast gəlinir. Lakin dildəki bütün saylar frazeoloji vahidlərin tərkibində işlənmir. Sayların frazeologiyada işlənməsi onların milli mədəniyyətdə daşdığı linqvistik-semiotik, koqnitiv-linqvokulturoloji mənanın qavranılmasına əsaslanır.

Çağdaş qloballaşan dünyamızda qloballaşmanı təmin edən faktorlardan biri də dil, o cümlədən dünyada işləkliyinə görə hegemon olan dillərdir. Belə dillərdən biri də ingilis dilidir. İngilis xalqı dünya ədəbiyyatına Uilyam Şekspir, Corc Qordon Bayron, Daniel Defo, Conatan Svift kimi böyük dahilər bəxş etmiş bir xalqdır. Bu sadalanan müəlliflərin əsərləri dünyada tərəqqipərvər xalqların dillərinə tərcümə olunub və olunur. Təbii ki, o böyük şəxsiyyətlərin yaradıcılığında da frazeoloji birləşmələr xalqın milli-mənəvi sərvəti olaraq mühüm yer tutur. Frazeoloji vahidlərin isə tərcüməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu mənada, frazeoloji birləşmələr ilə əlaqədar aparılan hər hansı bir tədqiqat əsəri aktualdır.

Tədqiqatın aktuallığı ingilis dilində sabit söz birləşmələrində sayların işlənməsi və istifadəsinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Sayların simvolik və ya linqvomədəni informasiya daşıyıcısı ola bilməsi, belə informasiyanın əldə edilməsi əhəmiyyətli bir problemdir ki, bu da onların frazeoloji vahidlərdə funksionallığını, istifadə tezliyini, rolunu üzə çıxarmağa imkan verir.

Frazeologiyada kəmiyyət kateqoriyasının tədqiqi və onun elmi-nəzəri məsələlərinin araşdırılması, ingilis dilində say tərkibli frazeologizmlərin struktur-semantik təhlili və diskursun müxtəlif sahələrində onların üzə çıxarılması aktuallığını hər zaman saxlayan bir məsələdir. Frazeoloji birləşmələrin daxili mənə quruluşunun və xarici strukturunun öyrənilməsi və onların işlənmə xüsusiyyətlərinin təhlili hal-hazırda nəzəri və praktik cəhətdən aktualıq kəsb etməkdədir. Dilin frazeoloji fondunun linqvokulturoloji planda tədqiqinə maraq ildən-ilə aşkar şəkildə artır ki, bu da *“frazeologizmin bir işarə kimi özünəməxsusluğunu başa düşməyə və dünyanın dil konseptuallaşmasında frazeologiyanın iştirakını təyin etməyə”* [80, s. 7] imkan verir.

Ş.Balli, V.Vinoqradov, N.N.Amosova, A.V.Kunin, L.P.Smit və başqaları linqvistik yanaşma çərçivəsində frazeologiya nəzəriyyəsinin ümumi nəzəri məsələlərini araşdırmış, Y.S.Stepanov, A.A.Reformatski, V.Z.Panfilov, A.V.Bondarko, O.Yespersen, A.N.Baranov, V.A.Maslova, O.D.Dobrovolskiy, V.Q.Kostomarov, V.N.Teliya, A.S.Nozdrina, S.Q.Vorkaçyov və başqaları məntiqi-fəlsəfi, koqnitiv, linqvokulturoloji, dünyanın dil mənzərəsinin öyrənilməsi baxımından çıxış edərək, frazeologiyanın xalqın dili, mədəniyyəti, adət və ənənələri, tarixi və həyat tərzini ilə bağlı olduğunu tədqiqatlarında göstərmişlər. Bu yöndə aparılan tədqiqatlarda dil və mədəniyyət, dil və şüur arasındakı dərin əlaqə dərk edilir, dilin frazeoloji fonduna daxil olan vahidlər müxtəlif yeni aspekt və istiqamətlərdə öyrənilir [48; 47; 65; 74; 80; 85; 89; 101; 106; 113; 163; 119]. Bir sıra elmi əsərlər say komponentli frazeoloji vahidlərin etnomədəni spesifikliyinin müəyyən edilməsinə və təsvirinə həsr edilmişdir [61; 130; 110; 132; 134 və b.].

German dillərindən biri olaraq, müasir ingilis dilinin frazeoloji fondunun öyrənilməsi də diqqətdən kənarda qalmamış və tədqiqatlar aparılmışdır [bax: 3; 5; 61; 68; 77; 123; 135 və b.]. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrə Avropa və

rus alimlərinin ayrı-ayrı tədqiqatlarında öləri diqqət yetirilsə də, bu mövzu Azərbaycan dilçiliyində toxunulmamış, say tərkibli frazeoloji birləşmələr indiyə qədər ayrıca və əsaslı şəkildə tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektini frazeologiya və ingilis dilində tərkibində sayların işləndiyi frazeoloji vahidlər təşkil edir. Tədqiqatın predmeti isə ingilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin təhlilindən yaranan nəticələrin sistemli olaraq ümumiləşdirilməsidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi ingilis dilində tərkibində miqdar və sıra saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələri struktur-semantik cəhətdən təhlil etmək, say tərkibli frazeoloji birləşmələrin yaranma yollarını araşdırmaq və diskursiv mövqedə onların işlənmə xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqatda aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- Frazeologiyada kəmiyyət kateqoriyasının tədqiqinin elmi-nəzəri məsələlərinin araşdırılması;
- Kəmiyyət kateqoriyasının məntiqi və linqvistik əlaqəsinin öyrənilməsi;
- Sayların simvolikasının linqvokulturoloji kontekstdə araşdırılması;
- Say tərkibli frazeologizmlərin struktur-semantik aspektdən tədqiq edilməsi;
- İngilis dilində say tərkibli frazeologizmlərin diskursiv təhlilinin aparılması;
- Say tərkibli frazeoloji birləşmələrin məndaxili qiymətləndirilməsi;
- Frazeoloji birləşmələrdə kəmiyyət komponentinin dəyərləndirilməsi;
- Say tərkibli frazeoloji birləşmələrin işlənmə tezliyinin müəyyənəşdirilməsi.

Tədqiqatın metodları və mənbələri. Tədqiqatda istifadə edilən metodlar tədqiq edilən mövzu ilə sıx əlaqədar olaraq seçilmişdir.

Dissertasiyada sayların mədəni dəyərlərinin öyrənilməsini nəzərdə tutan semantik təhlil metodu, materialın monitorinqini və təsnifatını əhatə edən təsviri metod, dil vahidində say komponentinin mövcudluğu meyarı ilə müxtəlif frazeoloji, izahlı, ikidilli tərcümə lüğətlərindən seçmə metodu kimi linqvistik təhlil və statistik hesablama metodlarından istifadə edilmişdir. Bu metodların köməyi ilə dil

materiallarının ümumiləşdirilməsi mümkün olmuşdur.

Mənbə kimi internetdən götürülmüş müxtəlif audiovizual materiallar və geniş çeşidli lüğətlərdə verilən frazeoloji birləşmələr təhlil edilib. Həmçinin internetdə dərc olunmuş məqalələrdən və ingiliscə kitablardan, o cümlədən bədii ədəbiyyatdan istifadə olunub. Uilyam Şekspirin "Makbet" (2010), Donna Tartın "Gizli tarix" (1992), Ceyn Ostenin "Emma" (2000) və Çarlz Dikkensin "Devid Kopperfild"-i (1850) bədii kitablar arasındadır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan germanşünaslığında ingilis dilində məhz say tərkibli frazeoloji birləşmələrə dair ilk monoqrafik tədqiqat olaraq bu dissertasiyada miqdar və sıra saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr struktur-semantik, linqvokulturoloji cəhətdən təhlil edilir, say tərkibli frazeoloji birləşmələrin formalaşma yolları müəyyənləşdirilir, say tərkibli frazeologizmlər diskurs daxilində araşdırılaraq tədqiqata cəlb edilir. İngilis dilinin say komponentli frazeologizmlərinin səciyyələndirilməsi, belə frazeologizmlərin tərkibində dəyərləndirmə komponentinin müəyyənləşdirilməsi, ingilis dilində say tərkibli frazeologizmlərin milli xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi tədqiqatın elmi yeniliklərindən sayıla bilər.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işində aşağıdakı müddəalar müdafiəyə təqdim edilir:

- Frazeologiyada kəmiyyət kateqoriyasının tədqiqində məntiqi və linqvistik əlaqə mövcuddur.
- Sayların simvolikasının linqvokulturoloji mənzərəsi formal dəyərləri təcəssüm etdirir.
- Say tərkibli frazeologizmlər dünyanın frazeoloji təzahüründə ekspressiv əhəmiyyətə malikdir.
- İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik təhlili tərkibində miqdar və sıra saylarının işləndiyi frazeoloji vahidlərin tədqiqinə əsaslanır.
- İngilis dilində say tərkibli frazeologizmlər diskursda aktualıq kəsb edir.
- İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin tematik təhlili onların etimologiyasına əsaslanır.
- Frazeoloji birləşmələrdə kəmiyyət komponentinin dəyərləndirilməsi özündə

semantikləşməni ehtiva edir.

- İngilis dilində say tərkibli frazeologizmlər mətn yaratma funksiyasına malikdir.
- İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin işlənmə tezliyi müxtəlifdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti dissertasiyada ingilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələr üzrə nəzəri fikirlərin ümumiləşdirilməsidir. Həmçinin, bu ideya frazeoloji birləşmələrdə sayların fərqli xüsusiyyətlərinin və paradiqmatik münasibətlərdə dominant mövqeyinin tanınması ilə təcəssüm etdirilir. Tədqiqatda say tərkibli frazeologizmlərin qiymətləndirilməsinin milli dəyərlərlə əlaqədə nəzərdən keçirilməsi german mənşəli ingilis xalqının mədəni kimliyi haqqında anlayışlarımızı genişləndirməyə imkan verir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ingilis dilinin leksikologiyası və frazeologiyasına dair mühazirələrin və praktik məşğələlərin keçirilməsində tədqiqatın materialından və nəticələrindən istifadə etmək imkanı ilə şərtlənir. İngilis dilində nitqdə istifadə olunan say komponentli frazeoloji vahidlərin müəllif tərəfindən tərtib edilmiş siyahısı (Əlavələr) tədris vəsaitlərinin hazırlanmasında, leksikoqrafik və frazeoloji təcrübədə, eləcə də tərcümə fəaliyyətində istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya mövzusu Naxçıvan Dövlət Universiteti Elmi Şurasının 25 yanvar 2019-cu il tarixli iclasında (protokol № 6) təsdiq olunmuş və Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirilməsi Şurası Filologiya Problemləri üzrə Elmi Şuranın 22 sentyabr 2020-ci il tarixli iclasında (protokol № 3) qeydiyyata alınmışdır.

İşin əsas müddəaları müəllifin AAK-ın siyahısına daxil edilmiş jurnal və toplularda çap etdirdiyi 13 elmi məqalə, konfrans materialı və tezisdə öz əksini tapmışdır. Dissertasiyanın nəticələri Naxçıvan Dövlət Universitetinin “İngilis dili və tərcümə”, “İngilis dili və metodika” və “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı” kafedralarında müzakirə edilərək müdafiəyə məsləhət görülmüşdür.

Tədqiqatın nəticələri haqqında Humanitar və İctimai Elmlər üzrə I Beynəlxalq Elmi Konfransda, Müasir Elmlər üzrə IV Beynəlxalq Asiya Konfransında, “Şərqlə Qərb arasında Türk dünyası” (Turkic World Between East and West) Konfransında, XXVII Beynəlxalq Elmi-Praktik Konfransın məqalələr toplusunda (Сборник статей

XXVII Международной научно-практической конференции) və “Təhsil tədqiqat və innovasiyanın vəhdəti” mövzusunda doktorant və magistrantların IV Respublika Elmi Konfransında məruzələr edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Naxçıvan Dövlət Universitetinin “İngilis dili və tərcümə” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi “Giriş”, 3 fəsil, “Nəticə” və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın “Giriş” hissəsi 6 səhifə - 10429 işarə, I fəsil 34 səhifə - 64992 işarə, II fəsil 43 səhifə - 81014 işarə, III fəsil 31 səhifə - 57497 işarə, “Nəticə” 2 səhifə - 3634 işarə olmaqla işin ümumi həcmi 146 səhifə - 219.483 işarə təşkil edir.

I FƏSİL. FRAZEOLOGİYADA KƏMİYYƏT KATEQORİYASININ TƏDQIQININ ELMİ-NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1. Kəmiyyət kateqoriyasının məntiqi və linqvistik əlaqəsi

“İnsanın obyektiv gerçəkliyə istiqamətlənmiş idrak prosesi təfəkkür kateqoriyaları şəklində gerçəkləşir” [36, s. 21]. Təfəkkür kateqoriyaları, başqa sözlə, məntiqi kateqoriyalar *“dərkətmə obyektinin ən ümumi, əsas anlayışları və mühüm tərifləridir; varlığın və idrakın ümumiləşdirilməsinin universal, ali formalarını ifadə edirlər”* [108, s. 130]. Məkan, zaman, keyfiyyət və digərləri kimi, kəmiyyət də məntiqi kateqoriyalardan hesab olunur. İnsan təfəkküründə keyfiyyət kateqoriyasından əvvəl meydana gələn kəmiyyət kateqoriyası mühüm universal kateqoriyalardan biridir və varlığın kəmiyyət müəyyənliyini əks etdirir.

Məntiqi-fəlsəfi mənada kəmiyyət anlayışı riyaziyyatın kəmiyyət münasibətləri haqqında elmin inkişafı ilə sıx bağlı olduğundan məkan-zaman aspektində nəzərdən keçirilən vahidlik, çoxluq, ölçü, keyfiyyət kimi müxtəlif mənalarda başa düşülür. Söhbət kəmiyyətin təbii dillərdə spesifik inikasından gedir.

Kəmiyyət dilçilikdə də istifadə olunan məntiq anlayışıdır. Kəmiyyət anlayışı adi mənada hər hansı bir varlığın müəyyən miqdarının ifadə edilməsi deməkdir.

İnsanlar əşya və hadisələrə onların kəmiyyəti, miqdarı nöqtəyi-nəzərindən yanaşmağa nail olduqları zaman kəmiyyət anlayışı meydana gəlmişdir. Bu anlayış dildə öz ifadəsini məhz qrammatik kəmiyyət kateqoriyasında tapır. Kəmiyyət dedikdə, əşyaların iki və daha çox olması başa düşülür. Bu hal birbaşa məntiq anlayışı ilə bağlıdır.

Kəmiyyət fəlsəfi kateqoriya hesab edilir və obyektiv gerçəkliyin bütün göstəricilərinin kəmiyyət formasında təzahürü sayılır. Kəmiyyət kateqoriyası dildə mövcud olan kateqoriyalardan biri kimi əşyanın miqdarını, sırasını, inkişaf səviyyəsini əks etdirir. Əksər tədqiqatçılar razılaşırlar ki, kəmiyyət kateqoriyasının yaranması üçün tarixi ilkin şərt reallığı əks etdirməyin həssas vizual üsuludur. Ən sadə kəmiyyət haqqında birbaşa informasiya *“hiss orqanlarının quruluşu və sinir*

sisteminin funksional və struktur təşkili ilə şərtlənir” [128, s. 107].

Akad. A.Axundov fərqli quruluşlu dillərdən olan Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyət kateqoriyasını araşdıraraq göstərir ki, onların arasında bir sıra tipoloji müxtəlifliklər var və davam edərək qeyd edir ki, həmin fərqlər özünü həm semantik, həm də qrammatik cəhətdən büruzə verir [4, s. 225]. Aydınır ki, dilçiliyin özünəməxsus kateqoriyalarını düzgün müəyyənləşdirmək, onların kateqorial mənalarını aydınlaşdırmaq və hər bir dil kateqoriyası üçün həqiqi təməl rolunu oynayan məntiqi kateqoriya ilə əlaqəni təhlil etmək yolları ilə tanış olmaq zəruridir.

Kəmiyyət kateqoriyası linqvistik və idraki kateqoriya kimi həm dilçilər, həm də filosoflar tərəfindən müxtəlif nöqteyi-nəzərlərdən araşdırılmışdır. Fəlsəfi kateqoriya olaraq, kəmiyyət kateqoriyası Aristotelin “Kateqoriyalar” və “Ritorika” əsərlərində şərh edilmişdir. Kəmiyyət hər hansı obyektin inkişaf dərəcəsini və onun xüsusiyyətlərini ifadə edən fəlsəfi kateqoriyadır. Başqa məntiqi kateqoriyalar kimi, bu kateqoriya da dildə qrammatik (morfoloji və sintaktik), leksik, frazeoloji və digər vasitələrlə əks edilir və bu vasitələrin hər biri kateqorial sistem yaradır [167, s.121]. Bu baxımdan, *“Kəmiyyət kateqoriyası universal, yəni məntiqi kateqoriya olub, gerçəkliyin dərk edilməsində vacib pillələrdən biridir*” [19, s. 11]. Fikrimizcə, bu tərif kəmiyyət kateqoriyasının ideal təzahürüdür.

Kəmiyyət dilçilikdə müraciət olunan bir məntiq anlayışıdır. Bu sferada istifadə edilən “kəmiyyətə gətirmək” ifadəsi müəyyən miqdarda olan məfhuma işarə etmək deməkdir.

Təbii dildə kəmiyyəti işarələyən söz və ifadələr (məsələn: çox, bir neçə, bəzi, yüzlərlə, bir yığın, bir stəkan və s.) kəmiyyət göstəriciləri sayılır. Belə kəmiyyət göstəriciləri isimlə ifadədə müəyyən boşluğu doldurur, beləliklə, istifadə qrupları həm mənalarına, həm də paylanmalarına görə əsaslandırılır.

Hələ qədim insanlarda əşyanın konkret miqdarını hesablamaq, bunun üçün nəisə etalon götürmək kimi biliklərin olmadığı vaxtlarda sadəcə qeyri-dəqiq kəmiyyət haqqında anlayışlar olmuşdur. Buradan aydın olur ki, kəmiyyət anlayışı konkret saylardan daha əvvəl yaranmış və o hər bir dilin özünəməxsus vasitələri ilə ifadə edilmişdir [8, s.372].

“Dəqiq kəmiyyət” anlayışını göstərmək üçün təbii dillər bir, on, iyirmi, otuz və.s. bu kimi dəqiq kəmiyyət göstəricilərindən istifadə edir. Sayların mənası verilmiş ədədi bir silsilədən təcrid edən tək bir fərqləndirici xüsusiyyətlə rəşional şəkildə məhdudlaşdırən riyazi ədəd anlayışına əsaslanır. Həmçinin, ədədi kəmiyyət onlarla, yüzlərlə, milyonlarla kimi cəm rəqəmlərinin istifadəsi ilə də ifadə olunur.

İlk əvvəllər qədim insanlar əşyanın çoxluğunu tam bir toplu kimi dərk etmişlər və daha sonra ona ayrı-ayrı predmetlərin cəmi kimi yanaşmışlar. Burada əşya qrupunun ayrı-ayrı predmetlərin cəmindən ibarət olması deyil, onun tam bir toplu halında mövcud olması diqqət mərkəzinə çəkilirdi. Həmin dövrdə topluluq, çox güman ki, əşyaların kəmiyyəti kimi deyil, keyfiyyəti kimi dərk edilir və müxtəlif saylı əşyalardan ibarət toplular müxtəlif əlamətlər kimi qavranılırdı. Toplu əşyalar müxtəlif xalqların dilində fərqli şəkildə ifadə edilmişdir. Bu cəhət dilin mədəniyyət ilə qarşılıqlı vəhdətindən qaynaqlanır. Belə ki, mədəni kontekst dildə müəyyən kateqoriyanın, o cümlədən kəmiyyət kateqoriyasının ifadə olunmasına təsir göstərmişdir.

Bildiyimiz kimi, kəmiyyət mücərrəd kateqoriyalardan biridir. O, obyektiv aləmlə birbaşa bağlı olaraq, dünyanın dərk olunmasında vacib amillərdən biri sayılır. Başqa sözlə desək, kəmiyyət kateqoriyası idrak prosesinin kəmiyyət anlayışı ilə bağlı olan konkret bir həlqəsini təşkil edir. Cisim həmişə müəyyən keyfiyyət və kəmiyyətin vəhdətidir və bu kateqoriyalar gerçəklikdəki müxtəlifliyin insanın şüurunda böyük təsir oyadan dərkətmə nəticələrini sintez edən komponentləri əks etdirir.

Kəmiyyəti əks etdirən göstəricilər isimlərin istinad sahəsini məhdudlaşdırır, yəni hər hansı varlıq haqqında deyil, "nə qədər varlıq" və ya "neçə varlıq" haqqında məlumat verir, “hamı” ilə “heç” arasında hansısa bir kəmiyyəti göstərirlər. Kəmiyyət göstəricilərinə linqvistik yanaşmalar bu cür dil varlıqlarını fərqli sahələrə aid hesab edirlər. İngilis dilinin ən yenilənmiş qrammatikalarına nəzər yetirsək, artiklların, determinantların, partitivlərin, isimlərin və ya rəqəmlərin məntiqi-sintaktik sahələri arasında kəmiyyət göstəriciləri tapa bilərik.

20-ci əsrdə kəmiyyət kateqoriyasının təsviri, onun dildə formal ifadə yollarının

müəyyən edilməsi və təsbiti bir sıra linqvistik əsərlərin tədqiqat obyektinə çevrilmişdir [49; 52; 62; 69; 104; 108; 128 və b.]. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, insanın kəmiyyət münasibətləri haqqında bilikləri linqvistik modellərin inkişafı ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Dildə təklik və çoxluq kimi anlayış kateqoriyalarını müəyyən etmək yollarından biri olaraq qrammatik kəmiyyət kateqoriyasına çoxsaylı tədqiqatlar həsr edilmişdir [41; 56; 62; 107; 108; 118; 133 və b.]. Müəyyən edilmişdir ki, kəmiyyət anlayışı müxtəlif sistemli dillərdə qrammatik kəmiyyət kateqoriyasında fərqli şəkildə əks olunur.

Plotin (Plotinus) qeyd edirdi ki, düşüncə elementlərinin çoxluğu kəmiyyət və say kateqoriyasını verir [112]. Dilçilikdə kəmiyyətin linqvistik təsvirinin əsaslandığı əlamət və münasibətlər silsiləsi mövcuddur. Həmin münasibətlər təklik, cəmlik, tamlıq, hissəlik, kardinallıq, ordinallıq, topluluq, distributivlik, müəyyənlik, qeyri-müəyyənlik, dəqiqlik, təxminilik, diskretlik, kəsilməzlik, ekstensivlik, intensivlik, çoxluq və azlıq münasibəti, nizamlılıq, nizamsızlıq kimi formalarda təcəssüm olunur.

Keyfiyyət, hal, hadisə, hiss və fikir kəmiyyətə görə qiymətləndirmə obyektində olduqda hesablama və ölçmə mümkün deyildir. Bu zaman dəqiq və təqribi ölçü sistemləri tətbiqini tapmır. Maddi predmetlərlə yanaşı, keyfiyyət, hərəkət, hadisə də kəmiyyət yükü daşıya bilər. Deməli, predmetin, prosesin, əlamətin, keyfiyyətin də kəmiyyəti vardır. Predmetlərin kəmiyyəti onların və ya hissələrinin sayıdır.

Kəmiyyət dedikdə, dildə bu anlayışın yalnız şəkilçilərlə ifadəsi nəzərdə tutulmur. Kəmiyyət dilin leksikasında, morfologiyasında və sintaksisində müxtəlif şəkildə ifadə edilir. Məsələn: zərflərdə, saylarda, əvəzlilərdə, isimlərdə kəmiyyət bildirən sözlərin olması, isimlərdə, feillərdə kəmiyyət bildirən şəkilçilərin olması, uzlaşma əlaqəsi, tabeli mürəkkəb cümlələrdə kəmiyyət budaq cümləsi və s. kəmiyyətin müxtəlif üsul və vasitələrlə ifadəsinin göstəriciləridir.

Kəmiyyətləşmənin həm məntiqdə, həm də dillərdə zəruri bir anlayış olduğunu başa düşmək üçün düşünə biləcəyimiz bir obyekt adlandıran hər hansı ümumi ismin eyni cisimlərin cəmi ilə əlaqəli olduğunu nəzərə almalıyıq, yəni kəmiyyət, düşündüyümüz cəmin nisbətini ölçmək üçün bir vasitədir. Bunu bəzi nümunələri nəzərdən keçirmək yolu ilə daha aydın şəkildə görmək olar: *Quşlar uçur* dedikdə,

quşların məcmusu nəzərdə tutulur. (*Bir*) *quş uçu*r dedikdə isə quşlar sinfinə aid bir üzvdən bəhs edilir. *Quşlar uçu*r ifadəsində görmə məsafəsində olan quşlara işarə edilir. *Bəzi quşlar uçmurlar* deyərkən quşlar sinfinə aid olub, lakin uçmayan müəyyən növləri qeyd edirik.

Təfəkkürün mühüm kateqoriyalarından biri kimi kəmiyyət kateqoriyası bir çox aspektdən təhlil edilə bilər. Miqdar, ədədi münasibətlər, say və kəmiyyət məzmunlu leksik vahidlər müxtəlif humanitar və təbiət elmlərinə aid sahələrin tədqiqat mövzusu ola bilər. Kəmiyyət kateqoriyası bir çox dillərin qrammatik strukturunda, onların inkişafında və zənginləşməsində mühüm yer tutur.

Keyfiyyət kateqoriyası kimi, kəmiyyət kateqoriyası da insan təfəkkürünün ən ümumi və mühüm kateqoriyası olaraq çıxış edir, həm də dil sisteminə güclü şəkildə nüfuz etməsi ilə diqqəti cəlb edir [14, s. 882].

V.Z.Panfilova görə, kəmiyyət mücərrəd, ümumiləşmiş təfəkkür kateqoriyasıdır və əşyanın konkret çoxluğunun ifadə edilməsi bu kateqoriyanın yaranmasında ilkin mərhələ sayıla bilməz [108, s. 168]. Bu fikirlə bir halda razı ola bilmərik ki, ilk zamanlarda bəşəriyyət üçün əşyanı dərk etmək, onun azlıq və çoxluğunu, ondakı əlamətin qədərini bilmək vacib amillərdən hesab olunduğu üçün insan əşyanı dərk edərkən onun mücərrəd kəmiyyətinə nüfuz etməli olmuşdur.

Hegemanın fikrincə, biz dili riyazi və ya məntiq nöqtəyi-nəzərdən deyil, lingvistik baxımdan öyrəndiyimiz üçün, təbii dil ifadələrinin məhdud sayda məntiqi anlayışlarla lokallaşdırmaqda maraqlı deyilik, əksinə müxtəlif dil ifadələrinin mənasında fərqləri daha yaxşı anlamaq üçün məntiq anlayışlarından istifadə edirik [155]. Formal məntiq bu cür işarələrin və mənaların insan ağına daxil edilmiş anlayışlara uyğun olduğunu bildirir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, kəmiyyət hər bir insan üçün bölünməz koqnitiv prosesi ifadə edən bazis konseptidir.

Bəllidir ki, kəmiyyət kateqoriyası dünyanın bütün dillərində vardır və dildə leksik, qrammatik vasitələrin köməyi ilə fərqli şəkildə ifadə olunur. Bütün dillərdə mövcud olmasına baxmayaraq, bu kateqoriyanın bir sıra dillərdə saylarla ifadəsi çox da inkişaf etməmiş, onluq səviyyəsində qalmış, say sistemi kifayət qədər inkişaf etmiş dillərdə isə daha mükəmməl və geniş şəkildə ifadə olunmuşdur.

Frazeologizmlərin tərkib hissəsi kimi saylar digər komponentlərlə birlikdə onların qiymətləndirilməsinin formalaşmasında iştirak edir. Bu, bir tərəfdən, kəmiyyət kateqoriyasının universallıq dərəcəsini müəyyən etməyə, digər tərəfdən, onun etnolinqvistik və etnomədəni spesifikliyini müəyyən etməyə imkan verir.

Kəmiyyət kateqoriyası dilin bütün sisteminə, yəni həm qrammatikaya, həm də lüğətə nüfuz edir. Funksional-semantik kateqoriyalar nəzəriyyəsi çərçivəsində A.V. Bondarko konseptual kəmiyyət kateqoriyasının linqvistik reprezentasiyasının çoxsəviyyəli vasitələrini mərkəz və periferiyaya malik olan funksional-semantik kəmiyyət sahəsi şəklində təqdim edir [51]. Bu barədə başqa tədqiqatçıların da bir sıra işləri məlumdur [bax: 41; 77; 84 və b.]. Bəzi mənbələrdə isə kəmiyyət “kəmiyyət psixi kateqoriyasının linqvistik şərhə olan semantik kateqoriya” hesab olunur [51, s. 289]. Kəmiyyət funksional-semantik sahəsinin komponentləri dil kateqoriyaları və dildə sayın formal şəkildə ifadə edilməsinin xüsusi vasitələri ilə əlaqəli siniflərdir. Kəmiyyət funksional-semantik sahəsinin qurulmasına əsaslanaraq müəyyən etmək olar ki, linqvistik kəmiyyət saylarının leksik-qrammatik sinfi, isimlərin sayının qrammatik kateqoriyası və kəmiyyətlər qrupu ilə məhdudlaşmır, əksinə onun ifadə vasitələri daha zəngindir [83, s. 10]. Dilçilikdə dilin koqnitiv funksiyasını kommunikativ funksiya ilə sıx əlaqədə öyrənən tədqiqat istiqamətinin inkişafı kəmiyyət kateqoriyasının mənasının genişlənməsinə şərait yaratmışdır. Koqnitiv dilçilik baxımından bu kateqoriya kəmiyyətlə bağlı obyektlərin konseptual assosiasiyası kimi başa düşülür [50, s. 56].

Linqvistik təfəkkür şüurda dilin ümumi elmi mənzərəsini yaratmağa xidmət edir, onun spesifik cəhətlərini meydana çıxarır və həyatdakı rolunu müəyyən edir. Bu təfəkkürün obyekti dildir və onun özünə aid anlayışları, qanunları, tədqiqat metodları vardır. Deməli, dil təlimində bir tərəfdən ümumi, digər tərəfdən isə spesifik təfəkkürün inkişafına nail olmaq, onların qarşılıqlı əlaqəsinin dialektikasını meydana çıxarmaq lazımdır [11, s. 5].

Nəzəri-linqvistik təfəkkürü inkişaf etdirərkən ona nail olmalıyıq ki, xüsusidə ümuminin təzahürünü görə bilək və ya ümuminin xüsusidən irəli gəldiyini başa düşək. Məsələn, cəm şəkilçiləri (-lar, -lər) kəmiyyət kateqoriyasının xüsusi təzahür

formasındır. “Kəmiyyət kateqoriyası” anlayışı isə *adamlar, qələmlər, adamsınız, tələbəsiniz, adamıq, tələbəyik* tipli külli miqdarda sözlərin hamısına aid olan əlamətlərin ümumiləşdirilməsi sayəsində əldə edilmiş və təfəkkürün yüksək abstraksiya səviyyəsinin məhsuludur. Həmin kateqoriyanı dərk etmək xüsusi ilə ümumi arasındakı əlaqəni başa düşməyə dəlalət edir [11, s. 4].

Kəmiyyət kateqoriyasının koqnitiv dilçilik nöqteyi-nəzərindən öyrənilməsi zaman-zaman bir çox tədqiqatların, o cümlədən müxtəlif dillərin materiallarına əsaslanan dissertasiyaların mövzusu olmuşdur [63; 83; 81; 106; 120; 123 və b.]. Bu tədqiqatlarda kəmiyyət münasibətlərini ifadə edən linqvistik vasitələrin konseptual təhlil edilərək həmin münasibətlərin əsasında dayanan psixi proseslərin öyrənilməsinə və dünyanın milli mənzərəsinin xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsinə səy göstərilir, dildə kəmiyyətin leksik vasitələri nəzərdən keçirilir. Müxtəlif dillərin materiallarına əsasən kəmiyyətin əsas leksik vasitələrindən olan sayların öyrənilməsinə maraq indiyə qədər davam edir [66; 70; 74; 96; 121; 131; 172 və b.].

Saylar təkcə kəmiyyət (say) anlayışının məntiqi və fəlsəfi xüsusiyyətlərini deyil, həm də mədəni xüsusiyyətlərini əksətdirmə qabiliyyətinə malikdir. Y.S.Stepanov mədəniyyətdə təzahür edən “say” konseptinin bir-biri ilə əlaqəli üç formasını göstərmişdir: 1) sayma, yəni bəzi hərəkətlər; 2) kəmiyyəti ifadə edən söz, yəni kəmiyyətin adı; 3) kəmiyyətin yazılı işarəsi [125, s. 487]. Bu mülahizəyə əsasən müəyyən etmək olar ki, kvantitativ konsept sivilizasiyada hesablama, kəmiyyətin adı və kəmiyyətin yazılı işarəsi olaraq üç formada nümayiş edilir [9, s. 15].

Saylar kəmiyyətin şifahi ifadəsidir. Say universal məfhum olsa da, müxtəlif mədəniyyətlərdə xüsusi simvolik mənalara malikdir [100; 129]. Bu baxımdan ingilisdilli mədəniyyətlərdə sayların simvolizmini nəzərə almaq lazımdır. Müasir elmin bir çox dilçilər tərəfindən qeyd edilən səciyyəvi cəhəti dilin antroposentrikliyidir, yəni dil hadisələrinin insan, onun şüuru, təfəkkürü və fəaliyyəti ilə sıx əlaqədə nəzərdən keçirilməsidir [58; 88; 101; 102; 126; 82 və b.].

İnsanın obyektiv reallığa yönəlmiş bütün idrak fəaliyyəti məntiqi kateqoriyalar şəklində həyata keçirilir. Məntiqi kateqoriyalar bilik obyektinin ən ümumi, əsas anlayışları və əsas tərifləridir, yəni onlar varlığın və idrakın ümumiləşdirilməsinin

universal, ali formalarını ifadə edirlər [108, s. 130]. Keyfiyyət kateqoriyasından əvvəl yaranan kəmiyyət kateqoriyası ən mühüm universal kateqoriyalardan biridir və varlığın kəmiyyət müəyyənliyini əks etdirir. Panfilovun fikrincə, obyektiv reallıqda kəmiyyət müəyyənliyi, bir tərəfdən, diskret kəmiyyət kimi, yəni sayma yolu ilə, digər tərəfdən, qeyri-diskret kəmiyyət kimi, yəni ölçmə yolu ilə görünür. Deməli, kəmiyyətin mental kateqoriyasının məzmunu say və çoxluğun vəhdətini ifadə edir [108, s. 158].

Müxtəlif xalqların həyatında sayların, kəmiyyətin dərk edilməsi və həmin dərkətmənin dildə inikası fərqli yollarla baş vermişdir. *“Kəmiyyət anlayışı maddi və mənəvi mədəniyyətin inkişafı ilə sıx bağlı idi”* [73, s. 13]

Dildə kəmiyyət kateqoriyasını yalnız təklik və cəmlik ifadə edən kateqoriya kimi düşünmək yanlış olardı, çünki təklik və cəmlik bu kateqoriyanın bütöv deyil, sadəcə bir hissəsini əhatə edir və onun əhatə dairəsi daha genişdir. Kəmiyyət kateqoriyası və ya cəmlik anlayışı bütün dillərə xas olan prosesdir və hər bir dilin özünəməxsus cəm şəkilçiləri vardır. Bəzən toplu isimlərlə cəm şəkilçisi qəbul etmiş sözlər bir-birilə qarışdırılır. Lakin sözün özünün mənaca topluluq bildirməsi ilə onun kəmiyyət göstəricisi qəbul edərək cəmlik bildirməsi eyni deyil. Belə olan halda birincidə sözün leksik-semantik mənası əsas olaraq götürülür, formaca təkdə olur və onun tərkibində heç bir kəmiyyət göstəricisi çıxış etmir. İkincidə isə qrammatik proses gedir, yəni şəkilçi vasitəsilə formalaşır. Bununla belə kəmiyyət anlayışının hər iki dildə ifadə olunması üçün qrammatik vahidlərin – şəkilçilərin olması o qədər də vacib deyil. Əgər dildəki hər hansı leksik vahid şəkilçi qəbul etmədən çoxluq – topluluq ifadə edə bilirsə, cəm şəkilçisinin işlənməsinə ehtiyac duyulmur. Yəni dildəki sözün özü topluluq bildirir və bu topluluq fasiləli və ya diskret çoxluqdan fərqli olaraq fasiləsiz və ya adiskret olur [6, s. 17].

Türk dillərinin daha qədim inkişaf dövrlərində cütlük anlamı müəyyən bir göstərici ilə əlaqədar olmuşdur. Bu, ola bilsin ki, praaltay və ya ural-altay dövrlərində mövcud olmuş və dilin sonrakı inkişaf mərhələlərində çoxluq ifadə edən müxtəlif məfhumlar ümumi kəmiyyət anlamı fonunda dərk edilməyə başladığıca, onların ifadə vasitələri arasındakı sərhəd də tədricən yox olmuşdur [18, s. 20].

Analitik dillərdə çoxluq bildirən miqdar saylarından sonra isim gələrsə, ikinci tərəfdə cəmlik bildirən əlamət işlənir. Məsələn: Azərbaycan dilində *üç qələm* anlayışı ingilis dilində *three pens* şəklində ifadə olunur. Analitik dillərdə birinci komponenti birdən çox sayla ifadə edilən birləşmələrdə ikinci tərəfin qrammatik şəkilçi ilə ifadə edilməsinin səbəbi məntiqlə deyil, qrammatik norma ilə izah oluna bilər. Birinci tərəfdə leksik semantik çoxluqla, ikinci tərəf qrammatik vasitə ilə uzlaşır. Bu xüsusiyyət dillərin inkişaf yolları və özünəməxsus etnokulturoloji amilləri səciyyələndirir. M.Hüseynzadə və sonralar Ç.Hüseynzadə birinci tərəfi birdən böyük miqdarı bildirən say olan birləşmədə ikinci tərəfin cəm şəkilçisi qəbul etməməsini məntiqlə bağlanmasına iki aspektdən yanaşmışlar. Birincisi, Azərbaycan dilinin daşıyıcısı üçün bu məntiq miqdarın sayda ifadəsini tapmasıdırsa, ingilis, rus və başqa bu kimi dillərin daşıyıcısı üçün məntiq bir tərəfdəki cəmin digər tərəfdə də cəmi tələb etməsi ola bilər. Deməli, bir dildə kəmiyyətə görə uzlaşmanın mövcudluğu, başqa dildə isə belə uzlaşmanın yoxluğu etnokulturoloji mahiyyət daşıyır. Məsələyə sistemli yanaşma uzlaşmanın olmasını tələb edir. Çünki dil vahidlərini bir-biri ilə əlaqələndirərkən məntiqi nəticələr çıxarmaq haqqında heç kim fikirləşmir. Azərbaycan dilinin daşıyıcısı üçün *five books* məntiqə və ya normaya sığmırsa, ingilis dilinin daşıyıcısı üçün *beş kitab* məntiqi pozur [9, s. 18].

Müasir dövrdə Azərbaycan dili kimi dillərdə kəmiyyət kateqoriyasından danışarkən aşağıdakı şəkilçilər nəzərə alınır: -lar, (-lər), -lıq (-lik,-luq,-lük), -lı (-li,-lu,-lü), -q (-k), -iq (-ik, -uq,-ük), -ız (-iz, -uz,-üz). Dilçilikdə kəmiyyət kateqoriyası ismə, sifətə, əvəzliyə, saya və feilə aid olmaqla ümumi qrammatik kateqoriyalardan biridir. *İki, dörd, altı* saylarında kəmiyyət anlayışı konkret, *ağaclar, yarpaqlar, otlar, çiçəklər* sözlərində qeyri-müəyyən, *izdiham, heyət, camaat, ordu* sözlərində isə mücərrəddir.

Hər bir dilin lüğət tərkibində müxtəlif nitq hissələrinə aid olan müəyyən qrup elə sözlər vardır ki, onlar yalnız toplu halda düşünülür. Bu cür sözlər cəm şəkilçisi olmadan belə tam leksik vahidlər kimi özləri topluluq, cəmlik ifadə edir. Topluluq anlamı haqqında O.Yespersen belə yazır: “*Məntiqi cəhətdən topluluq bir tərəfdən təklik, digər tərəfdən isə cəmlik kimi başa düşülməlidir. Lakin topluluq təklik kimi*

başə düşüldükdə belə, onu ayrı-ayrı hissələrin vəhdəti kimi təsəvvür etməmək mümkün deyil” [bax: 142, s. 62].

Buna görə də topluluğun ayrı-ayrı hissələrdən ibarət çoxluq olduğunu nəzərə alaraq, onu bölünən, yəni diskret kəmiyyətin təzahürlərindən biri kimi müəyyən etmək mümkündür.

Kəmiyyət kateqoriyası geniş əhatə dairəsinə malikdir və digər qrammatik kateqoriyalardan fərqi ondan ibarətdir ki, o daha mürəkkəb və çoxcəhətli xüsusiyyətlərə malikdir. Bununla yanaşı bu kateqoriya rəngarəng ifadə vasitələrinə, məzmun müxtəlifliyinə, zəngin kəmiyyət məzmunlu vahidlərə malik olması baxımından da digərlərindən fərqlənir. Məhz buna görə də kəmiyyət kateqoriyası ikili xarakter daşıyaraq mücərrəd kateqoriya hesab olunur və burada həm konkretlik, həm də mücərrədlik vardır. Buraya real hesablanan konkret əşyalar və konkretlikdən xaric olan, hesablanması mümkün olmayan kəmiyyət daxildir. Bu kateqoriya öz mənasına görə ən müxtəlif sözləri ümumiləşdirmələr nəticəsində birləşdirir.

Kəmiyyət kateqoriyası digər ümumi qrammatik kateqoriyalardan onunla fərqlənir ki, bu kateqoriya xarici aləmdə mövcud olan əşya və hadisələri əks etdirən bir kateqoriya kimi təhlil edilir. Kəmiyyət kateqoriyasının belə geniş yayılmasının və əhatə dairəsinə malik olmasının səbəbi onun mövcud real aləmlə bağlı olmasından irəli gəlir. Kəmiyyət kateqoriyası qeyri-real təsəvvürün məhsulu deyildir. Bu, insanın real, həyatı təsəvvürlərindən doğmuş və müəyyən inkişaf mərhələsi keçmişdir. Başqa sözlə desək, təfəkkür kateqoriyası olan kəmiyyət kateqoriyası məntiqi və linqvistik cəhətdən vəhdət təşkil edir və onlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etmişdir [30, s. 34].

İnsan idrakında canlanan təsəvvürlərin, ətraf mühitlə bağlı fikirlərin və müxtəlif istiqamətli münasibətlərin kəmiyyət göstəricilərini dil vasitəsilə nəzərdən keçirmək mümkündür [103, s. 42]. Kəmiyyət kateqoriyası məntiqi, riyazi, psixoloji, və linqvistik səciyyə daşımaqla yanaşı, hər hansı obyektin xüsusiyyətlərini və onların inkişaf dərəcəsini ifadə edən fəlsəfi kateqoriyadır. Digər məntiqi kateqoriyalar kimi kəmiyyət kateqoriyası da, dildə qrammatik (morfoloji, sintaktik), leksik, frazeoloji və başqa səviyyələrdə əks olunur və bu səviyyələrin hər biri bir kateqoriya sistemi

yaradır [168, s. 121].

Kəmiyyət kateqoriyasının elementlərinin sayının və ölçüsünün tanınması təsadüfi deyil [60, s. 2]. Yəni onun komponentlərinin təfəkkür prosesi ilə əlaqələndirilməsi vacibdir. Bu kəmiyyət kateqoriyasının məntiqi kateqoriya olmasının bir daha bariz sübutudur.

1.2. Sayların məna strukturunda miqdar və kəmiyyət anlayışı

Dilçilikdə saylar kəmiyyətin linqvistik modelləri hesab edilir. Say sistemi kəmiyyəti ifadə edən yazı sisteminə işarə edir və o, ədədin rəqəm adlanan simvollar vasitəsilə ifadəsidir. Ənənəvi qrammatika mövqeyindən sayların xassələri əvəzlilik və isimlərə yaxındır [54, s. 151]; ingilis dilində say müstəqil nitq hissəsi kimi tanınır, çünki saylar mücərrəd bir miqdar ilə əlaqələndirilir və söz yaradıcılığında orijinallığı ilə seçilir. Chesnokova görə, saylar nitqin bir hissəsi olaraq obyektiv fəaliyyət faktlarının kəmiyyət xüsusiyyətlərinin ümumi funksiyası və hesablama prosesində iştirak funksiyası ilə birləşən, qrammatik xüsusiyyətlərinə görə çox fərqli olan söz qruplarının birləşməsini təmsil edir [131, s. 4]. Sayların təfsiri məsələsi hələ də mübahisəlidir ki, bu da onların yüksək abstraksiya dərəcəsi, törəmə və morfoloji müxtəlifliyi və sintaktik funksiyalarının müxtəlifliyi ilə izah olunur [96, s. 43-51]. Bəzi tədqiqatçılar hesab edirlər ki, sayların obyektlərin sayını bildirən nitq hissəsi kimi ənənəvi tərif onların tarixi inkişafının xüsusiyyətlərini və fərqləndirici qrammatik xüsusiyyətlərini əks etdirmədiyi üçün natamamdır [70; 96; 114, s. 16].

Kəmiyyət sayları və kəmiyyət ədədləri sayıla bilən əşyaların ümumi sayını göstərmək üçün istifadə olunur. Kəmiyyət sayları müəyyən (*beş*), qeyri-müəyyən (*xeyli*), sadə (*dörd*, *doqquz*), mürəkkəb (*iki yüz*, *doqquz min*) və kompozit (*min doqquz yüz səksən bir*) ola bilər.

Dilçilikdə kəmiyyət anlayışını ifadə edərkən üç əsas üsuldan istifadə edilmişdir. Bunlar *sintaktik* (*doqquz*), *leksik* (*az*, *çox*, *xeyli*) və *morfoloji* (*-lar*, *-lər*) üsullardır. Sintaktik yolla kəmiyyətin ifadəsində sayların rolu mühümdür. Onlar bu

yolla kəmiyyətin ifadəsində birinci tərəf kimi işlənir [15, s. 247]. Nizami Xudiyev sintaktik üsulla kəmiyyət çoxluğunun ifadəsində sayların, qoşa sözlərin və təkrarların işlənməsinin əsas olduğunu vurğulamışdır [17, s. 103].

Kəmiyyət kateqoriyasının bütün dil daşıyıcıları üçün aktual olmasını iddia etmək olmaz. Belə ki, kollektiv düşüncənin hər bir kateqoriyası məhz dil kateqoriyaları ilə ifadə olunurlar, digər bir tərəfdən isə dil vasitəsilə ifadə olunan hər şey sosial əhəmiyyət kəsb etmir və ya şüur faktına çevrilmir. Hər hansı dilin ayrılmaz xüsusiyyətinə çevrilmək üçün iki şərt vacib rol oynayır: ilk olaraq o, dildə daima işlənməsi üçün, böyük leksik kompozisiyanın əsas xarakteristikası olmalıdır, sonra isə, dominantlıq təşkil edən bu semantika nitq hissəsinin bütün sözlərini bir-birinə əks olaraq qoyulan formalar silsiləsinə bölərək onları bir neçə porsiyaya ayırmalıdır. Bu forma silsilələrinin bir-birinə qarşı qoyulması insanların dil təfəkküründə idraki yaxud məna tərkibləri kimi mövcud olur [20, s. 19-24].

Linqvistikada saylar müxtəlif komponentləri əmələ gətirən geniş bir məfhumdur. Bu komponentlər ölçü, miqdar və çoxluqdur. Saylar xüsusi kəmiyyəti təyin etdiyinə görə digər kəmiyyət bildirən sözlərdən fərqlənirlər. Məsələn: *beş, on, əlli, yüz* və s.

Dilçilikdə ən geniş mənada say ədədi bir kəmiyyəti xarakterizə edən bir ifadə və ya sözdür. Bəzi qrammatika nəzəriyyələrində bu əsasən *say* sözü kimi işlədilir, məsələn, "iki şapka" ifadəsindəki "iki" sözü müəyyən miqdar saylarına aiddir.

Müxtəlif dillərdə sayların məna strukturunda ifadə etdiyi miqdarlıq anlayışı fərqli ola bilər. Yəni ingilis dilində miqdar sayları mütləq sayı ifadə etdiyi halda [149, s. 65], Azərbaycan dilində onlar müəyyən və qeyri-müəyyən olmaqla iki qrupda şərh edilir.

Dilçilikdə miqdar sayı kəmiyyəti üçün istifadə olunan saya verilən addır. Miqdar sayları kəmiyyət ifadə etdikləri üçün onlar həmçinin hesablama rəqəmləri olaraq tanınır.

Kəmiyyət məfhumu dəqiq riyazi rəqəmlər vasitəsilə ifadə olunarkən konkret məna daşıyır. Qalan kəmiyyətlər isə ya qeyri-müəyyən, ya da mücərrəd xarakterdədir. Kəmiyyətin mücərrəd xarakter daşması o deməkdir ki, əşya və hadisələrin sayı

sonsuzdur və ya sayılması konkret olaraq mümkün deyildir. Onlar dəqiq formada kəmiyyətlənmir və ya onların sayı müəyyən bir çərçivədə götürülmür.

Riyazi kəmiyyətdə mücərrədlik, qeyri-müəyyənlik və təxminilik yox dərəcəsidir. Hər şey dəqiq və konkret kəmiyyətdə hesablanır. Kiçik və sonsuz böyük kəmiyyətlərin kompleks formalarını işlədən riyaziyyatçı daha dəqiq hesablanan məfhumlar haqqında düşünür. Məsələn, *four doctors, seventeen students, thirty books* kimi ifadələrdə yalnız konkret, hesablanması mümkün olan müəyyən kəmiyyətlər ifadə edilir. Saylar vasitəsilə ifadə olunan kəmiyyətlər konkret mənə daşdığı halda, digər vasitələr ilə verilmiş kəmiyyətlər dəqiqlikdən məhrumdur.

Say bəzi dilçilər tərəfindən uyğun və fərqli elementləri formalaşdıran geniş bir anlayış hesab edilir. Bunlar say, ölçü və çoxluqdur. İlk kəmiyyət aktuallığı qrammatik say kateqoriyasının formaları ilə ifadə olunur, ikinci dərəcəli kəmiyyət aktuallığı isə müxtəlif leksik və qrammatik kateqoriyaların fərqli leksik vahidlərindən istifadə etməklə ifadə olunur.

Kəmiyyət təfəkkürünün əsası əşya və proseslərin obyektiv fərqliliyidir. Kəmiyyət bir araya gətirilərkən elementlərin ümumi ölçüsü və bir cismin xassə və münasibətlərinin onun keyfiyyətindən asılı olmayan homogen elementlərə bölünməsi kimi iki əsas mənaya malik say vasitəsilə ifadə edilir. Bu sadalananlara əsaslanaraq sayma prosesində 5 sayını meydana gətiririk və bu beşi sadə bir kəmiyyətə çeviririk. Burada beş nəfər beş insanın formal bir vahidi olmaqla yanaşı, beş elementin xüsusi olaraq bölünən birliyi. Say bölünə bilən kəmiyyətin və müəyyən bir dəstənin müstəqil və ayrılmaz məcmusudur.

Azərbaycan dilində 23 sözdən istifadə edərək miqdar anlayışını ifadə etmək mümkün olur. Bunlar *bir, iki, üç, dörd, beş, altı, yeddi, səkkiz, doqquz, on, iyirmi, otuz, qırx, əlli, altmış, yetmiş, səksən, doxsan, yüz, min, milyon, milyard, trilyon* saylarını ehtiva edir. Digər saylar isə ən az və ən çox miqdar məfhumlarını ifadə edərək həmin sözlərdən müxtəlif üsullar vasitəsilə birləşmələr düzəltməklə əmələ gəlir: *on bir, əlli iki, yüz on beş, iki yüz, min doqquz yüz altmış yeddi, iki yüz əlli milyon beş yüz otuz bir min yüz doxsan beş*.

İngilis dilində isə miqdar anlayışını ifadə etmək üçün əsasən aşağıdakı

sözlərdən istifadə edilir: *one, two, three, four, five, six, seven, eight, nine, ten, eleven, twelve, twenty, thirty, forty, fifty, sixty, seventy, eighty, ninety, hundred, thousand, million, billion, trillion*. Bu saylar xüsusi qaydalara əsasən müəyyən edilərək düzəlir və həmin qaydalardan istifadə etməklə istədiyimiz miqdarı ifadə edə bilərik.

Dilçilikdə miqdar anlayışının ilk formalaşmasında insanın bədən üzvlərindən bəzisi, xüsusilə, əl əsas rol oynamışdır. Bu zaman on və beş məfhumlarını ifadə edən sözlər ilkin saylar olaraq, əsasən, əl mənasını ifadə edən sözdən törəmişdir. Bundan başqa, bir sıra Hind-Avropa dillərində də *on* sayını ifadə edən sözlərin tam və yaxud az halda "əl" mənasında işlənən sözlə uyğun gəlməsi faktı bu mülahizəni bir daha təsdiq edir.

Azərbaycan dilində saylar həm çoxluq, həm də konkret miqdarlıq mənalarına malikdir və bu nümunələr ilə bir çox yazıçılar kimi, Nəsiminin əsərlərində də qarşılaşa bilərik. Məsələn:

Ol nədir kim, hayü-huyi altıdır

Kim görübdür bir sədəfdə altı dür? [26, s. 167]

Ayəti-səbūlməsanidir üzün

Dörd kitabı-asimanidir üzün [26, s. 178].

Bu misralarda *altı* sayı coğrafi cəhətləri izah edərək bir sədəf birləşməsilə altı cəhətin bir məkanda yerləşməsini bədii və obrazlı şəkildə təsvir etmişdir.

İkinci misalda isə *dörd* konkret olaraq məlum dini kitabların sayını bildirir. Bundan başqa, Nəsimi öz semantikasında cəmlilik və topluluq bildirən bir sıra sözlərdən də geniş istifadə etmişdir. Qeyd olunmalıdır ki, türk dillərində ilk zamanlar çoxluğu bildirmək üçün cəmlilik deyil, topluluq xarakterik olmuşdur [86, s. 336].

Konkret miqdarlıq bildirən say sözləri ilə sadalanan əşya və ya hadisələrin adları üçün işlənən numerativlər türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində də çox qədim tarixə malikdir. Orxon-Yenisey abidələrində, «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında, Mahmud Kaşğari "Divan"-ında və başqa əsərlərdə bir çox numerativlərə rast gəlinir. Burada *qədəh*, *qətrə* müxtəlif mayeləri, *bölük* isə insan toplusunu bildirmək üçün ölçü vahidi kimi işlədilmişdir [26, s. 198].

İngilis dilində çoxlu sayda sözlər vardır ki, onlarda kəmiyyət anlayışı vardır.

Belə nümunələrə *week, month, year, century* sözlərini göstərmək olar. Lakin bu kəlmələrin məzmununda kəmiyyət anlayışı olmasına baxmayaraq onlar say deyil.

Miqdar sözləri bir sıra fərqli semantik xüsusiyyətlərlə əlaqələndirilir. Bu sahə nəzəri ədəbiyyatda mütənasib qeyri-müəyyənlik, neqativ kəmiyyət sözlərinin mənası və kəmiyyət sözləri olan bəzi konstruksiyaların dəyərləndirilməsi kimi ən çox diqqət çəkən cəhətlərə nəzər salır [bax: 27].

Saylar miqdar və kəmiyyət anlayışlarını ifadə etdiyindən sintaktik üsulla kəmiyyət məfhumunu şərh edərkən saylardan geniş istifadə edilir. Aparılan bir sıra tədqiqat işləri təsdiq edir ki, sayların əsas vəzifəsi kəmiyyət ifadə etməkdir. Buna görə də onları məna növünə bölərkən məhz bu aspektdən yanaşılmalıdır. Başqa sözlə desək, sayları növlərinə görə bölərkən, ilk növbədə onların ifadə etdiyi kəmiyyət məzmunu önə çəkilməlidir [40, s. 7].

1.3. Sayların simvolikasının linqvokulturoloji aspekti

XXI əsrdə dil və mədəniyyətin qovşağında meydana gəlmiş linqvokulturologiya yeni dilçilik istiqamətidir və bu dilçilik sahəsinin predmeti həm dil, həm də mədəniyyətdir. Burada dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsiri öyrənilir. Bu elmin əsas vəzifəsi dilin mədəniyyətlə, etnosla, xalqın mentaliteti ilə əlaqəsinin öyrənilməsi və təsviridir. İnsan düşüncəsinin nəticələrini ümumiləşdirən bu dil vahidləri mif, əfsanə, ayin və adətlərdə, folklor və dini diskurslarda, nəzm və nəsrə yazılmış bədii mətnlərdə, frazeologizm və məcazlarda, simvol və paremiyalarda və s. qeyd olunmuş arxetip və prototiplərdir [111, s. 11].

Linqvokulturologiya sistemli üsullarla çağdaş prioritetlərə, normalara və ümumbəşəri dəyərlər sisteminə yönəlik dil və mədəni kontekstin vəhdətdə olduğu birlikdir. O, dil mədəniyyətinin praktik əsası olaraq qəbul edilir, yəni dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsini öyrənən və bu prosesin ayrılmaz bir hissəsi kimi inikas edən kompleks akademik fənn kimi xarakterizə edilir [59, s. 36].

Linqvokulturologiyanın və linqvokulturoloji təhlilin əsas vahidi

lingvokulturem hesab edilir. Bu termin dilçiliyə V.V.Vorobyov tərəfindən gətirilmişdir. Müxtəlif dil səviyyələrinə aid sözlər, söz birləşmələri, frazeoloji vahidlər, mətnlər mədəniyyətlə bağlı xüsusiyyətləri əks etdirir. Frazeoloji vahidlər bu mövqedə daha çox lingvokulturoloji potensiala malikdir, çünki “dildə mədəni-millə etalonlar və stereotiplər ilə əlaqələndirilən və nitqdə istifadə olunduqda lingvomədəni birlik üçün səciyyəvi mentaliteti canlandıran məhz həmin bədii ifadələr sabitləşir və frazeologiləşir” [127, s.233].

Saylar hər şeyin başlanğıcı hesab edilir, say münasibətləri isə dünyanı dərk etmək üçün açar rolunu oynayır, ona görə də saylar sirr və mistisizmlə əhatə olunmuşdur [71, s. 159-161]. Saylar müxtəlif elm sahələrinin mütəxəssislərinin böyük marağına səbəb olmuşdur.

Qədim dövrlərdə saylar bir insanın həyat tərzini və istiqamətini təsvir edən bir vasitə kimi xidmət etdiyindən, insanlar rəqəmlərin gizli mənalарının olduğuna və onların ətrafdakı hər şeyə təsiretmə qabiliyyətinə inanırdılar. Həmin zamanlarda saylar ətraf aləmdəki bütün varlıqların və cisimlərin ayrılmaz bir hissəsi kimi qəbul edilir, rəqəmlər kainatın ilahi simvolları, kainatın representasiyasının əsası və nizamın rəmzi kimi şərh edilirdi [182].

Saylar mədəni mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, insan həyatında həmişə xüsusi rol oynamışdır. Bu gün bir çox həyat nümunələrinin əsasında duran say simvolizmi dünyanın müxtəlif xalqlarının nitqində öz əksini tapır [161, s. 3]. Sayların xüsusi təhlili, onların harmoniya və estetikasının öyrənilməsi ilə bağlı ilk cəhdlərin Pifaqorçulara aid olduğu bildirilir [181, s. 629]. Qədimdə xalqlar sayların müqəddəs gücündən bəhs edir, onlara xüsusi gizli məna verirdilər. Əsrlər boyu müəyyən saylar yeni simvolik mənalara qazanmış, dünya biliklərində onların yeri dəyişmişdir.

Son illərdə dilin frazeoloji tərkibinin lingvokulturoloji aspektdə öyrənilməsinə maraq artmışdır ki, bu da bizə frazeologiyanın orijinallığını bir əlamət kimi başa düşməyə və frazeologiyanın lingvistik konseptuallaşmada iştirakını təsvir etməyə imkan verir [80, s. 7]. Bu istiqamətdəki əsərlərdə dil və mədəniyyət, dil və şüur arasındakı dərin əlaqə dərk edilir, frazeoloji vahidlərin öyrənilməsinin yeni üsulları axtarılır.

Sayları müasir elm asanlıqla izah edə bilir, lakin qədim dövrlərdə onlar sadəcə sirr idi. Sayların istifadəsi artdıqca, insanlar öz təcrübələrini və təxəyyüllərini izah etməkdə miflər yaratmaq üçün bir vasitə kimi istifadə edirdilər. İlk insanlar insan şüurunu cəlb edən hər şeyi simvollaşdırırdılar. Müvafiq olaraq, onlar, kainata nizam və quruluş verən, ay və planetlərin, eləcə də bitki, heyvan və insan həyatının hərəkətini idarə edən kosmik prinsiplərlə əlaqələndirilirdi [170, s. 28].

Saylar bütün dövrlərdə xalqın mədəniyyətinin mühüm bir hissəsi olmuşdur. İnsanların yaşadığı yerlərdə hər zaman saylar və say sistemi də mövcud olmuşdur. Bununla yanaşı, saylar hər hansı bir elm sahəsinə daxil olur və ona xidmət edir. Bu nöqteyi-nəzərdən dilçilik istisna təşkil etmir.

Bütün dillər mənaları çatdırmaq üçün simvollardan istifadə edən işarə sistemləridir. Saylar kompleks tarixi-mədəni biliklər sayəsində simvolik bir xarakter qazana bilər. Məlum olduğu kimi, say simvolizmi dünya mədəniyyətlərində fərqli şəkildə əks olunur. İnsanlar qədim zamanlardan bəri planetləri və ulduzları müşahidə edir və eyni zamanda riyazi hesablamalar aparırlar [95, s. 232]. Mesopotamiyadakı ən qədim say sistemlərindən biri təxminən 5000 il əvvəl başlamışdır. Babillilər bugünkü standartlar baxımından da çox inkişaf etmiş bir say sisteminə sahib idilər. Onlar günü iyirmi dörd saata, hər saati altmış dəqiqəyə, hər dəqiqəni altmış saniyəyə bölmüşdülər.

Sayların simvolizminin kulturoloji aspekti dünyanın mədəniyyət mənzərəsində bir sıra universal anlayışlardan yaranır. Mədəniyyətin mühüm elementlərindən biri etnik qrupun inkişafının müəyyən mərhələsində onun təfəkkürünün əsas xüsusiyyətlərini əks etdirən saydır [115, s. 50]. Qədim xalqlar inanırdılar ki, tanrılar dünyanı idarə etmək üçün saylardan istifadə edirlər, buna görə də mədəniyyətin inkişafının ilkin mərhələlərində saylara müqəddəs və sehrli mənalar verilirdi. Antik dövrün ən böyük riyaziyyatçıları və filosofları sayı kainatı dərk etmək üçün açar hesab edirdilər. Sayların simvolizmi təkcə insanın mifoloji şüurunda deyil, həm də astrologiyada, numerologiyada, ezoterizmdə - qədim zamanlardan məşhur olan və müxtəlif xalqların mədəniyyətlərində hörmətlə qarşılanan sahələrdə əks olunur. Sayların simvolik mənası insanın mənəvi fəaliyyətinin bütün sahələrinə - dinə,

incəsənətə, ədəbiyyata, memarlığa nüfuz edir. Saysız nəinki heç bir elm və bilik, hətta həyata qarşı hər hansı münasibət ağlasığmazdır [118, s. 76]. Sayların köməyi ilə insan ətrafındakı dünyanı təsvir edir. Sayların simvolik mənaları simvolik lüğətlərdə və sayların simvolizminə həsr olunmuş ensiklopediyalarda təqdim olunur [79; 97; 98; 101; 105; 121; 124; 129; 148; 157; 172; 176].

Say simvolizminin araşdırılması dil mədəniyyətinin, dünyagörüşünün göstəricilərini müəyyənləşdirmək baxımından vacibdir. Bununla yanaşı, say həm məntiqi, həm də mədəni fenomendir və istənilən milli dildə və etnik mədəniyyətdə sayın konseptual xüsusiyyətləri ilə dil və mədəniyyət arasındakı əlaqəni müəyyən edir. Zəngin mədəni semantikanı ehtiva edən saylar müqəddəs simvolikalara malikdir.

Günümüzdə saylar müasir dilçilər tərəfindən yalnız qrammatik kateqoriya kimi deyil, həmçinin dil mənzərəsinin bir hissəsi olaraq araşdırılır. Müqəddəs saylar və onların etnik-mədəni rəmzlərinin araşdırılmasına olan maraq getdikcə artır.

Bir, iki, üç, dörd, beş, yeddi, doqquz, on iki, qırx sayları dünyanın etnik mənzərəsinin bir hissəsini təşkil edən mədəni və milli xüsusiyyətləri özündə əks etdirir. Bildiyimiz kimi bütün sayların nominal dəyəri yoxdur. Simvolizmdə bu saylar məhsuldar və qeyri-məhsuldar olmaqla iki qrupa ayrılır ki, bunlardan ən məhsuldar olanları, əsasən, ilk on rəqəmdir. Ədədlərin morfoloji quruluşunun mürəkkəbliyi nə qədər artarsa, onların istifadə aktivliyi o qədər azalar.

İngilis dilində *one, two, seven* sayları ilə xeyli ifadə işlənir. Saylar ifadə daxilində dəqiq miqdar mənası vermir, onlar ifadələrdə ümumi mənaya malik olurlar, ifadənin ümumi mənası ilə birlikdə bəzən az, bəzən çox mənası bildirirlər. Sayların ətrafında müxtəlif mənə və quruluşa malik idiomatik ifadələr qruplaşır.

“Zero-sıfır” sayı mövcud olan hər şeyin başlanğıc və bitiş nöqtəsi kimi müəyyən edilir və o, sonsuzluq təyinatına malikdir.

“One-bir” sayı digər mədəniyyətlərdə, eləcə də ingilis mədəniyyətində mürəkkəb və müxtəlif natural ədədlər seriyasındakı ilk ədəddir. İnsanın tez-tez özünü həm fəlsəfi, həm də gündəlik mənada hər şeyin vəhdəti ilə müqayisə etməsi bu sayı simvollaşdıran bir sıra xüsusiyyətləri müəyyən etmişdir.

“One” sayı ilkin bütövlüyün, Tanrının, birliyin simvoludur [79; 109; 129; 148; 176 və b.]. Zaman keçdikcə “one” sayı insanın simvoluna çevrildi, çünki “bir” anlayışı insanın özünü dərk etməsi prosesi əsasında formalaşmışdır [107, s. 253]. İngilisdilli mədəniyyətdə insan fərdiləşməyə, özünü ifadə etməyə meyillidir. Bu baxımdan “bir” sayı mənfi bir mənə ifadə edə bilər və ya ailədə yoxsulluq və bir şeyin çatışmazlığı ilə əlaqələndirilə bilər [64, s. 35].

Qədim Hind-Avropa ənənəsində *two-iki, three-üç, four-dörd, seven-yeddi, twelve-on iki* kimi sayların xüsusi simvolik mənası olmuşdur [154]. “One-bir” sayı “two-iki” sayını doğurur, yəni müsbət və mənfi keyfiyyətləri özündə birləşdirən ədəd ikili sistemlərin antitezisi və əsası hesab olunur [75, s. 209; 157, s. 4]. Digər tərəfdən, “iki” sayı bir-birini tamamlayan hissələrin birgə mövcudluğu ideyası ilə əlaqələndirilir, yəni bu zaman kişi və qadın, maddə və ruh, gündüz və gecə və.s. bu kimi anlayışlar qarşılaşdırıla bilər [97, s. 390; 176, s. 48]. Belə demək olar ki, bu say vasitəsilə hansısa münaqişə və ya toqquşmanı bildirmək olar [75, s. 576]. Qərb mədəniyyətində “iki” sayının mənfi mənada şərhə vardır, çünki o, birdən ayrılmağı simvollaşdırır [176, s. 53]. İkilik ideyası, həmçinin ən çox əkiz miflərdə özünü göstərir. Onlar rəqib – müttəfiq hesab olunurdular; onlardan biri yaxşı mənalı ideyalar, digəri isə pis mənalı ideyalar ilə əlaqələndirilirdi [101, s. 86-87].

“Three-üç” sayı təkcə simvolizmdə deyil, həm də dini düşüncədə, mifologiyada, əfsanələrdə və nağıllarda ən müsbət rəqəmlərdən biridir. Bu say yaranan münaqişəni həll etmək qabiliyyətinə malikdir. Üç sayı birliyin ikiliyə təsiri probleminin harmonik həllini təmsil edir [75, s. 321; 185, s. 464]. Beləliklə, “three” sayı dildə öz əksini tapmış uğur rəmzi kimi tanınır. Bundan əlavə, “three” sayı kainatın mənəvi başlanğıcına uyğundur: xristianlıqda bu, Müqəddəs Üçlüyün rəmzidir [75, s. 209; 185, s. 463].

Qədim avropalıların təqdimatlarında “three” sayı müqəddəs əhəmiyyətə malik idi və çox vaxt əsas ritual əhəmiyyətli mifoloji simvolların miqdarı ilə müəyyən edilirdi. Belə ki, “three” sayının simvolik dəyərinin yayılması bütün xalqların nağıllarında müxtəlif xalq qəhrəmanlarının mühakiməsinin üç dəfə aparılması ilə təsdiqlənir. Belə simvollarda dünyanın üçlü modeli, üç qəhrəman, üçbaşlı canavarlar

və onlarla ölümcül mübarizə aparan şəxslər əks edilirdi. “Three” sayının müqəddəs dəyəri bütün xalqlara xas olan universal bir fenomen kimi görülmə bilər. Bu bir simvolik dəyər bütövlüyünə, birliyinə malikdir.

Sayların simvolikasında bir sonrakı mərhələ kimi, “four-dörd” sayı mistik və sirli qəbul edilirdi. “Four” sayı bərabərliyin simvolik mənasına əsaslanır. “Dörd” sayının simvolizminə Hind-Avropa mifologiyasında da rast gəlinir, “dörd” küləyin mifoloji təsvirləri kimi dörd koordinat nöqtəsi ilə əlaqəlidir. O, universallıq, bütövlük, hər şeyə qadirlik və möhkəmlik simvolu kimi təqdim olunurdu. Bu sayın simvolizmi kvadratın və dördbucaqlı xəcin simvolizmi ilə əlaqələndirilir. “Four” sayının müqəddəs mənası dünyanın məkan olaraq Şimal, Cənub, Şərq və Qərbə bölünməsi ilə bağlıdır. Sabitlik və simmetriya simvolları cüt ədədlərə əlavə olunduğundan, hind-avropalılar arasında evin dördbucaqlı forması kosmosda sabitlik və oriyentasiya arzusu ilə əlaqələndirilir [117, s. 31]. Pravoslav və katolik ənənələrində “four” sayı bütün düşüncələrin yönəldilməli olduğu insan varlığının dörd ifrat həddi -ölüm, qiyamət, cəhənnəm, cənnət olaraq dörd qrupda şərh olunur [124, s. 401].

İngilis dilində mədəni ənənələrdə “five-beş” sayı kainatın mühüm simvolu idi, yəni burada 4 əsas və 1 mərkəz nöqtənin olduğu diqqətə çatdırılır. Ümumiyyətlə, beş harmoniyanın, tarazlığın, nizamın, mükəmməlliyyənin həndəsi simvoludur [75, s. 209; 97, s. 391]. Buddizm və İslam kimi bəzi dinlər üçün “five-beş” müqəddəs saydır. Həmçinin, görmə, eşitmə, qoxu, toxunma və dad kimi 5 duyğu hissi ilə əlaqələndirilir.

“Six-altı” - yaradılış sayı hesab edilir və bu inanc Yerin Allah tərəfindən 6 gündə yaradılması ilə əlaqələndirilir. Pifaqorçular üçün bu, etibarlılıq və balans sayıdır. Dünya mədəniyyətində “six” kainatın yaradılmasının, canlılığın və tarazlığın simvoludur [124, s. 422].

“Seven-yeddi” sayı Avropa ölkələri üçün əlamətdardır. Kainatın bütövlüyünü simvolizə edən bu say yeddi not, yeddi planet, həftənin yeddi günü, Ursa Majorun (Böyük Ayı bürcünün) yeddi ulduzu kimi variantlarda sabitlənmişdir [100, s. 102].

İngilis dilinin dünya mənzərəsində “seven” sayı uğurluluq, xoşbəxtlik simvolu

hesab edilir və cəmiyyətdə, əsasən firavanlığın, dincliyin əks etdirilməsinə xidmət edir. Məsələn, “on cloud seven (nine)” ifadəsi xşbəxtlikdən və ya sevincdən göyün yeddinci qatında olmaq mənasını bildirir. Bibliyada isə “seven” müdriklik rəmzi olaraq tanınır. Məsələn, Wisdom hath builded her house, she hath hewn out her seven pillars [162, s. 386]. “Seven” sayına aid ekstralingvistik anlayışlar uyğun kvantitativ leksemlərin semantik quruluşunu müəyyənləşdirir və onların frazeoloji vahidlərin elementi kimi işlədilməsini izah etməyə imkan yaradır. Müxtəlif qeyri-kəmiyyət mənası bildirən “seven” və “seventh” sayları bir neçə frazeoloji birləşmənin tərkibinə daxildir. Məsələn, “the seven-league boots” (yeddiarşınlı çəkmələr), “to be in seventh heaven” (göyün yeddinci qatında olmaq), “seventh wave” (yeddi dalgə, zirvə, böhran).

ABŞ-da “seven” sayı uğurlu rəqəm sayılır. Astronavtlar hər kosmik gəminin adına “7” sayını daxil edirdilər. Məsələn: Fait -7, Aurora -7 və s. “Yeddi” sayı dini ayinlərlə də əlaqədardır. Məsələn: Kiminsə ölümündən sonra yeddi günlük xatirə mərasimi, yeddi bişmiş tort və s. [194].

Xristian mədəniyyətlərində “seven” sayı xristian fikirlərini təsdiq edən yeddi peyğəmbər, yeddi müqəddəs mərasim, yaradılışın altı günündən sonrakı yeddinci günü və başqa təsvirlərlə əlaqələndirilir. Belə ki, yeddi ingilis mədəniyyətində yalnız əhəmiyyətli saylardan biri deyil, həm də uğur gətirən say hesab olunur [143, s. 91].

Qədim türk xalqlarının inanclarında isə “yeddi” sayı müsibət və pis şans ifadə edir. Quraqlıq, mal-qaranın itməsi, epidemiya, yanğın, müharibə, sel və zəlzələ kimi müsibətləri bu sayla əlaqələndirirdilər.

İki dördün cəmi hesab olunan “eight-səkkiz” sayı ikiqat tamlığı, sonsuzluğu və kamilliyi simvollaşdırır. Xristian simvolizmində “eight” əbədi həyatın rəmzidir [109, s. 52]. “Səkkiz” sayının simvolizmi bir çox xalqlarda fərqli şəkildə şərh olunur. Avropa mədəniyyətində, xüsusən də qədim Yunanıstanda səkkiz ölüm rəmzidir. Təsadüfi deyil ki, onların padşahları dövləti səkkiz ildən çox idarə edə bilmirdilər. Çinlilərdə isə səkkiz sayının Buddist qrafik görünüşündə əks olunan əbədiyyət, sonsuzluq anlayışları ilə əlaqədar olaraq həyatı, xoşbəxtliyi, rifahı simvollaşdırdığı ehtimal olunur [171].

“Nine-doqquz” sayı sabitlik, cəsarət və canlılıq əlamətidir. Bununla yanaşı, ilk onluğun rəqəmlərinin sonuncusudur, ona görə də həm başlanğıcı, həm də sonu, yəni ondan sonra yeni sayma səviyyəsinin başladığı sərhədi simvollaşdırır [117, s. 33]. Cənnətin quruluşu ilə bağlı ənənəvi fikirlərə görə, onun doqquzuncu səmada olduğuna inanılır. Doqquz sayının müqəddəs mənası üç sayının üç dəfə olması ilə izah olunur.

İngilis dilində “nine” sayı Hind-Avropa dillərində *neue* sözü ilə qarşılaşdırılır, yəni səkkiz ilə bitən müəyyən halqadan sonra gələn yeni bir say deməkdir. Avropa mədəniyyəti ingilislər üçün ortaq olsa da, bu sayın müqəddəsliyi dilin həqiqətlərinə əks oldu.

“Ten-on” sayı harmoniya, birlik, tamlıq rəmzidir [157, s. 10]. Onillik tarixdə bir mərhələni və ya mifologiyada tam bir dövrü simvollaşdırır. Bir çox xalqlarda “on” sayı onluq işarələr sistemi anlayışı ilə əlaqələndirilir və harmoniyanı, tamlığı, kamilliyi simvollaşdırır.

“Eleven-on bir” sayına gəldikdə, onun mənfi simvolik mənası var. O, tarazlığın, münaqişənin, təhlükənin simvoludur [75, s. 211]. Avropada on bir rəqəmini bəzən “şeytan onluğu” adlandırırlar.

Avropa mifologiyasında “twelve-on iki” sayı çox yayılmışdır: on iki başlı ilan, bir ildə olan ayların sayı, saatın üzərindəki rəqəmlər və məhkəmənin münşiflər heyətindəki üzvlərin sayını ifadə edir. Qədim astronomiya və astrologiyada on iki rəqəmi məkan və vaxtı simvollaşdırır, buna görə də, 12 bürc işarəsi, 12 ay, 12 Olimp tanrısı, İsa Məsihin 12 həvarisi, 12 kilsə doqması belə simvollaşmış elementlərdəndir [75, s. 210]. On iki sayından ibarət olan onlarla qələm, karandaş, qaşmaq və başqa müxtəlif obyektlər Avropa mədəniyyətlərində geniş istifadə edilmişdir. Bu sistemin geniş yayılmasını indiyədək ilin 12 aya bölünməsi, vaxtın isə günlərlə hesablanmasının 12-yə qədər olması sübut edir [133, s. 128].

Şeytanın onluğu adlanan “thirteen-on üç” sayı bir çox mədəni ənənələrdə uğursuz rəqəm hesab olunur. Mənfi simvolizmin erkən ay təqvimlərinə “əlavə” 13-cü ayı əlavə etmək zərurəti ilə əlaqəli olması ilə bağlı bir versiya var ki, bu da qədim insanların hesab etdiyi kimi, yaxşı heç nə vəd etmirdi [100, s. 103].

Bir çox insanın düşüncəsinə görə “on üç” uğursuz bir rəqəmdir. Bunun iki səbəbi var: birincisi, təbiətlə və onun astronomik qanunları ilə, ikincisi, dinlə əlaqəlidir. İlk ay təqvimlərinin yanlışlığından dolayı onlara bir ay əlavə edilməsi lazım idi, bu da inanca görə uğursuzluq gətirirdi. Digər tərəfdən, cadı ayinlərində Şeytan on üçüncü yerdə gəlirdi. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, “on üç” rəqəminin simvolizmi Asiya xalqlarına nisbətən Avropada daha çox yayılmışdır və hal hazırda “13” sayının mənfi gücünə inam hələ də mövcuddur. Bir çox gəmilər, fırtınalardan xilas olacaqlarına inanaraq 13-cü limanı tərk etmirdilər. Bəzi yerlərdə bu mövhumat otel otaqlarının və kabinələrin nömrələnməsində də özünü göstərir: burada 13 sayı yoxdur, on ikincidən sonra on dördüncü var.

İngilis mədəni ənənələrində sayların simvolik mənaları haqqında materialların nəzərdən keçirilməsinin sonunda doğum və ya ölümə əlaqəli inanclarda və ayinlərdə ən çox rast gəlinən “forty-qırx” sayı üzərində dayanaraq qeyd etmək olar ki, 40-cı gündə uşaq kilsəyə aparılır, 40 gün ərzində mərhumun ruhu evinin ətrafında uçur. Bu ideya mənəvi təmizlənmə və sınaq rəmzidir. Bir digər versiya da var ki, “qırx” kainatdakı bütün həyatın əsasını təşkil edən sayı nəzərdə tuturdu [97, s. 396].

Azərbaycan dilində də, qırx sayı ilə bağlı bir sıra maraqlı ifadələr vardır: *qırx vermək*, *qırxı çıxmaq*, *qırxları qarışmaq* (40 günün ərzində doğulan və ya ölən), *qırx qapının ipini çəkmək* (çox evə və ya adama müraciət etmək), *qırx qazanın damazlığı* (fitnəkar, şər adam).

“Hundred-yüz”, “thousand-min” və “million-milyon” kimi saylar da bir çox frazeoloji birləşmələrin tərkib hissəsi olaraq, xüsusi emosional ifadələrin yaranmasına xidmət edir.

Saylar idrak prosesində də xüsusi yer tutur. Onlar nominativ funksiya ilə yanaşı idrak funksiyasını da yerinə yetirir, yəni kəmiyyət münasibətlərinin obyektiv biliklərinin əsas mərhələlərini əks etdirir. Saylar hər bir dilin ən qədim vahidlərindən sayılır. Fərqli dillərdəki saylar subyektdən kəmiyyət dəyərinə qədər inkişaf etmişdir və bu da onların universal xüsusiyyəti hesab edilir.

Saylar çoxfunksiyalı işarələr hesab olunduğundan elmin müxtəlif sahələrində onların öyrənilməsinə olan maraq artır. Frazеoloji vahidlərdə sayların öyrənilməsi

onlarda əks olunan simvol anlayışının mədəni və tipoloji xüsusiyyətlərinin aşkarlanması baxımından əhəmiyyətli [178, s. 2].

Araşdırmalardan belə qənaətə gəlirik ki, bir sıra xalqların dünyagörüşündə müəyyən sayların müqəddəs dəyərlərə malik olduğunu hesab etmək olar. Sayların mənşəyi bəşər tarixinin ilk mərhələlərindən başlayır. Dil və mədəniyyətin məcmu funksiyası sayəsində sabit ifadələr nəsildən-nəslə ötürülür. Onların daxili forması və əhəmiyyəti müəyyən bir mədəniyyətin müasir nümayəndələri tərəfindən də hiss olunur [29, s. 96].

Saylarla ifadə edilən simvollar məcazi mənaya rəqəmsal tərz gətirməklə onları daha da zənginləşdirmişdir. Say simvolizmi tarix boyunca önəmli olmuşdur. Lakin müxtəlif mədəniyyətlərdə eyni say önəmli olsa da, əhəmiyyətinin ortaya çıxan məqamlarında fərqliliklər olduğu görülmüşdür. Digər tərəfdən, bizim üçün xüsusi bir mənə ifadə etməyən bəzi sayların digər mədəniyyətlərdə son dərəcə zəruri bilindiyyənin şahidi olmaq olar.

Simvolik semantikalı saylar dil mədəniyyətlərində xüsusi əhəmiyyətə malikdirlər. Bu frazeoloji birləşmələrin sayəsində milli mədəniyyətin idioetnik xüsusiyyətləri üzə çıxır və mədəniyyətlərarası bənzərlikləri müəyyən etmək asanlaşır. Beləliklə, saylar dil və mədəniyyət ilə daima vəhdət təşkil edirlər. Onların əsas rolu ədədlərin sayılmasında iştirakıdır, lakin bununla belə, saylar simvolik və ritual olan əlavə mənə daşıyır.

1.4. Say tərkibli frazeologizmlərin dünyanın frazeoloji mənzərəsində yeri

Hər bir dildə elə söz birləşmələri var ki, nitq anında öz-özünə yaranmır, hazır söz blokları şəklində işlənir. Belə şifahi bloklar sabit ifadələr, frazeoloji vahidlər və ya frazeoloji birləşmələr adlanır. Əksər hallarda onlar üslubi xarakteristikaya və emosional ifadəli çalarlara malikdirlər [56, s182].

Dilin frazeoloji fondu təkcə leksik məzmunla deyil, həm də dünyagörüşü ilə zəngindir. Hər bir xalqın özünəməxsus məişət, adət-ənənə, mədəniyyət və tarixi

xüsusiyyətləri olduğu üçün hər bir dilin də frazeologiyası özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Frazeoloji vahidlər bir fenomen kimi ünsiyyət ehtiyacları üçün ekspressiv vasitələr yaratmaq zərurəti, öz duyğu və hisslərini əyani ifadə etmək imkanı, hərəkətlərin, proseslərin və hadisələrin canlı və obrazlı təsvirinin əmələ gəlməsi ilə yaranmışdır. Frazeologiya dünyanın milli mənzərəsini əks etdirir [135].

Frazeologiya dilçiliyin özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə formalaşan bir sahəsi olub, idiomları da özündə ehtiva edir. Frazeologizmləşmə prosesinin nəticəsində sərbəst söz birləşmələrinin tərkibləri öz mənalarını itirir və birləşərək yeni bir mənənin meydana çıxmasına səbəb olur. Bununla da, yeni keyfiyyətli bir dil vahidi yaranmış olur [24, s. 92].

Bir çox frazeoloji vahidlər insanın ətraf aləmi müşahidəsi zamanı yaranmışdır. Frazeoloji vahidin meydana çıxması iki mərhələdən ibarətdir: 1) Səslərin sözə çevrilməsi, bu da öz növbəsində müəyyən mənə kəsb edir; 2) Hər biri ayrı-ayrılıqda özünəməxsus mənə daşıyan sözlər, tərkibindəki sözlərin mənası ilə motivasiya olunmayan, inteqral mənə daşıyan ifadə halına gətirilir [45]. Frazeoloji birləşmələr dildə müstəqil mənası olan bölünməz birləşmələr və ifadələrdir. Dildəki frazeoloji vahidlərə frazem və ya ifadə deyilir. Bu frazeoloji vahidlərin hamısı birlikdə dilin frazeoloji kompozisiyasını əmələ gətirir [21, s.205].

Frazeologizmlər dünya dil mənzərəsinin komponentləri arasında milli dünyagörüş təcrübəsini özündə daha parlaq və bədii formada ehtiva edən dil vahidləridir. Dil sistemində frazeoloji birləşmələr sözlərə bərabər tutulur və müstəqil semantik mahiyyət daşıyan məfhum kimi dəyərləndirilir. Bir çox çağdaş tədqiqatçıların fikrinə əsasən, frazeoloji birləşmələrin əsas cəhəti onların özünəməxsusluğunu müəyyən edən, kontekstə dərinlik və çeviklik verən məzmun planı ilə ifadə planı arasındakı uyğunsuzluğun olmasıdır. Bu uyğunsuzluqların kökündə dil işarəsinin həm semantik, həm də formal əlaqələrini reallaşdıran frazeoloji modellərin qapalı təbiəti dayanır. Dilin frazeoloji tərkibi özünə xas struktur-semantik xüsusiyyətlərə malik olan çoxtərəfli və çoxölçülü mürəkkəb sistemdir. Say tərkibli frazeoloji birləşmələr qatı bu mürəkkəb sistemin əsas təşkildicilərindən biridir. Bir neçə dünya dillərinin frazeoloji fondunun bu

seqmentinin təsvirinə və müqayisəli təhlilinə həsr olunmuş çoxsaylı tədqiqat işlərinə baxmayaraq, bu məsələ kəmiyyət münasibətləri baxımından öz aktuallığını hələ də saxlamaqdadır [5, s. 144].

Dini inanclara, adət və ənənələrə aid olan, onların bütün spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirən frazeoloji birləşmələrin tərkibində saylara tez-tez rast gəlmək olur. Frazeoloji vahidlərin vacib bir hissəsi olaraq, say tərkibli frazeoloji birləşmələr miqdar saylarından, sıra saylarından və say mənalı digər sözlərdən ibarətdir.

Sayın simvolik semantikasi universal bir fenomen kimi dil mədəniyyətlərində spesifik şəkildə təmsil olunur. Say tərkibli frazeoloji vahidlər milli mədəniyyətin idioetnik xüsusiyyətlərini və müxtəlif mədəniyyətlərin oxşarlıqlarını ifadə edir, spesifiklik onların mənalarının bənzərsizliyi ilə əlaqələndirilsə, oxşarlıq bir-biri ilə əlaqəsi olmayan dillərin dünya mənzərəsinin müəyyən fraqmentlərinin üst-üstə düşməsinə göstərir. Say tərkibli frazeoloji birləşmələr say kodunun fəlsəfi, dini, məişət və digər sahələrlə əlaqəli simvolik mənalara da daxil olmaqla etnik mədəni xüsusiyyətlərini daha geniş əks etdirir.

Əgər frazeoloji vahidlər nitq prosesində hər bir dildə özünəməxsus olan dünya mənzərəsinin şifahi obrazlarını yaratmağa kömək edirsə, onların tərkibində sayların olması və istifadəsi onun ayrı-ayrı fraqmentlərini dərk etməyə kömək edəcəkdir.

Frazeoloji vahidlərin tərkibində say komponentinin öyrənilməsi problemi ilə N.L.Jukovskaya, S.Dulam, V.N.Toporov, D.O.Dobrovolski, T.İ.Vendina, M.N.Priemışeva, B.L.Vladimirtsov, N.N.Poppe, V.V.Novitskaya, S.A.Jabotinskaya, M.M.Makovski kimi bir çox rus və Avropa dilçiləri məşğul olmuşlar.

Frazeoloji birləşmələrin tərkibində say komponentinin nəzərdən keçirilməsində sayların qanunauyğunluqlarını, fiziki obyektlərlə əlaqəsini, onların insanın taleyinə və şüuruna təsirini öyrənən numerologiya elmi böyük rol oynayır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, numerologiyanın başlanğıcında Pifaqor və Kabbale [78, s. 4] kimi filosoflar dayanırdı. Kabbale hər şeyin əsasını ədədlərlə axtarmağı təbliğ edən yəhudilikdə mistik orta əsr təlimi və ibrani əlifbasının hərfləridir.

Frazeoloji birləşmələrin tərkibində olan saylar nəinki onların kateqorik

mənasının dəqiq miqdarını ifadə edir, həm də qeyri-müəyyən kiçik və qeyri-müəyyən böyük miqdar mənasını həyata keçirir. Bundan əlavə, onların dilin idrak funksiyası ilə əlaqədar olan semantik mənasının formalaşması və keyfiyyət-qiyətləndirici halları müəyyən edilmişdir. Beləcə, insan ətrafındakı dünyanı dərk etmək üçün ümumi və şəxsi təcrübəyə əsaslanaraq frazeologizmlərin bir hissəsi kimi müəyyən saylardan istifadə edir.

Sabit söz birləşmələri öz mənasına və işlənməsinə görə dildə xüsusi bir qatı təşkil edir və bu qrupa məxsus olan sözlər tək-tək sözlərdən fərqlənir və onlar birləşmə tərkibində vahid bir anlayış ifadə edir [10, s.1034]: *deep six – gor* (qəbir) [38, s. 807]; *with just two of us* - ikilikdə [39, s.20]; *the first harbinger* – müjdəçi [39, s.346]; *not in one's first youth* – müsün (yaşlı) [39, s.349]; *the one and only* – yeganə [39, s.896].

Saylar ədədin linqvistik modeli olmaqla öz əsas funksiyasını yerinə yetirir, yəni əşya və ya hadisələrin dəqiq sayını diqqətə çatdırır. Frazeoloji vahidlərin tərkib hissəsi kimi, desemantizasiyaya uğrayan saylar qeyri-müəyyən miqdar mənasının dərk edilməsində və müxtəlif keyfiyyət çalarları əldə edilməsində əsas ünsürlərdən hesab edilir. Müxtəlif mədəniyyətlərdə spesifik saylar dünyagörüş sistemindəki fərqliliklərdən nəticələnən müxtəlif mənalara malikdir.

Say komponentli frazeoloji vahidlərin tərkibləri semantik cəhətdən dəyişdirilmə qabiliyyətinə, təkrarlanma qabiliyyətinə, struktur komponentlərinin dayanıqlığına, mənə bütövlüyünə və sabitliyinə malikdir. Bu əlamətlər frazeologizmi sözə bənzədir [87, s. 96-100]. Sərbəst ifadələrdə saylar göstərilən obyektlərin dəqiq sayını ifadə etmək üçün istifadə olunur, lakin frazeoloji birliyin bir hissəsi kimi sayın mənası kontekstdən, yəni onların mənalarının kəsişməsi və bütün vahidin semantikasına daxil edilməsi ilə təsirlənir. Tərkibində say komponenti olan frazeologizmlər ilkin frazaların ənənəvi strukturundan və semantikasından kənara çıxması ilə səciyyələnir [93, s.108]. Həmçinin, say komponentli frazeoloji vahidlər obyektlərin təyin edilməsinə, bədii obrazların yaradılmasına və yeni leksik vahidlərin yaranmasına xidmət edir.

Fikrimizcə, say komponenti olan frazeoloji birləşmələr dəqiq sayı göstərmir.

Say frazeoloji birləşmənin tərkib hissəsinə çevrilərək semantik özəyini itirir: müəyyən kəmiyyət sayı dəqiq kəmiyyət nüvə semasını itirir. Beləliklə, frazeoloji birləşmələrdə kəmiyyət hərəkətin və ya xüsusiyyətin qeyri-müəyyən kəmiyyət və ya onun tam yoxluğu mənasında təzahür olunur.

Sərbəst ifadələrdəki say komponenti adətən real obyektləri ifadə edir, onların dəqiq və ya təxmini sayını göstərir. Frazeoloji vahiddəki saylara gəlincə, onların semantik kəmiyyət funksiyalarının qorunub saxlanması bütün frazeoloji vahidin tərkib hissələrinin əlaqəsindən, eləcə də etimologiyasından asılıdır [135]. Frazeoloji vahiddəki say öz mənasını frazeoloji vahidin semantik mənasında saxlaya bilər, yəni onun kəmiyyət mənasını həyata keçirə bilər (ten to one -onu birinə qarşı); yaxud ədədi komponenti itirib frazeoloji vahidin mənasının keyfiyyət komponentini ifadə edə bilər (to be in two minds – şübhə etmək). Hər bir dildə yalnız frazeoloji vahidlərdə istifadə olunan sayların əsas diapazonu deyil, həm də bu sayların yenidən nəzərdən keçirilməsi fərqlidir.

Frazeoloji birləşmələrdə *iki, dörd, beş, altı, səkkiz, əlli, yüz, min* və s. kimi miqdar saylarından geniş şəkildə istifadə olunur. Bununla yanaşı, say tərkibli frazeoloji birləşmələrin meydana gəlmə səviyyələrinin fərqli olduğunu vurğulamaq lazımdır. Bütün saylar bu birləşmələrdə əhatə olunmur. Bu nöqteyi-nəzərdən, frazeoloji birləşmələrin təbiətinə həsr edilmiş bir sıra tədqiqatların müəllifi olmuş A.Kunin qeyd etmişdir ki, frazeoloji vahidlərdə ən çox istifadə olunan ‘bir’ və ‘iki’ saylarıdır [93, s. 287].

Say tərkibli frazeoloji birləşmələr ümumi frazeologiyada spesifik rol oynayır və bu birləşmələr ümumi lüğətdə dilin zənginliyinin başqa bir sübutudur. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar, onlarda əks olunan sayın konsepsiyasının mədəni və tipoloji xüsusiyyətlərinin araşdırılması baxımından mənalıdır.

Əslində sayların əsas funksiyası əşyaları saymaqdır. Say simvolizmi daxil olmaqla, onlar mədəni nöqteyi-nəzərdən əks olunan bəzi əlavə mənalar ifadə edə bilərlər. Bundan əlavə, saylar frazeoloji birləşmələrin tərkibində istifadə edildikdə düşüncələri və fikirləri birbaşa mənanı ifadə etməkdən daha aydın ifadə edə bilər.

Saylar bir çox ənənələrdə, kainata nizam və quruluş verən kosmik prinsiplərlə

əlaqələndirilir. Hər mədəniyyətin folkloru içərisində müəyyən fikirləri təmsil etmək üçün simvol olaraq zaman-zaman istifadə edilən saylar insanları heyran etmişdir.

Başqa bir mənbədə saylar universal yaradılış şablonları və mükəmməllik simvolları kimi qəbul edilir [153, s. 64]. Başqa sözlə, saylar ifadə və ünsiyyət üçün xüsusi daşıyıcılardır. Bir millətin say mədəniyyəti fərqli sosial-mədəni ziddiyyətlərə görə əksər hallarda digərlərindən fərqlənir [186, s. 4].

Say simvolizmi, insan biliklərinin sahələrindən biri olaraq, dünya haqqında ilkin fikirlərin deyil, ümumiyyətlə mədəni sistemlərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Faktiki materialın təhlili göstərir ki, saylar keyfiyyət və kəmiyyət qiymətləndirilməsinə yönəlmiş bir işarə sinfini xarakterizə edir. Hər hansı dilin frazeoloji vahidlərində say komponentinin mənşəyinin sayların simvolik mənasının müxtəlifliyindən və onların inkişafına hakim təsirindən qaynaqlandığını düşünmək olar.

Frazeoloji birləşmələr dilin lüğət tərkibini öyrənməyin ayrılmaz bir hissəsi hesab edilir və dilin semantik imkanlarını genişləndirir. Bu baxımdan, say komponentli frazeologizmlər gündəlik danışqda çox geniş yayılmışdır. Bu frazeoloji birləşmələrin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların başqa dildə düzgün anlaşılmamasıdır və bu zaman düzgün tərcümə mühüm rol oynayır. Bunun üçün tərcümə dili ilə hədəf dilin mənsub olduğu mədəniyyət haqqında tam məlumata malik olmaq vacibdir.

Frazeoloji baxımdan saylar az və ya çox kəmiyyətin təyinatı üzrə istifadə olunur. Buradakı motivasiya say komponentlərinin ilkin ədədi yüküdür. Bundan əlavə, sərbəst və frazeoloji ifadələr kontekstində sayların statusunu və müqayisə edilə bilən dillərdəki fərqlərinin izahı lazım gəlir.

Say tərkibli frazeologizmlər milli mədəniyyətin idioetnik xüsusiyyətlərini və müxtəlif mədəniyyətlərin oxşarlıqlarını ifadə edə bilər; spesifiklik onların mənalarının bənzərsizliyi ilə əlaqələnsə, oxşarlıq dillərin dünya mənzərəsinin müəyyən fraqmentlərinin üst-üstə düşməsinə göstərir. Say tərkibli frazeoloji birləşmələrin ehtiva etdiyi məna mədəniyyətlə sıx əlaqəlidir.

Sayları ehtiva edən frazeoloji birləşmələri düzgün şəkildə anlamaq dil öyrətmə

və öyrənmə prosesində, tərcümə və mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə dil öyrənənlərə kömək edə bilər. Yalnız bu birləşmələrin tərkibindəki sayların dərin mədəni mənasını mənimsəyərək tərcüməni daha canlı və ifadəli etmək olar. Say tərkibli frazeoloji ifadələr dərin milli-mədəni biliklərə əsaslandığından, dini inanclar, tarix, mədəni ənənə və adətlər hamısı bu ifadələrin mənalılarına təsir göstərir. İnsan düşüncəsinin fərqli təsəvvürləri fərqli sayların qavranılmasına və oriyentasiyasına həlledici təsir göstərir. Fərqli adətlər, dinlər, mədəni ənənələr say tərkibli frazeoloji birləşmələrin mədəni məcazi mənasına təsir edir.

Dil yalnız mədəniyyətin daşıyıcısı deyil, həm də mədəniyyətdə yaşayır. Mədəniyyət isə dil vasitəsi ilə yayılır. Say tərkibli ifadələrdəki əksər saylar müəyyən mədəni elementlərin daşıyıcılarıdır ki, onlar da çox vaxt mədəni semantik yük daşıyan sözlər adlandırılır. Buna görə, belə birləşmələrin tərcüməsində ilk vəzifə onların mədəni köklərini araşdırmaq və mədəni məlumatlarını düzgün və hərtərəfli şərh etmək üçün səy göstərməkdir.

Say komponentləri olan frazeoloji vahidlər təsviri meta-dil kimi qəbul edilir. Saylar linqvistik deyil, mədəni səviyyədə simvol olur. Başlanğıcda istifadə edilən kontekstə görə mənə çalarlarına malik olurlar. Bu mənalı lokallaşdırıcı mikro kontekstlərdə nəzərə çarpır. Bəzən saylar nisbət mənasını ifadə etmək üçün istifadə edilə bilər və saylar çox vaxt iki məzmunlu söz arasındakı ziddiyyəti vurğulamaq təsirinə malik olurlar.

Hui-Chih Yu qeyd edir ki, milli xüsusiyyətlər və öz mədəniyyətində bənzərsiz düşüncə nümunələri daşıyan say tərkibli frazeoloji birləşmələr özlərinə məxsus mədəni mənalı ilə dini inanclarda, estetik qavrayışlarda, mifologiyada, ictimai adətdə və yaşayış şəraitində mövcud olan Qərbi mədəniyyətinin ənənələrini və xüsusiyyətlərini dərinlən əks etdirir [186, s. 4].

Dil öyrənmək prosesi üçün qısa yol olmasa da, say tərkibli frazeoloji birləşmələrin ən mühüm qavranılma yollarından biri sayların mənasını əzbərləməkdir. Bu birləşmələr nə qədər tez-tez istifadə edilsə, bir o qədər yaxşı xatırlanar. Bəzi saylar hər hansı bir dilin mədəniyyətində spesifik mənalı olan ifadələri təşkil edir. Bu ifadələr ümumiyyətlə dəyişə bilmədiyi üçün onları

əzbərləmək və uyğun bir kontekstdə necə istifadə etməyi bilmək çox vacibdir. Məsələn: *She dressed herself up to the nines to meet her future father-in-law. Gələcək qayınatası ilə görüşmək üçün çox yaxşı geyindi* [186, s. 17-18].

Say tərkibli frazeoloji birləşmələrə gündəlik həyatda, qəzetdə, romanlarda, televiziya və filmlərdə rast gəlinir. Bu zaman, xüsusi kontekstlərdə konkret say tərkibi ilə işlənən frazeologizmlər həmin sayın adətən daşdığı mənadan tamamilə fərqli mənalar ifadə edirlər. Bu ifadələrdən məlumatlı olmaq üçün onları öyrənmək lazımdır.

Say tərkibli birləşmələr ilə insanlar bənzətmə, hiperbola, evfemizm və ritorik əhəmiyyətə malik ünsiyyət situasiyası ilə tanış ola bilirlər. Məsələn: İngilis dilində "one" sayı adətən "bir az, azca, balaca" kimi tərcümə edilir. *One false move may lose the whole game. -Bir səhv hərəkət bütün oyunu bitirə bilər.* Burada bənzətmə olaraq kiçik bir səhvin böyük bir səhvə səbəb ola biləcəyi diqqətə çəkilir. Saylar simvollar üçün mühüm köməkçilərdir. Əslində, onlar əşyaların kəmiyyətini, dərəcəsini, tezliyini, miqyasını, səviyyəsini və digər aspektlərini təsvir edirlər. Dəqiq saylar bir şeyi daha dəqiq və güclü ifadə edə bilər. Buna görə, say tərkibli frazeoloji birləşmələr bənzətmə, şişirtmə və evfemizm kimi ritorik xüsusiyyətlərə malikdir. Onlardan uyğun istifadə edilərsə, dil daha güclü və təsirli olar.

Sayların işləndiyi birləşmələrdə şişirdilmiş mənalar da ifadə edilə bilər. Bu zaman müəllif öz hisslərini daha qabarıq şəkildə göstərir. Burada kəmiyyətin çoxluğunu ifadə etmək üçün *twenty and twenty, thousand thanks* və s. kimi birləşmələrdən istifadə edilir. Başqa bir nümunədə isə azlığı ifadə olunan hiperbolaya diqqət yetirək: *His chance of getting into the university is one out of a hundred.* – Onun *universitetə girmə şansı yüzdən birdir.* Burada "one out of a hundred" ifadəsi fürsətin çox az olması mənasını ifadə edir.

Say tərkibli frazeoloji birləşmələrin semantikasındakı daşlaşmış milli-mədəni kodlar xalqın linqvokulturoloji xüsusiyyətləri, həyat və məişət tərzini və dünyabaxışı ilə əlaqədar məxsusi məqamlar zəngin material ilə təmin edən mənbə kimi çıxış edə bilər. Frazeoloji vahidlərdə say semantikasının milli-mədəni identikliyinə əks olunması üsullarının təhlili dillərin kommunikativ-praqmativ aspektdən fərqli və

oxşar tərəflərini aşkar etməyə imkan verir.

Say tərkibli frazeoloji birləşmələr yüksək semantik qeyri-şəffaflığa malikdir. Bu birləşmələr çox nadir hallarda danışanların şüurunda adi səhnələri səsləndirir. Buna görə, təhlil olunan deyimlərin məna motivasiyası təkcə metafora, metonimiya və şərti bilik kimi idrak mexanizmləri ilə deyil, məntiqi dilçiliyin say tərkibli frazeologizmlərin təfsirində iştirak edən mexanizmlərdən biri kimi qəbul etdiyi xalq etimologiyası ilə izah edilir.

Dildə say komponentli frazeoloji birləşmələr diqqətdən kənar qalmamalıdır. Dil daxilində onlar, ilk növbədə, qrammatikləşmiş kəmiyyət formaları kimi müəyyən edilir. Ancaq bunlar həm də müntəzəm olaraq tərkibində kəmiyyət ölçüsü, bəzən yox olan və ya tarixən kifayət qədər aktiv olan simvolik bir dəyərlə birləşən frazeoloji birləşmələrin bir hissəsidir.

Araşdırmalara əsasən, sayları ehtiva edən frazeoloji birləşmələr ikiqat spəsifikdir, çünki onlar müəyyən bir dilin say sistemini müvafiq mədəniyyətin xüsusiyyətləri ilə müəyyənləşdirmə tərzini birləşdirərək “sərbəst ifadələrdən” tədricən uzaqlaşan xüsusi söz birləşmələrini formalaşdırırlar [160, s.18]. Dilçilikdə xüsusi diqqətə layiq olan saylar frazeoloji birləşmələrin formalaşmasında fəal iştirak edir və böyük bir frazeoloji silsilə əmələ gətirir. Bu baxımdan, əminliklə deyə bilərik ki, dilçilikdə, say tərkibli frazeoloji birləşmələr mədəni irsin daşıyıcısıdır [32, s. 76].

1.5. Birinci fəslə dair yekun nəticələr

Dissertasiyanın birinci fəslini ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, kəmiyyət kateqoriyası məntiqi, fəlsəfi, psixoloji, riyazi və linqvistik səciyyə daşımaqla yanaşı idrak prosesində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kəmiyyət kateqoriyası idrak prosesinin kəmiyyət anlayışı ilə bağlı olan konkret bir həlqəsini təşkil edir. Kəmiyyət həm məntiqdə, həm də dildə zəruri bir anlayışdır. Bunu başa düşmək üçün hər hansı ümumi ismin eyni cisimlərin cəmi ilə əlaqəli olduğunu nəzərə almaq vacibdir. Deməli, kəmiyyət düşünülmənin nisbətini ölçmək üçün bir vasitədir və bu fikir

bəzi nümunələr ilə əsaslandırıla bilər. Kəmiyyət kateqoriyasının məntiqi və linqvistik cəhətdən vahidət təşkil etdiyi qənaətinə gəlmək olar ki, bu da onların daima bir–biri ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişafı deməkdir.

Saylar dilçilikdə kəmiyyətin linqvistik modelləri hesab edilir. Saylar və onların ifadə vasitələri miqdar anlayışının ifadə edilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qeyd etmək olar ki, miqdar sözləri bir sıra fərqli semantik xüsusiyyətlərlə əlaqələndirilir. Saylar digər kəmiyyət bildirən sözlərdən xüsusi bir sayı təyin edə bilmələri ilə də fərqlənir. Bununla yanaşı, kəmiyyət anlayışı konkret riyazi ədədlərlə ifadə olunduğu zaman konkret xarakter daşıyır, qalan kəmiyyətlər isə mücərrəd, qeyri-müəyyən xarakterdə qalır. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, sayların əsas vəzifəsi kəmiyyət ifadə etmək olduğundan onları mənaca növlərə bölərkən bu aspektdən yanaşılmalıdır.

Linqvokulturologiya dilçilik və mədəniyyətşünaslığın qovşağında yaranan bir dilçilik istiqaməti olaraq, etnolinqvistik və antropoloji tədqiqatların nəticələrini özündə birləşdirən integrativ bilik sahəsi hesab edilə bilər.

Sayların tədqiqi və təhlili amilləri təkcə riyaziyyatın tarixi və fəlsəfəsinə deyil, onlar həmçinin dilçilik, etnologiya, kulturologiya və digər elmlərə də böyük təsir göstərir. Saylar simvolların mədəni sistemində əlavə simvolik mənalara sahib olduğundan onlar semiotik çoxfunksiyalı işarələr hesab olunur.

Saylar dil və mədəniyyətlə həmişə vahidət təşkil ediblər və onlar bütün dövrlərdə xalqın mədəniyyətinin bir hissəsi olmuşdur. Bu fəsildə müəyyən edilir ki, nominal dəyəri olan saylar məhsuldar və qeyri-məhsuldar olmaqla iki qrupa ayrılır və məhsuldar olanlardan 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 12, 40 sayları haqqında burada bəhs edilmiş və onların simvolik mənaları haqqında məlumat verilmişdir. Belə qənaətə gəlinmişdir ki, müəyyən saylar bir sıra xalqların dünyagörüşündə müqəddəs dəyərlərə malikdir və bu dəyərlərdən məlumatlı olmaq üçün onların mənimsədiyi mənaları öyrənmək lazımdır.

Sayların iştirakı ilə əmələ gələn frazeoloji vahidlər dilçilikdə xüsusi maraq doğurur. Belə ki, say tərkibli frazeoloji birləşmələr müxtəlif mədəniyyətə aid olan dil sistemlərində əhəmiyyətli element kimi çıxış etməklə konkret dil daşıyıcısı olan

xalqın milli-mədəni xüsusiyyətlərini, inanc, adət və ənənələrini özlərində əks etdirirlər.

Sayları ehtiva edən frazeoloji birləşmələr, həm də təsviri metadil hesab edilir və onlar linqvistik səviyyədə deyil, mədəni səviyyədə simvollaşırlar. Bu birləşmələr çox vaxt bənzətmə, hiperbola, evfemizm və ritorik əhəmiyyətə malik olurlar. Buna görə, dilin daha təsirli və güclü olması üçün bu birləşmələrdən uyğun şəkildə istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Tədqiqatda təhlil edilən kəmiyyət kateqoriyası, kəmiyyətin dildə ifadə üsulu kimi saylar, frazeoloji vahidlər, qiymətləndirmə, mədəni dəyərlər bir-biri ilə sıx bağlıdır. Kommunikativ-praqmatik və koqnitiv dilçilikdə olduğu kimi əsas məziyyət dil və təfəkkür arasındakı əlaqə probleminin çərçivəsidir ki, bu zaman kəmiyyət kateqoriyası fəlsəfi aspektdə öyrənilir və dildə kəmiyyətin leksik təzahür vasitələri arasında mərkəzi yer tutan saylar nəzərdən keçirilir.

Say tərkibli frazeoloji birləşmələr həlqəsi ümumi frazeologizmlər sisteminin vacib təşkiledicilərindən biri olaraq ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginliyindən xəbər verir.

Belə qənaətə gəlmək olar ki, dildə xeyli say tərkibli frazeoloji birləşmələr vardır və onlar sərbəst ifadələrdən tədricən uzaqlaşan xüsusi söz birləşmələrini əmələ gətirirlər. Bu nöqteyi-nəzərdən, saylar frazeologiyada spesifik rola malikdir və onlar hər zaman diqqət mərkəzində olmalıdır.

II FƏSİL. İNGİLİS DİLİNDƏ SAY TƏRKİBLİ FRAZEOLÖGİZMLƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK TƏHLİLİ

2.1. İngilis dilində miqdar saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr

Gerçəkliyin kəmiyyət müəyyənliyinin təsviri olmadan bilik, insan təcrübəsi və ünsiyyət mümkün deyil. İngilis dilində kəmiyyət ideyasını ifadə edən vasitələr dil strukturunun və frazeologiyasının da bütün səviyyələrinə nüfuz edir.

Frazeoloji tədqiqatlar dillə cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqəni nümayiş etdirmək baxımından əhəmiyyətliyədir. Hər kəs nitqinin zəngin, emosional və ifadəli olmasını istəyir. Buna nail olmağın əsas yollarından biri müxtəlif frazeoloji ifadələrdən əsaslı şəkildə istifadə etməkdir, çünki *“Frazeoloji birləşmələr tarixin dərinliklərindən gələrək öz milli dəyərləri ilə mənsub olduğu xalqın həyatında, dilində yaşamış, daim zənginləşmiş, yenilənmiş, dilin milli keyfiyyətlərini qoruyaraq sabitləşmiş, xalqın məişətini, etnoqrafiyasını və mədəniyyətini özündə əks etdirmişdir”* [37, s. 8]. Frazeoloji vahidlər xalqın həyat tərzini, maraqlarını, qayğı, adət və ənənələrini, tarixi və mənəvi təkamülünü, etik və estetik dəyərlər sistemini əks etdirir [139, s.164].

Dilçilikdə frazeoloji vahidlərə müasir elmi baxışın əsasında Şarl Balli və V.V.Vinoqradovun frazeoloji nəzəriyyəsi dayanır [46; 55, s. 140-161]. Onların frazeoloji vahidləri sistemləşdirmək və təsnif etmək cəhdləri digər dillərdə, o cümlədən ingilis dilində frazeoloji sferada bir sıra tədqiqatların aparılmasına səbəb oldu [bax: 42; 85; 90; 91; 92; 93; 94; 113; 163 və s.].

Dil mədəniyyətin tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, həm də mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Mədəniyyət başlıca olaraq dil vasitəsilə ötürülür. Dil mədəniyyətdən təsirləndiyi kimi, mədəniyyət də dildən təsirlənir. Dil bir millətin mədəni tarixi, mədəni keçmişi ilə yanaşı insanların düşüncələri və həyat təzi kimi real xüsusiyyətlərini izhar edir. Frazeoloji birləşmələr dərin mədəni mənələrə malikdir və onlar hər bir dil mədəniyyətində mədəni-konseptual sistemin unikal segmentini əks etdirir.

Bu baxımdan onlar müxtəlif millətlərin psixologiyasını təsvir edən və müəyyən həyat adətlərini ehtiva edən tarixi əks etdirirlər. Frazeoloji vahidlərin formalaşması ixtiyari və rəşional səciyyə daşıyır. İdiomatik ifadələrdə olan ənənəvi mədəniyyəti dərk etmək bizə onların mədəni konnotasiyalarını daha dərinədən anlamağa və həyata keçirməyə imkan verir ki, bunu da dil və mədəniyyət arasındakı sıx əlaqə reallaşdırır.

Müasir dilçiliyin kifayət qədər inkişaf etməsinə baxmayaraq, dilçi-tədqiqatçılar frazeoloji birləşmələr kontekstində sayların dil və idrak tərəflərinə, onların dillərdə ifadə cəhətlərinə, ifadə fərqlərinə kifayət qədər diqqət yetirməmişlər. Sivilizasiyanın inkişafı və elmin insan həyatına intensiv nüfuzu ilə sayların rolu durmadan artır, getdikcə aktuallaşır [179, s.149]. Saylar frazeoloji vahidlərin formalaşmasında fəal iştirak edir və bununla da böyük frazeoloji təbəqə əmələ gətirir, say komponentləri ilə ötürülən mənənin gücləndirilməsinə xidmət edir. Sayların istifadəsi daha çox məntiq və reallıqla müəyyən edilir. Frazeoloji birləşmələrdə say komponentinin istifadəsi sosial göstəricilərin vəziyyətinə görə təxmini və qeyri-müəyyən olur.

Frazeologizmlər mədəniyyətlərarası kontekstin əsas kodlarından biri hesab edilir. V.Dubrovskeya saylarda koqnitiv şərtlənməni müəyyən etmək üçün kvantitativ konseptdə saytərkibli frazeologizmlər freymini qurmaq məqsədilə 11 frazeoloji freym yaratmışdır. Həmin freymlər ümumi mənalarına görə müxtəlifdir və onlarda aşağıdakı mənalar zəruri sayılır: 1) müsbət keyfiyyətlərə malik olmaq; 2) mənfi keyfiyyətlərə malik olmaq; 3) qısamüddətli olmaq; 4) azsaylı olmaq; 5) çox və ya azsaylı olmaq; 6) hamısı olmaq; 7) eyni cür olmaq; 8) nəyisə tez yerinə yetirmək; 9) risk etmək; 10) seçim qarşısında qalmaq; 11) sadə olmaq [68, s.15]. Qeyd etmək olar ki, sadalanan bu freymlərin heç biri mədəniyyətlərarası kontekstdə nəticəsiz qalmır.

Frazeologiya sahəsində idiomların özünəməxsus yeri var. Frazeologizmlərin bir qrupu kimi işlənən idiomların mənası hər zaman onların tərkib hissələrinin cəmi olması demək deyil. Əslində idiomlar bir bütöv olaraq dəqiqliklə tərcümə oluna bilmir. Sözbəsöz tərcümədə frazeologizmin məzmunu adekvat mənadan kənarda qalır.

Saylar reallığın obyektiv spesifikasi olduğundan, dil istifadəçiləri kəmiyyəti,

yəni sayların təqdim etmək üsuluna universal forma verir, bilik və təcrübələrin yekunu olan nəticələri xülasə etməyi, onların öyrənmə üsullarını formalaşdırmağı mənimsəyirlər. Beləliklə, insanlar onlarsız texnoloji tərəqqinin mümkünsüz olduğu elmlərə həyat verirlər [179, s.149]. Dil sistemində də kəmiyyət münasibətləri mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə, dil hadisəsinin mahiyyəti onlarsız ifadə olunarsa, açıla bilməz. Bu səbəbdən, obyektiv ümumiləşdirmələr yalnız kəmiyyət əlaqələrinə əsaslanırlar [141, s.5].

Frazeoloji birləşmənin obrazı insana təsirini itaətkar ev heyvanına olan təsire bənzədən metafora ilə yaradılır. Ana dilinin yaddaşında fərdin dəyəri, insanın alçaldılması və onu heyvana bərabər tutan mədəni münasibətlər aktuallaşır [80, s. 158].

İngilis saylarının frazeoloji birləşmələr baxımından semantik modifikasiyası onların bir-birini dəyişməsində (nine winks –forty winks), müxtəlif kəmiyyət dəyişikliyinə həyata keçirilməsində (Two heads are better than one; four eyes see more than two) və antiteza, hiperbolanın stilistik vasitələrində (thousand pardons; one to thousand) özünü göstərir [179, s.149].

İngilis dili frazeologizmlərinin özünəməxsus, milli xüsusiyyətləri var. Bu frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrini unikal xüsusiyyətləri ilə yanaşı, struktur və semantik xüsusiyyətləri olan vahidlər kimi xarakterizə etmək olar. Frazeoloji birləşmələrin tərkibində olan saylar hərəkətləri, personajları və əfsanəvi situasiyaları oyadır və cəmiyyətin irsinə olan istinadın onlara verdiyi səlahiyyətin işarəsini daşıyır. İfadə ya simvolu bütövlükdə qəbul edir, ya da yalnız simvol kimi fəaliyyət göstərən və xarici kontekstin bütün yaddaşını daşıyan sayı saxlayır [139, s.164].

Frazeoloji vahidlərin əmələ gəlməsi prosesi nəzəri və praktiki cəhətdən mürəkkəb və davamlıdır ki, bu da sivilizasiyanın inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan frazeologiyayı tədris edərkən həm linqvistik, həm də dildənkənar aspektlər nəzərə alınmalıdır.

Say isimlə birləşdikdə sintaktik vahid, tək nitq hissəsi əmələ gətirir. Lakin onlar frazeoloji birləşmənin bir hissəsi olduqda, fərqli görünürlər. Miqdar və sıra saylarının yalnız məhdud bir hissəsi frazeoloji əlaqə yarada bilər və bunlar əsasən

sadə saylardır. Miqdar və sıra saylarına frazeologizmlərin tərkibində daha sıx, kollektiv saylara isə daha az rast gəlinir. Frazeoloji birləşmələrin bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun nəinki bir və ya iki komponenti bir-birini əvəz edə bilər, həm də bütün leksik quruluşu dəyişə bilər [138, s.157].

İngilis dilində geniş diapazonda *two, four, five, six, eight, fifty, hundred, thousand* və s. kimi saylar frazeoloji vahidlərdə “insan” anlayışını formalaşdırmaq üçün istifadə olunur. Məsələn: *Between two stools one goes to the ground; a cat has nine lives; a stitch in time saves nine; four eyes see more than two; first catch your hare*. Beləliklə, saylar dünya təfəkküründə miqdar, sıra və toplu saylardan başqa, həmçinin müqəddəs mənə daşıyır [183, s. 385].

Dilçilikdə bəzi ifadələr vardır ki, onların mənşə tarixini bilmədən mənalarını təxmin etmək asan olur. Belə ki, frazeoloji kontekstdə saylar qeyri-müəyyən, sintaksisdə isə təxmini mənə verir. Çox vaxt tərkibində saylar olan oxşar frazeoloji vahidlərə rast gəlirik. Ancaq bəzi frazeoloji vahidlər də vardır ki, onların mənaları anlaşılmazdır, hətta ana dilində danışanlar da, belə birləşmələrin fonunu bilmədən onları izah edə bilmirlər. M.A.Pşibiyeva bu mövzu ilə bağlı son tədqiqatlardan birinin müəllifi olaraq qeyd edir ki, numerativ sözlərin bilavasitə mənası sabit fraza səviyyəsində sonrakı semantik inkişafa məruz qalır. Cisim və ya hadisələrin sayını, habelə onların sayılma sırasını bildirən saylar bir çox xassə və keyfiyyətləri ifadə etmək üçün ikinci dərəcəli konnotativ mənalar daşıyır [116, s. 22]. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, “bir”, “iki”, “üç”, “yeddi”, “doqquz”, “on”, “qırx” kimi saylar müxtəlif dil mədəniyyətlərində ən çox simvolik mənə daşıyan saylar sırasındadır [116, s. 20]. İngilis dilində belə simvolik mənaları ehtiva edən saylardan ibarət bir neçə miqdar sayının işləndiyi frazeologizmlərə və onların mənalarının təhlilinə diqqət yetirək.

One “bir” sayının işləndiyi frazeoloji birləşmələr:

All in one piece “sağ salamat, yəni hamısı bir parça, tam, bütöv, zədələnməmiş, sındırılmamış və ya yaxşı vəziyyətdə” deməkdir. *We are lucky to have walked away from that car accident all in one piece*. Şanslıyıq ki, həmin avtomobil qəzasından sağ salamat çıxmışıq.

At one blow “bir zərbə ilə, bir dəfəyə” mənasını bildirir. To crush Armenians at one blow Azerbaijanis collected their whole available force at Karabakh. Azərbaycanlılar erməniləri bir zərbə ilə əzmək üçün bütün qüvvələrini Qarabağda topladılar.

One and all – “hamı bir nəfər kimi, hamı birlikdə” kimi tərcümə edilir. Welcome, one and all, to the most amasing theme park all over the world! I thank one and all for joining us on this beautiful day. Bütün dünyada ən heyratamiz əyləncə parkına xoş gəlmisiniz! Bu gözəl gündə bizə qoşulduğunuz üçün hamıya təşəkkür edirəm.

The one and only – tək, nadir, müqayisəedilməz. It gives me great pleasure to welcome the one and only man! Tək və yeganə adamı qarşılamaq mənə çox xoşdur!

One and the same – tamamilə, özüdür ki, var, elə həmin ki. Can you see that your brother and the mysterious man in the cape are one and the same? Görə bilirsən ki, sənin qardaşınla pelerindəki əsrarəngiz kişi birdir?

One-armed bandit – qumar maşını, tək silahlı quldur. We have chosen to avoid casinos entirely after my husband lost her all month's salary to a one-armed bandit in London. Həyat yoldaşım bütün aylıq maaşını Londonda qumar maşınına uduzduqdan sonra biz kazinolardan tamamilə qaçmağı seçdik.

One fine day – nə vaxtsa, günlərin birində. My friend decided one fine day that he wanted to buy a camper van and travel the world on his own. Dostum bir gün qərara gəldi ki, karavan alıb təkbaşına dünyanı gəzmək istəyir. Bu frazeologizm bəzən “one day” formasında işlənir və bu zaman da demək olar ki, eyni mənanı ifadə edir, lakin burada baş verən hərəkətlər adətən gələcək zamana aid olur: I'm working as a doctor right now, but I hope to open my own cafe one day. Hal-hazırda həkim işləyirəm, amma bir gün öz kafemi açmağa ümid edirəm.

One hell of a lot // hell of a lot – bir sürü, bir yığın, külli miqdarda, çoxlu. The manager took one hell of a lot of money out of the club. Menecer klubdan külli miqdarda pul çıxardı.

One in a million // one in a thousand // one in a billion – milyondan biri, nadir, tək, müstəsna. My teacher is really one in a million, and I am very blessed to have the

chance to know her. Müəllimim həqiqətən müstəsna və onu tanımaq şansım olduğu üçün çox xoşbəxtəm. Əgər isimdən əvvəl işlənərsə, bu zaman defis qoyulur. This is a one-in-a-million chance for me! Bu, mənim üçün milyonda bir fürsətdir!

A one-man band – bir nəfərlik qrup/banda, yəni eyni anda bir neçə işi icra edən, hərtərəfli, çox istedadlı adam. He seemed to be a one-man band, cooking, taking orders and serving at table. O, eyni anda yemək bişirən, sifarişləri qəbul edən və masada xidmət edən tək nəfərlik bir qrup kimi görünürdü.

One of these days – yaxınlarda, tezliklə. One of these days, someone will steal his purse if he does not take care of it. Bu günlərdə əgər o, çantasını daha yaxşı qoruması, kimsə onu oğurlayacaq.

One thing and another – gah bu, gah o. With one thing and another, he never finds the chance to exercise. Gah o, gah bu işlər üzündən o idmanla məşğul olmağa heç vaxt imkan tapa bilmir.

Single-track mind // a one-track mind – dar düşüncə, məhdud ağıl, sabit fikirli. He possesses a one-track mind while he is working on a project. O bir layihə üzərində işləyərkən birtərəfli düşüncəyə sahibdir.

One way or another – hər necə olsa belə, necə olur olsun, olsa da, olmasa da, bir şəkildə. You should know these bills must be paid one way or another. Sən gərək biləsən ki, bu fakturalar necə olur olsun ödənilməlidir.

A one-way street – birtərəfli xidmət, sövdələşmə, tək tərəfli münasibət, bir tərəfə xeyirli bir şey. You know, this relationship is not just a one-way street. Bu münasibət birtərəfli deyil, bilirsən.

On the one hand – bir tərəfdən. Bu ifadənin ardınca adətən ikinci, ziddiyyətli nöqtəyi-nəzəri vurğulayan, yəni digər tərəfdən mənasını bildirərkən "on the other hand" ifadəsi istifadə edilir. On the one hand this house really is expensive but on the other hand, it is available, and we need it just now. Bir tərəfdən bu ev həqiqətən bahadır, amma digər tərəfdən əldə olan budur və ona indi ehtiyacımız var.

With one hand tied behind one's back – əlləri arxada, əziyyətsiz, iki gözü bağlı. He is a professional musician, so this song is hardly a challenge. He could play it with one hand tied behind his back! O peşəkar musiqiçidir, ona görə də, bu mahnı

ona çətin ki, əziyyətli olsun. Bunu iki gözü bağlı çala bilər. Bu ifadədə *one* sayının əvəzinə *two* sayını işlətmək olar. He could do this job with two (both) hands tied behind his back- O bu işi iki gözü bağlı halda edə bilərdi.

Number one – bir nömrəli, vacib, mühüm. He is the number one salesman in the whole region, so you can learn from him. O bütün bölgədə bir nömrəli satıcıdır, buna görə, ondan öyrənə bilərsiniz.

Have one too many // have one over the eight" payı artıq olmaq, həddən artıq sərxoş olmaq, çox içmək. He had one too many, and now he is throwing up. O çox içdi və indi qusur.

Be light one one's feet – ayaqdan yüngül olmaq, asan rəqs etmək. I did not expect him to be so light on his feet! Onun ayaqdan bu qədər yüngül olacağını gözləməirdim.

Be one up on somebody – kimdənsə üstün olmaq, vəziyyəti yaxşı olmaq. He is one up on the other applicants for this position, due to his comprehensive student teaching experience. O zəngin tələbə müəllimlik təcrübəsi sayəsində bu vəzifəyə digər namizədlərdən daha uyğundur.

Two “iki” sayının işləndiyi frazeoloji birləşmələr:

To have two strikes against one – ağır vəziyyətdə olmaq, üç haqqından ikisini istifadə etmək [Vəliyeva, 2010: s.103]. She had two strikes against her for coming into work late. If she did it again, the boss said that she would have been fired. İşə gec gəldiyi üçün pis vəziyyətlə qarşılaşdı. Bir də belə etsə, müdir onu işdən çıxaracağını dedi.

Two heads are better than one – ağıl ağıldan üstündür, tək əldən səs çıxmaz, birlikdən qüvvət doğar. Bu ifadəni birlikdə işləyən iki nəfərin problemi həll etmək şansı bir nəfərin tək işləməsindən daha yüksək olduğu zaman istifadə etmək lazımdır. Come here, please and help me balance my checkbook. Because two heads are better than one. Zəhmət olmasa bura gəl və çek kitabçamı balanslaşdırmağa mənə kömək et, çünki ağıl ağıldan üstündür. Bu ifadə Nigar Vəliyevanın tərtib etdiyi lüğətdə *yoldaşına gəyiş bildiyini əldən vermə* şəklində tərcümə edilmişdir [39, s. 937]. Bu ifadənin "four eyes see more than two", "many wits are better than one", "four eyes

can see better than two", "once beaten is worth two raw ones", "a beaten man is worth two unbeaten men" kimi sinonimləri var.

Not care two straws//care a bit two straws – heç maraqlanmamaq, vecinə olmamaq, zərrə qədər önəmsəməmək. I don't care two straws about making money, I just want to make life better for others. Pul qazanmaq vecimə deyil, sadəcə başqaları üçün həyatı daha yaxşı etmək istəyirəm.

(As) cross as two sticks – cin atına minmiş, pis əhval-ruhiyyədə. I was well this morning, but now I feel cross as two sticks after getting stuck in traffic. Bu səhər yaxşı idim, amma indi tıxacda qaldıqdan sonra cin atına minmişəm.

Between two fires – odla su arasında. When my father joined my mother to criticize me, I felt like I was between two fires. Atam anama qoşulub məni tənqid edəndə, odla su arasında qaldığımı hiss etdim.

A game that two can play – cücəni payızda sayarlar. He has been getting here early to impress the manager, so here I am, too—that's a game that two can play! O müdürü təəccübləndirmək üçün buraya erkən gəlir, mən də buradayam –Baxarıq hələ kiminki gətirir (Cücəni payızda sayarlar)!

In two shakes (of a lamb's tail) – bir göz qırpımında, cəld, bir anda, tez zamanda. I shall be with you in two shakes. Mən tez bir zamanda sənənləyəm. Don't worry, I'll pick me up in two shakes of a lamb's tail! Narahat olma, mən tez toparlanacağam.

Take somebody down a peg or two – kimisə alçatmaq, kimisə ağzından vurmaq, kimisə yerində oturtmaq, burnunu ovmaq. Tom was so rude that the teacher was bound to take him down a peg or two. Tom o qədər kobud idi ki, müəllim onun ağzından vurmaq məcburiyyətində qaldı.

(As) thick as two short planks – geri zəkali olmaq, küt olmaq, başı boş, gic. He seems a very skilled football player, but he is as thick as two short planks. Çox bacarıqlı bir futbolçudur, ancaq başı boşdur.

Fall between two stools – odla su arasında olmaq, pis vəziyyətə düşmək. İki ehtimal arasında bir yerə gəlməmək və buna görə də hər ikisinin tələblərinə cavab verməmək [174, s.200; 173, s.200]. He tried to be both teacher and friend but fell

between two stools. O, həm müəllim, həm də dost olmağa çalışdı, amma pis vəziyyətdə qaldı.

Have (got) two left feet – yöndəmsiz olmaq, bacarıqsız olmaq. He is upset, he cannot dance well. He has two left feet. O məyusdur, yaxşı rəqs edə bilmir. Onun iki sol ayağı yöndəmsizdir.

(As) like as two peas (in a pod) [173, s.9] – bir almanın yarısı, elə bil bir almadır. The sisters are like two peas in a pod. Bacılar elə bil bir almanın iki yarısıdır.

The best of two worlds//the best of both worlds – bir daşla iki quş vurmaq, iki fürsətdən istifadə etmək. I believe that living at college gives me the best of two worlds, because it is a place where both study and social life can be improved. İnanıram ki, kollecdə yaşamaq mənə hər iki üstünlükdən yararlanmaq imkanı verir, çünki bura həm təhsilin, həm də ictimai həyatın inkişaf edə biləcəyi bir yerdir.

A two-way street – qarşılıqlı xidmət, sövdələşmə, hər iki tərəfə sərf edən, qarşılıqlı məsuliyyət. Respect is a two-way street you must give it if you expect to receive it from others. Hörmət qarşılıqlıdır, hörmət görmək istəyirsinizsə, hörmət göstərməlisiniz.

One's number two – kiminsə sağ əli. This promotion will make me the boss's number two in the company. Bu promosyon məni şirkətdə müdirin sağ əli edəcək.

Tell somebody a thing or two – həddini bildirmək, kimisə danlamaq, yerini bildirmək, söymək. That man has been making disgusting remarks about the girls in our group all night. I want to go there and tell him a thing or two! Bu pis adam bütün gecə qrupumuzdakı qızlar haqqında iyrənc sözlər danışdı. Oraya gedib ona həddini bildirmək istəyirəm.

There are no two – bu barədə ikinci fikir ola bilməz, yəqin, şübhəsiz. No two ways about it. We're going to have to sell the farm. Başqa yolu yoxdur. Fermanı satmalı olacağıq.

Kill two birds with one stone – bir daşla iki quş vurmaq. I listen to English language learning podcasts when I do the housework. Because I can kill two birds with one stone. Ev işləri ilə məşğul olanda ingilis dili öyrənmə podkastlarını

dinləməyi sevirəm. Çünki, bir daşla iki quş vurmağı bacarıram.

Three “üç” sayının işləndiyi frazeoloji birləşmələr:

Three cheers for somebody or something – kiminsə və nəyinsə şərəfinə üç dəfə yaşasın. Three cheers for Ali, whose brilliant goal at the last minute won the game! Son dəqiqədə parlaq qolu ilə oyunu qazanan Əli üçün üç alqış! Bəzən ironik, istehzal və ya zarafatla istifadə olunur. E.M.Forsterin *Two Cheers for Democracy* (1951). “Yaşasın Demokratiya” kitabının adında olduğu kimi, nisbi təsdiq və ya yüngül həvəs bəzən iki alqışla ifadə olunur.

Four “dörd” sayının işləndiyi frazeoloji birləşmələr:

Scatter to the (four) winds – haragəldi atmaq, dörd bir yana dağılmış. It was the most excellent collection of paintings in London, but after the last war it was scattered to the four winds. Bu, Londonun ən gözəl rəsm kolleksiyası idi, lakin son müharibədən sonra dörd tərəfə səpələnmişdi.

Hit on all (four/six) cylinders // be on all (four/six) cylinders // Run on all (four/ six) cylinders – 1) əla formada olmaq, 2) səylə çalışmaq, əl saxlamadan işləmək, var gücü ilə irəliləmək. We hope to be hitting on all four cylinders if we make him join our team. Onun komandamıza qoşulmasını təmin etsək, tam formada olacağımıza ümid edirik.

These four walls – birləşməsi hərfi mənada “bu dörd divar”, “içində olduğunuz otaq” deməkdir, lakin məcazi mənada “kiminsə başqasına söyləmək istəmədiyi bir sirr”i qeyd etmək üçün istifadə olunur. Yəni hər hansı bir materialı və ya xəbəri həmin söhbət davam edən zaman müddətində otaqda olmayan başqa biri ilə paylaşmaq olmaz. I can not let this information go far from these four walls. Mən bu məlumatı bu dörd divardan kənara buraxa bilmərəm. Bu frazeoloji vahid bəzən “within these four walls” kimi işlənir.

Five “beş” sayının işləndiyi frazeoloji birləşmələr:

Know a thing or two // know how many beans make five // to know on which side – Bu ifadə çox köhnə ifadədir və bunu ispan yazıçısı Servantes özünün ‘Don Quixote’ (1605) romanında işlətməmişdir. Bu ifadənin bir tapmacaya əsaslanması güman edilir. – 1) bilmək, nəyin nə yerdə olduğunu anlamaq, hər şeyin yerini bilmək

2) bir işdə saç ağartmaq, təcrübəli olmaq. I know a thing or two about art. I was an art history major in college. Mən incəsənətdə saç ağartmışam: Kollecdə sənət tarixi ixtisasında idim.

Six “altı” sayının işləndiyi frazeoloji birləşmələr:

Six ways from Sunday – “hər cür mümkün yol; hərtərəfli və ya tamamilə; mümkün olan hər şəkildə; ağla gələn hər tərəfdən” mənalarında işlənir. The player used six ways from Sunday in the competition, but he lost again. Oyunçu yarışda mümkün hər şəkildən istifadə etdi, lakin yenə məğlub oldu.

Be six of one and half a dozen of the other – bu eyni şeydir, yalnız adında fərq var, ya keçəl Həsən, ya Həsən keçəl, bir birindən geri qalan deyillər. We could take the freeway to your house or cut through the city. It can take about the same time because it is six of one, and half a dozen of the other. Biz sənin evinə magistral yol ilə gedə bilərdik və ya şəhərin içindən keçə bilərdik. Bunun üçün təxminən eyni vaxt sərf olunur, belə ki, bunların hər ikisi eynidir.

Seven “yeddi” sayının işləndiyi frazeoloji birləşmələr:

Seven-league boots – birdəfəyə yeddi liqa səyahət edən sehrli çəkmələr, dördnala çapmaq, son sürətlə hərəkət etmək. I am aware of his speedy seven-league boots, perfect factual knowledge, and global level. Mən onun sürətli sehrli çəkmələrinə, mükəmməl faktiki biliyinə və global səviyyəsinə bələdəm.

Yeddi sayının işləndiyi başqa bir ifadə “the seven deadly sins” yeddi bağışlanılmaz günah (lovğalıq, hiyləgərlik, şəhvət, qəzəb, acgözlük, paxıllıq, tənbəllik) mənası ilə əlaqələndirilir. Yeddi ölümcül günah xristian təlimlərində istifadə olunan pisliklərin təsnifatıdır. O, həmçinin incəsənətə, kitablara, film və televiziya, oyuncaqlara, musiqiyə, albomlara, mahnılara aiddir. Hieronymus Bosch tərəfindən 1485-ci ildə çəkilmiş The Seven Deadly Sins and the Four Last Things rəsm əsərlərini bu ifadəyə nümunə olaraq göstərmək olar.

Eight “səkkiz” sayının işləndiyi frazeoloji birləşmələr:

"Behind the eight ball" çıxılmaz, ağır və uduzmuş vəziyyətdə olmaq. Sorry, I am really behind the eight ball this month. I am not contributing. Üzgünəm həqiqətən bu ay çıxılmaz vəziyyətdəyəm. Mən bir töhfə verə bilmərəm.

Nine “doqquz” sayının işləndiyi frazeoloji birləşmələr:

A nine-day wonder – keçici həvəs, hamını maraqlandıran məsələ, qısamüddətli məsələ. Bu frazeoloji birləşmə həmçinin a one-day wonder şəklində işlənir. The band's biggest fear was becoming a nine-day wonder, soon to be forgotten when the next big sound hit the airwaves. Qrupun ən böyük qorxusu qısamüddətli olması idi, növbəti böyük səs efirlərə çatanda tezliklə unudulacaqdı.

Nine times out of ten – çox hallarda, demək olar ki həmişə. Nine times out of ten people will choose coffee rather than tea. Hər zaman insanlar çaydan çox qəhvəni seçəcəklər.

"Nine lives" frazeologizmi doqquz canlı kimi tərcümə edilir. Kiminsə doqquz canlı olduğunu bildirmək onun çətin və ya təhlükəli vəziyyətlərdən zərər görmədən dəfələrlə çıxmağa davam etdiyini ifadə etməkdir. Yəni bu birləşmə zaman-zaman bir insanın bu qədər uzun müddət sağ qalmasına təəccüblənmək üçün istifadə olunur. İngilis dilində bu ifadə insanların pişiklərin çox təhlükəli hallardan sağ çıxdığını söyləmək üçün istifadə etdikləri “cat has nine lives” deyiminə əsaslanır. It was incredible to believe him to survive because her parachute didn't open. She must have nine lives. Onun paraşütü açılmadığı üçün sağ qalacağına inanmaq ağlasığmaz idi. Onun doqquz canı olmalıdır.

Ten “on” sayının işləndiyi frazeoloji birləşmələr:

Number ten (No. 10) – ingilis baş nazirinin qərargahı, ingilis hökuməti. Swift condemnation of the attack has come from Number Ten, with the prime minister vowing retribution. Hücumu sürətli bir şəkildə qınamaq, baş nazirin intiqam vəd etməsi ilə birlikdə qərargahdan gəldi.

Be ten (or two) a penny –iki qəpiklik, bir anbar, it sürüsü kimi. Books on golf are two a penny. Qolf haqqında kitablar iki qəpiklikdir. Gloomy economic forecast is ten a penny in Europe. Tutqun iqtisadi proqnozlar Avropada həddsiz dərəcədə çoxdur.

Ten to one – çox güman ki, onu birinə qarşı, mütləq, mərc gəlirəm. Ten to one you will never find out who did it. Mərc gəlirəm ki, siz onu kimin etdiyini heç vaxt tapa bilməyəcəksiniz.

Nineteen sayının işləndiyi "talk nineteen to the dozen" frazeologizmi ara vermədən, fasiləsiz danışmaq mənasını ifadə edir. My sister can get talking nineteen to the dozen if you get her on a topic, she is passionate about. Bacımı, ehtirash olduğu bir mövzuya yönləndirsən, fasiləsiz danışa bilər.

Thirty sayının işləndiyi "thirty pieces of silver" ifadəsi satqınlığın rəmzi mənasını bildirir. Bu termin İsayə xəyanət etmək üçün Yəhudanın qiymətinin otuz gümüş olduğu Müqəddəs Kitabdan gəlir [151, s.427]. O vaxtdan bəri xəyanəti simvollaşdırır. In the medieval period some religious institutions displayed ancient Greek coins of the island of Rhodes as specimens of the Thirty Pieces of Silver. Orta əsrlər dövründə bəzi dini qurumlar Rodos adasının qədim yunan sikkələrini satqınlıq nümunəsi olaraq nümayiş etdirirdilər.

Sixty-four sayının işləndiyi "the 64 (or sixty-four) dollars question" frazeologizminin mənası ən vacib, həlledici sual deməkdir. Who will win? Now, that is the sixty-four-dollar question. Kim qalib gələcək? İndi bu çox vacib və mürəkkəb sualdır.

Təhlillərin nəticələri göstərir ki, one "bir" və two "iki" sayları ingilis frazeoloji vahidlərində ən məhsuldar saylardır. Frazeoloji birləşmələrdə *bir*, *üç*, *altı*, *doqquz* və *on* sayları müxtəlif mənalarda işlənir. *Seven* "yeddi" və *eight* "səkkiz" sayları ingilis dilində məhsuldar deyil. Ümumiyyətlə, təhlil edilən materiallar frazeologizmlərdəki sayların semantikasını daha da dərinədən öyrənmək və say komponentli frazeoloji birləşmələri müəyyən etmək baxımından əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

2.1.1. İngilis dilində sadə miqdar saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr

Hər bir dil frazeoloji birləşmələrlə zəngindir. Frazeoloji birləşmələr bir çox fərqli forma və ya quruluşa malikdir. Onlar çox qısa və daha uzun ola bilər. Çox sayda frazeologizmlər isim, sifət və say birləşmələrindən ibarətdir. Onlardan istifadə etmək və ya etməmək dil istifadəçilərinin istəyinə bağlıdır. Frazeoloji vahidlərin istifadəsi məcburi olmadığından və quruluşu mürəkkəb olduğundan, onlar dildə

xüsusi marağ obyektı olaraq qalır. Tədqiqatçıların dillərini rəngarəng və emosional çalarlı edən frazeologizmlərlə və onların növləri ilə maraqlanmaları uzun müddətdir davam edir.

Başqa nitq hissələri ilə müqayisədə frazeologizmlərin tərkibində sayların işlənməsi halları azlıq təşkil edir. Burada sıra saylarını xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Frazeologizmlərin tərkibində sıra saylarının işlənməsinə az rast gəlirik. Miqdar saylarının işlənmə halları çoxluq təşkil edir.

Frazeoloji birləşmələri tərkibində işlənən saylara görə müəyyən mənə qruplarına ayırmaq olsa da, lakin onları semantik cəhətdən müəyyən etmək, xüsusi adla adlandırmaq olmur. İngilis frazeologizmlərinin daxilində one, two, three, four, five, six, seven, eight, nine, ten, eleven, twelve, hundred, thousand, million kimi sadə miqdar sayları işlənir.

İngilis frazeologizmlərində ən çox istifadə olunan saylar bir və ikidir. Bu sayların ingilis mədəniyyətində heç bir simvolik mənası yoxdur. “One” sayı digərləri ilə müqayisədə üstün tutulan bir şeyə və ya kimsəyə aid edilir. Lakin “two” sayı tez-tez düşünmək və ya tərəddüdlə əlaqələndirilir (məsələn, *be in two minds*). Əlavə olaraq, bu say iki alternativ və ya iki ziddiyyətli və əks prinsip mənasında istifadə olunur (məsələn, *ride two horses*- bir əldə iki qarpız tutmaq, *serve two masters*- iki ağaya xidmət etmək) [159, s.4].

Frazeoloji birləşmələrdə *zero* sayının işlənməsi:

“Zero in on” bir şeyə yaxından diqqət yetirmək; bir şeyi hədəf almaq. Bu ifadə adətən məzmun cəhətdən üç yaxın mənanı ifadə edərkən istifadə edilir.

1. Öz baxış xəttini bir şeyə hədəfləmək və ya yönləndirmək. *Could you please have the camera zero in on this tree? The soldiers zeroed in on the enemy bunker.* Zəhmət olmasa, kameranı bu ağaca yönləndirə bilərsinizmi? Əsgərlər düşmən bunkerini hədəfləyiblər.

2. Fiziki yer və ya konsepsiyanın anlaşılması kimi bir şeyə tədricən yanaşmaq. *The thief later admitted that he felt the police approach him. Oğru sonra polisin ona yaxınlaşdığını hiss etdiyini etiraf etdi.*

3. Diqqətini bir şeyə cəmləmək. *Critics zero in on a single scene in the movie,*

and I think they are missing some necessary points elsewhere. Tənqidçilər diqqətlərini filmdəki tək bir səhnəyə cəmləyiblər və düşünürəm ki, onlar başqa yerlərdə bəzi vacib məqamları qaçırlar.

“A zero-sum game” [146, s.493] – riyaziyyatçı Con Naşın adı ilə bağlı olan Neş bərabərliyi və ya sıfır cəm oyunu kimi tərcümə edilir, yəni bu zaman qalibin qazancının məğlubun itkisinə tam bərabər olduğu vəziyyət və ya proses izah olunur. According to government officials, the idea of foreign investment can be a zero-sum game because one country's gain can be considered another's loss. Hökumət rəsmilərinin fikrincə, xarici investisiya ideyası neş tarazlığı ola bilər, çünki bir ölkənin qazancını digərinin itkisi hesab etmək olar.

“Zero tolerance” – sıfır tolerans, dözümlü olmə, dözümsüzlük. Bir növ davranış və ya fəaliyyətin heç birini tamamilə qəbul etməmək siyasəti və ya münasibəti. Ən kiçik pozuntular üçün belə ciddi cəzalar tətbiq edən qanunlara və ya hüquqi siyasətə istinad olunur. İsimdən əvvəl təyinedici kimi istifadə olunarsa, defislə yazıla bilər. The owner is implementing a zero-tolerance policy for those who break the office rules. Sahibkar ofis qaydalarını pozanlar üçün sıfır tolerantlıq siyasəti həyata keçirir.

“Start from ground zero” – sıfırdan başlamaq, lap əvvəldən başlamaq. Hər hansı bir işi mümkün olan ən erkən başlanğıc nöqtəsindən və ya ilkin səviyyədən başlamaq mənasında istifadə edilir. I don't have time to start from ground zero, so let me just reuse the assets I made for the last project. Sıfırdan başlamağa vaxtım yoxdur, ona görə də icazə verin, son layihə üçün hazırladığım aktivləri təkrar istifadə edirəm.

Burada “start” və “from” arasında isim və ya əvəzlilik istifadə edilə bilər. My notes got deleted, so now I must start the whole project again from ground zero. Qeydlərim silindi, buna görə də mən bütün layihəni sıfırdan yenidən başlamalıyam.

“Zero out” – sıfırlamaq, ayarlamaq. Bu birləşmə aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə edilə bilər.

1. Saygac və ya saat kimi hər hansı bir şeyi sıfırlamaq üçün: Before designing the project, I zeroed the odometer out and measured the length of the road. Layihəni

tərtib etməzdən əvvəl odometri sıfırladım və yolun uzunluğunu ölçdüm.

2. Bəzi məbləği sıfıra endirmək üçün: Yesterday my friend called the bank and zeroed out his account. Dünən dostum banka zəng etdi və hesabını sıfırladı.

3. Hökumət proqramı kimi bir şey üçün maliyyəni kəsmək: The government zeroed social assistance programs out of the budget. Hökumət büdcədən sosial yardım proqramlarını kəsdi.

“Ground zero” sıfır nöqtəsi, yəni hər hansı hadisənin başlanğıc və ya əsas yeri. Bu frazeologizm aşağıdakı kimi yaxın mənalarda işlənir.

1. Bəzi fəlakətin mərkəzi və ya əsas yeri: The boys at ground zero described scenes of chaos caused by the earthquake's destructive force. Sıfır nöqtədə olan oğlanlar zəlzələnin dağıdıcı qüvvəsinin yaratdığı xaos səhnələrini təsvir etdilər.

2. Şiddətli məhvətmə aktının, xüsusən də bombalamanın hədəfi və ya yeri: The head of the government toured the destruction at ground zero after the enemy bombardment. Hökumət başçısı düşmənin bombardmanından sonra sıfır yerdəki dağıntıları gəzdi.

3. 11 sentyabr 2001-ci il hücumları nəticəsində məhv edildikdən sonra Nyu York şəhərinin Dünya Ticarət Mərkəzinin yeri. Bu istifadədə birləşmə adətən böyük hərflə yazılır: To visit Ground Zero still makes me feel deep grief beyond words, even after all these long years. Ground Zero-ya baş çəkmək, bütün bu uzun illərdən sonra hələ də məni sözlə ifadə olunmayacaq dərəcədə dərin kədərləndirir.

“Patient zero” – xəstəliyi ilk yayan şəxs. Bu ifadə 1980-ci illərin QİÇS böhranı zamanı yaranıb. My son was patient zero with a cold two days before but now, he is given it to the rest members of the family. Oğlum iki gün əvvəl soyuqdəyməyə tutulmuş ilk xəstə idi, indi isə bunu ailənin qalan üzvlərinə yayır. 2) Müəyyən bir məsələni və ya problemi nümayiş etdirən ilk hadisə və ya şəxs. This man is patient zero for the crashing issue on the road, so let me look at what he said in his original interview. Bu kişi yoldakı qəza məsələsini göstərən ilk adamdır, ona görə də icazə verin ilk müsahibəsində nə dediyinə baxım.

“Zero dark thirty” – gecənin qaranlığında, günəş doğmadan. Bu ifadə hərbi vaxtın ucadan deyilmə tərzinə əsaslanır. We must leave at zero dark thirty if we want

to reach London before sundown. Gün batmazdan əvvəl Londona çatmaq istəyiriksə, gecənin qaranlığında yola düşməliyik.

Frazeoloji birləşmələrdə *one* sayının işlənməsi:

One sayı digər saylar arasında xüsusi yer tutur. Onun özəlliyi yalnız rəqəm silsiləsinin ilk nömrəsini təşkil etməsi deyil, həm də onun uyğunsuzluğu və qeyri-müəyyənliyi ilə ifadə olunur. Yəni bu bənzərsizliyi, təcridliyi, hamıdan fərqliliyi və ya hamıya qarşı çıxmağı və sinifdən ayrılığı izah etməklə yanaşı, eyni zamanda birliyin ən yüksək bütövlüyü və pozulmazlığını göstərə bilər [44, s. 16].

One sayının semantikasi aksioloji spesifikasiyi müəyyənləşdirir ki, bu komponenti özündə ehtiva edən frazeologizmlər işarələnən nümunənin müsbət və ya mənfi dəyərləndirilməsini proqnozlaşdırır. Frazeoloji birləşmədə bir sayı ümumbəşərlik, assosiasiya simasını aktuallaşdırır və müvafiq olaraq obyektin müsbət qiymətləndirilməsini formalaşdırır.

One say tərkibli bir çox frazeoloji birləşmələrdə mənfi və ya müsbət emosiyalar doğuran obrazlar, onların qiymətləndirilməsi mənbəyi kimi çıxış edir. Belə ifadələrə *one track mind*, *one trick pony* və. s. bu kimi birləşmələri nümunə olaraq göstərmək olar.

İngilis dilində *one* sayını ehtiva edən frazeoloji birləşmələrin əksəriyyəti “one and the same” ifadəsindəki kimi eyni olmaq mənasında işlənə bilər. They are one and the same illness. Onlar birəbir eyni xəstəlikdir. Bundan əlavə, bir sayından ibarət olan frazeoloji birləşmələr şəxsi keyfiyyətləri təsvir edə bilər. Məsələn: “(all) rolled into one” ifadəsində *hamısı bir arada, yəni bir şəxsə və ya əşyada birləşən xüsusiyyətlər* önə çəkilir. One sayının ifadə etdiyi mənələrdən biri də zamanla əlaqəlidir. “One of these days” – *yaxınlarda, tezliklə* mənasını ifadə edir. One of these days, I will get my master’s degree. Bu günlərdə magistr dərəcəmi alacağam. Bu ifadənin daxilində these əvəzliyinin əvəzinə those da işlənə bilər. “One today is worth two tomorrows” ifadəsi *göydəki qazdan hindəki toyuq yaxşıdır* mənasında işlənir. Başqa sözlə, “bir bu gün iki sabaha dəyər”, ona görə də, bu günün ən yaxşısını etməyə çalışmalısən. Bu ifadə 18-ci əsrdə yaşamış ABŞ dövlət xadimi Benjamin Franklinə aid edilir.

One sayı bəzi ifadələrdə hərəkəti yerinə yetirmək baxımından hər hansı bir

üsula da işarə edə bilər. “Put one leg here, the other there” frazeoloji birləşməsi *bir ayağın burda, o biri orda* mənasını bildirir. Zaman mənası xarakterizə edən digər “at one time” frazeoloji vahidi həm *bir zamanlar*, həm də *eyni anda* mənalarında işlənir.

1) I was an artist at one time, long before I became a fashion designer. Mən bir zamanlar modelyer olmamışdan çox əvvəl rəssam idim. 2) All the boys jumped into the pool at one time. Bütün oğlanlar bir anda hovuzə atladılar. Bu ifadə eyni anda birdən çox işi yerinə yetirmək mənası ilə əlaqələndirilir. “At one blow” birləşməsi *bir dəfəyə* deməkdir. Bu birləşmə bir anda və tək, qəti bir hərəkətlə tamamlanan hərəkətlər zamanı istifadə edilir. The accepted law diminished crime, poverty, and famine all at one blow. Qəbul edilmiş qanun cinayəti, yoxsulluğu və aclığı bir anda azaltdı. “With one leap” *bir nəfəsə* mənasını ifadə edən frazeologizmi “at one blow” ifadəsi ilə bəzi hallarda sinonimlik təşkil edə bilər. My brother drank a bottle of water with one leap. Qardaşım bir dəfəyə bir şüşə su içdi. One foot in the grave -bir ayağı qəbirdə. Qeyri-rəsmi olan bu birləşmə yumoristik mənada işlənir. Just because I am 79, you think I have got one foot in the grave! Sadəcə 79 yaşım olduğuna görə bir ayağımın məzarda olduğunu düşünürsən!

“One for the road” – *yol üçün, yolüstü*. Müəyyən bir yerdən, xüsusilə bardan çıxmadan əvvəl daha bir (spirtli) içki götürmək. I should head home soon but let us have one for the road. Mən tezliklə evə getməliyəm, amma gəl yolüstü birini də götürək.

“One trick pony” ifadəsi *bir sahədə mütəxəssis* mənasında işlənir. Daha dəqiqi, bu birləşmənin “sadəcə tək bir işi bacara bilən bir şəxs, qrup”u ifadə etdiyini görə bilərik. Although he is one trick pony, he has helped his friends with several tasks related to this project these days. O, bir sahədə mütəxəssis olsa da, bu günlərdə layihə ilə bağlı bir neçə işdə yoldaşlarına kömək etdi.

Frazeoloji birləşmələrdə *two* sayının işlənməsi:

Frazeoloji vahidlərin komponentlərindən olan *two* sayının mənələrindən biri, birliyin dağılması, ikinin hər hansı bir ziddiyyəti simvollaşdırma bilməsi ilə əlaqələndirilə bilər. Təhlil olunan birləşmələrə əsasən, qeyd etmək olar ki, *two* sayı adətən iki əks hərəkəti, vəziyyəti və ya hərəkətin, vəziyyətin iki təsiri mənasında

işlənə bilər. Məsələn: “a two-edged sword” frazeoloji birləşməsi *müsbət və mənfi yönli*, yəni həm müsbət, həm də mənfi təsirləri olan hərəkət və ya vəziyyətin mənasını, yəni həm faydalı, həm də problemli ola biləcək bir şeyi bildirir [146, s.379]. Popularity is a two-edged sword bringing as a lot of problems as it does privileges. Populyarlıq imtiyazlar qədər problem də gətirən ikitərəfli qılıncdır. Bu frazeoloji vahid hər hansı əşyanın və ya şəxsin və ya onların aspektlərinin iki fərqli və ya əks perspektivi ilə əlaqələndirilir. We fear death because it seems unknown to us, but it and life are just two sides of the same shield. Ölümdən qorxuruq, çünki o, bizə naməlum görünür, amma o və həyat eyni qalxanın iki üzüdür. Bu frazeologizm bəzən “a double-edged sword” şəklində istifadə edilir. Bu ifadənin əvəzləyiciləri “two sides of the same shield” və “different sides of the same shield” birləşmələri hesab olunur. “Be in (or of) two minds” *iki fikirdə olmaq, arada qalmaq*. Qərarlılıq və ziddiyyətli emosiyalar yaşanan zaman bu ifadə istifadə edilir. I am in two minds about whether to go to the party tonight. I am sure it will be fun, but I have a lot of work to do too. Bu axşam ziyafətə gedib-getməmək barədə arada qalmışam. Əminəm ki, əyləncəli olacaq, amma mənim də çox işim var.

Frazeoloji birləşmələrdə two sayı *məlum və ya aşkar olandan nəticə çıxarmaq* mənasını da verə bilər. Bu mənaya malik birləşmələrə nümunə olaraq “put two and two together” deyimini göstərmək olar. "Put two and two together" frazeologizmi *işin nə yerdə olduğunu anlamaq, məntiqli bir nəticəyə gəlmək* və ya tutuşdurmaq deməkdir. Yəni bu zaman mövcud məlumatlardan və ya sübutlardan nəticə çıxararaq hər hansı bir qərara gəlinir. He eventually put two and two together and realized that his friend had been stealing from him this whole time. O nəhayət işin nə yerdə olduğunu duydu və dostunun bütün müddət ondan oğurluq etdiyini başa düşdü. When I faced this scenery, I put two and two together that he deceived me. Bu mənzərə ilə qarşılaşanda nəticə çıxardım ki, o, məni aldatdı. Sadəcə hesabla edilən bu bənzətmə faktların sadəcə və aydın nəticəyə gətirib çıxardığını göstərir. Bu frazeologizm on doqquzuncu əsrə aiddir. William Makepeace Thackeray bunu "The Newcomes" romanında (1855) istifadə etmişdir: “Putting two and two together, as the saying is, it was not difficult for me to guess who the expected Marquis was.” "Bir qərara gəlmək,

necə deyərlər, gözlənilən Markizin kim olduğunu təxmin etmək mənim üçün çətin olmadı." *İki* sayı həmçinin frazeoloji birləşmələrin tərkibində axmaq və ya dəli insana istinad etmək üçün istifadə olunur. Belə mənalara hakim olmaq üçün "thick as two planks" frazeoloji birləşməsini nəzərdən keçirdərək görürük ki, burada əsas mənada *bir yandan digər yana nisbətən böyük dərinlik* və danışiq dilində isə *axmaq* və ya *geri zəkali olmaq* mənası ifadə edilir. Nevertheless, it was thick as two planks, I used to smoke a lot during my university years. Axmaqlıq olmasına baxmayaraq, universitet illərində çox siqaret çəkirdim. Bu ifadənin variantları "thick as two short planks", "thick as a plank" və "thick as a brick" hesab edilir. *Bir* sayı kimi, *iki* sayı da frazeoloji birləşmələrin tərkibində spirtli içki içməyə işarə edən şəxsi bildirərkən istifadə olunur. Məsələn: "two sheets to the wind" [158, s. 276]. Bu birləşmədə *to* sözünün əvəzinə *in* də işləyə bilər. Həmçinin bu birləşməyə "three sheets to the wind" [146, s.341] və "four sheets to the wind" formalarında da rast gəlmək olar. Çox güman ki, bu ifadənin mənşəyi dəniz terminologiyasından götürülmüşdür, burada "sheet" hündür gəminin yelkənlərini idarə edən ipdir və bir neçə lövhə boş olarsa və ya səhv idarə olunarsa, qayıqın hərəkəti sərxoş adamın hərəkəti kimi qeyri-sabit olur və idarə etmək çətinləşir. I was two sheets to the wind yesterday, so I knew it wasn't a good idea for me to drive in that situation. Dünən çox sərxoş idim, ona görə də bilirdim ki, bu vəziyyətdə maşın sürmək mənim üçün yaxşı fikir deyil. Bundan başqa *iki* əşyanın, insanların və ya insanların fikirləri arasındakı oxşarlıq mənasını əldə etmək üçün frazeologizmlərin tərkibində *two* sayına rast gəlmək olar. "Put in one's two cents" *hər işə burnunu soxmaq, yerli-yersiz fikir bildirmək* mənasını verir. Yaxud öz fikrini və ya nöqteyi-nəzərini, ümumiyyətlə, tələb olunmadığı halda bölüşmək kimi əks edilir. Məsələn: He always puts in his two cents at the meeting. O, iclasda həmişə yerli-yersiz fikrini bildirir. "Two strings to one's bow" deyimi *kiminsə iki imkanı, ehtiyat ikinci yolu*, yəni müvəffəqiyyət əldə etməyin və ya bəzi tapşırıq və ya fəaliyyətləri yerinə yetirməyin *iki* və ya daha çox yolu mənasında istifadə edilir. Həmçinin bu ifadə yaxşı hazırlanmış oxatana işarə edir və uğursuzluq halında ehtiyat variant *semi* daşıyır [136, s. 1119; 137, s.433]. I always have a backup method, while trying to plan a project. Because it is always advisable to keep two strings to my bow!

Layihəni planlaşdırarkən həmişə ehtiyat metodum var. Çünki həmişə ikinci imkanın olması yaxşıdır.

“To make two ends meet” frazeoloji birləşməsi *çax-çux etmək, yəni dolanışığını təmin etmək* mənasına işarə edir. Bununla yanaşı, xərclərini ödəmək üçün kifayət qədər pul qazanmaq mənasında şərh olunur. Bu ifadə fransız dilində “joindre les deux bouts” birləşməsindən “make both ends meet” şəklində formalaşmışdır. Burada güman edilir ki, “ends” (sonlar) gəlir və xərclərin cəminə işarə edir. Bununla belə, dəniz cərrahı və yazıçı Tobias Smollett bunu “ilin iki ucunu qarşılaşdırmaq” [193] kimi, “gəmi xərclərini azaltmaq üçün iplərin uclarını bir-birinə birləşdirmək” formasında ümumi təcrübəyə əsasən qeyd etmişdir. To make ends meet, he picked up a second job as a waiter in the restaurant. Dolanışığını təmin etmək (çax-çux etmək) üçün o, restoranda ofisiant kimi ikinci bir iş seçdi.

“Two upon ten” ifadəsi *gizli missiya, diqqətlə baxma* anlamı ilə əlaqələndirilir və potensial mağaza oğrusuna diqqət yetirmək lazım olduğuna dair dükançılar arasında şifrəli xəbərdarlıq və ya gizli tapşırıq deməkdir. My boss wanted to inform me about two upon ten matter the day before yesterday. Müdirim bir gün əvvəl gizli missiya ilə bağlı mənə məlumat vermək istədi. Bu deyim “two eyes upon ten fingers” ifadəsindən yaranıb. İki sayının frazeoloji vahidlərin daxilində müsbət mənada istifadə edilən formalarından biri “like pleased a dog with two tails” frazeologizmi *çox şad olmaq* deməkdir. Buradakı görüntü xoşbəxtliyinin ifadəsi olaraq quyruğunu yelləyən itə nişan edir. My sister has been like a dog with two tails ever since she got her new job in a foreign company. Bacım xarici şirkətdə yeni işə gələndən bəri çox şaddır.

Frazeoloji birləşmələrdə *three* sayının işlənməsi:

Three sayı ingilis ifadələrində xüsusi bir məna bildirməsə də, mənfi olanlardan daha çox müsbət assosiasiyalara malikdir (məsələn, müsbət: three cheers for, mənfi: three sheets to the wind) [159, s. 4].

“Three musketeers” frazeoloji birləşməsində *üç yaxın tərəfdaş* və ya *ayrılmaz dost* mənası ifadə edilir. “Üç müşketyor” 19-cu əsr fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın “Les Trois Mousquetaires” romanının tərcüməsidir. We were the three

musketeers as children, but we had to separate when we entered secondary school. Uşaq vaxtı üç müşketyor idik, amma orta məktəbə daxil olanda ayrılmalı olduq.

“Three-alarm fire” birləşməsi iki mənada işlənə bilər: 1) Qarşısını almaq üçün çoxlu yanğınsöndürmə bölmələrinin iştirakını tələb edən çox böyük və ya şiddətli yanğın; A three-alarm fire happened in supermarket yesterday scared all staff. Dünən supermarketdə baş verən şiddətli yanğın bütün işçiləri qorxudub. 2) Çox gərgin və ya həyəcanlı olan bir şəxs və ya bir şey. The war between two countries has really become a three-alarm fire with all the other problems it's created. İki ölkə arasındakı müharibə, yaratdığı bütün digər problemlərlə birlikdə həqiqətən gərgin hal aldı [152]. Qeyd etmək lazımdır ki, yanğın mənasını bildirərkən bu ifadə “one-alarm fire”, “two-alarm fire” və “three-alarm” fire kimi işlənir və bu kateqoriyalar yanğının ciddiliyini təsnif edir. Adətən ABŞ və Kanadada istifadə olunan bu deyimlər, xüsusən də yerli hakimiyyət orqanlarının reaksiya səviyyəsini göstərir. “Phony as a three-dollar bill” ifadəsi “queer as a three-dollar bill” birləşməsi ilə oxşarlıq təşkil edir, və tamamilə və aşkar şəkildə yalan, saxta və ya qeyri-qanuni; zərrə qədər orijinal olmayan bir şeyi bildirir. Their claims against him were plainly phony as a three-dollar bill. Onların ona qarşı iddiaları açıq-aşkar qeyri-qanuni idi.

“Three ring circus” frazeoloji birləşməsi *xaotik vəziyyət, tam bir qarışıqlıq* və ya *səs-küylü fəaliyyət* mənasına malikdir. Bu ifadə on doqquzuncu əsr amerikanizmi hesab olunur üç rinqin və ya arenanın eyni vaxtda çıxış etdiyi bir sirkə aiddir. Amerika şou-biznes sahibkarlarının təcəssümü olan P.T.Barnum tərəfindən yaradılmış bu deyim 1900-cü illərdə digər ekstravaqant hadisələrə və qeyri-bərabər vəziyyətlərə köçürülmüşdür. Rudyard Kipling ondan “A Diversity of Creatures” (Məxluqların müxtəlifliyi) (1914) əsərində istifadə etmişdir: “I can see lots of things from here. It's like a three-ring circus!” “Mən buradan çox şey görə bilirəm. Bu, xaotik bir vəziyyətə bənzəyir!” When I babysit my neighbor's three mischievous children, I feel like I am in a three-ring circus. Qonşumun üç nadinc uşağına baxanda özümü xaotik vəziyyətdə hiss edirəm.

Frazeoloji birləşmələrdə *four* sayının işlənməsi:

İngilis dilində frazeoloji vahidlərin tərkibində *four* sayı çox istifadə edilməsə

də, dörd cəhət, istiqamət mənası üçün xarakterikdir (məsələn, to the four winds). Təhlil edilən bir neçə nümunələrə əsasən, müəyyən etmək olar ki, “to the four winds”, “be scattered to the four winds” and “the four (or far) corners of the world (or earth)” birləşmələrinin hər üçü eyni mənanı daşıyır və onların hər biri *dörd bir tərəfə dağılmaq* mənasını bildirir.

“The big Four” birləşməsi “the big Three” birləşməsi ilə təxminən eyni mənanı daşıyır, yalnız burada insanların sayı fərqlidir; dördlük hakim qrup mənasında işlənir. *Three, four* sayları bu ifadələrin tərkibində bir sahədə ən görkəmli, üstün olan insanlar və ya əşyalar qrupu mənasını bildirir. It's an obvious that members of the so-called Big Three corporate lobbies have a great impact on the crafting of trade legislation in the country. Aydındır ki, Böyük Üçlük adlanan korporativ lobbiyələrin üzvləri ölkədə ticarət qanunvericiliyinin hazırlanmasına böyük təsir göstərirlər. “Four-square behind” frazeoloji vahidi *tam dəstək* mənasını bildirir. The parents stood four-square behind their girl for choosing the profession that she wanted. Valideynlər qızının istədiyi peşəni seçməsi üçün tam dəstək verdilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu frazeologizm cümlə daxilində həm sifət, həm də zərf kimi işləyə bilər. “On all fours” frazeologizmi *iməkləyə-iməkləyə, qarnı üstündə*, yəni bir adamın əl və dizi üstə olması mənasında vurğulanır. Həmçinin bu ifadə qeyri-rəsmi formada bərabər səviyyədə, eyni dərəcədə mənalara malikdir. I was obliged to get down on all fours, trying to find my key among the grass. Açarımı otların arasında tapmağa çalışdığım üçün dörd ayaq üstündə qalmağa məcbur oldum.

Frazeoloji birləşmələrdə *five* sayının işlənməsi:

Five sayı frazeologizmlərdə somatik frazeologizm yaradaraq bədənin bir hissəsi ilə, yəni əl ilə əlaqələndirilir. Məsələn, “give me five” çox məmnun olduğumuzu göstərmək üçün əlimizlə birinin əlinə vurmaq istədiyiniz zaman istifadə olunur və *bir beşlik ver* şəklində tərcümə edilir. Bu idiom jarqon olaraq təyin edilir və müsbət mənə bildirir [160, s.4]. After winning the competition I told my friend: Hey, we won! Give me five! Müsabiqədə qalib gəldikdən sonra dostuma dedim: Hey, biz qalib gəldik! əlini ver! Bu ifadənin əvəzləyicisi və ya sinonimi olaraq bir də “slip me five” deyimi var və bu iki mənada işlənir. 1) *əl sıxmaq*; The representatives slipped

each other five before beginning meeting. Nümayəndələr görüşə başlamazdan əvvəl bir-birinin əlini sıxdılar. 2) *qeyri-rəsmi şənlilik, təbrik və ya dostluq nümayişində əl-ələ vurmaq*. The teammates gave one another's five before the game began. Oyun başlamazdan əvvəl komanda yoldaşları əl-ələ vurdular. Dostluq nümayişində bu frazeologizm ver əlini, barışdıq şəklində tərcümə edilir. "Five will get you ten" frazeoloji vahidi *əmin olmaq, hər ehtimala qarşı, bütün imkanları ilə mənalarında* işlənir. Five will get you ten that Ben is having an affair with that woman [152, s.1524]. Sizi əmin edirəm ki, Ben o qadınla münasibətdədir.

Five sayı bəzi ifadələrdə mənfi mənə çaları ilə çıxış edir. Məsələn: "a bunch of fives" frazeoloji vahidi əks mənə bildirir. Bu ifadə *yumruq, beş qardaş* deməkdir. The little boy was in the nurse's office with a bloody nose as the bully had given him a bunch of fives in the face. "Five finger discount" ifadəsi *mağaza oğurluğu* anlamına gəlir, bir şeyi ödəniş etmədən almaq, başqa sözlə, zorla götürmək, oğurlamaq mənasında istifadə edilir. Ən çox istifadə olunan ifadələrdən biridir. "Mağazadan oğurluq yolu ilə bir şey əldə etmək deməkdir. How could he afford that watch? Who knows - perhaps with a five-finger discount! O saati necə ala bilərdi? Kim bilir - bəlkə də oğurluq yolu ilə! Five sayının işləndiyi "five o'clock shadow" ifadəsi bir günlük saqqal, kirli saqqal deməkdir. I've got essential meeting this evening, therefore I need to get rid of my five o'clock shadow. Bu axşam vacib görüşüm var, ona görə də kirli saqqalımdan qurtulmalıyam. Üstəlik, beş sayı zamanla da əlaqələndirilə bilər. "Take five" frazeoloji birləşməsi "a five-minute break" və "take five minutes off" birləşmələrinin qısa formasıdır və *qısa bir fasilə* deməkdir. Bu deyimdə beş sayı beş dəqiqə mənasını bildirir. Sinonimi "take a break" ifadəsidir. I'm so exhausted. Can I take five? Mən çox yorulmuşam. Qısa fasilə götürə bilərəm?

Frazeoloji birləşmələrdə *six* sayının işlənməsi:

Six sayı frazeologizmlərdə, əsasən, mənfi assosiasiyalara malikdir. "At sixes and sevens" frazeologizmi qumar jarqonu kimi yaranıb, köhnə fransız *cinque* (beş) və *six* (altı) sözlərinin dəyişdirilməsi kimi formalaşmışdır [159, s.5]. Mənfi mənə daşıyan bu ifadələrə aşağıdakıları aid etmək olar: "at sixes and sevens", "hit (or knock) someone for six", "six feet under" frazeologizmləri uyğun olaraq *qarışıqlıq və*

ya nizamsızlıq vəziyyətində olmaq; kiməsə çox ciddi təsiretmə, başqa sözlə, *kimisə tamamilə alt-üst etmək; ölü və ya basdırılmış* mənalarını bildirir. “At sixes and sevens” ifadəsi altı və ya yeddi atmağın xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi zər oyunundan gəldiyi düşünülür. Oyunun adı təxminən 1300-cü illərin sonunda unuduldu, çox güman ki, belə bir atışa mərc etmək çox riskli idi, bu da nizamsızlıq və qarışıqlığa səbəb olurdu. After caring for three sick kids all week, I'm totally at sixes and sevens [152, s.637]. Bütün həftə üç xəstə uşağa qulluq etdikdən sonra tamamilə alt üstəm. Bu ifadənin ikinci əlavə mənası *fikir ayrılığında olmaq və ya zövqlərdə ayrılmaq* kimi tərcümə edilə bilər. Government leaders are at sixes and sevens about the decision. Hökumət liderləri qərarla bağlı fikir ayrılığındadırlar. Bu birləşmənin zər oyunundan yarandığı ehtimal edilir [152, s. 727].

“Hit someone for six” ifadəsi *qəfildən sarsmaq və ya gözlənilmədən kimisə incitmək* deməkdir. Bu ifadədə altı sayı altı qaçısa, kriketdə isə altı qaçış üçün topu yer sərhədindən kənara göndərən zərbəyə aiddir. News of my grandma's unexpected death really hit me for six. Nənəmin gözlənilmədən ölüm xəbəri məni qəfildən sarsdı. Burada *hit* əvəzinə *knock* da işlətmək olar (knock someone for six).

“Six feet under” frazeologizmi *ölü və dəfn edilmiş* mənasını ifadə edir. Birləşmənin tərkibindəki *six feet* məzarın ənənəvi dərinliyinə aiddir. Burada qəbrin ənənəvi dərinliyi təxminən tabutun uzunluğuna bərabər hesab edilir. Bu ifadə yaxşı arifmetik mənada olsa da, yalnız iyirminci əsrin ortalarında istifadə olunmağa başladı. “Six of the best” frazeologizmi *çubuqla vuraraq cəzalandırmaq* mənasını ifadə edir. Belə ki, bu ifadə uşağın pis davranışa görə fiziki cəzası, ənənəvi olaraq kürək və ya çubuqla altı vuruş mənasını bildirən frazeoloji vahiddir. Bu ifadə əvvəllər oğlan məktəblərində ümumi cəza idi, lakin indi o, hərfi mənada, əsasən, tarixidir, məcazi və ya yumoristik mənada istifadə olunur. These days, most teachers are afraid to give the pupils six of the best. Bu günlərdə əksər müəllimlər şagirdlərinə çubuqla vurmaqdan qorxurlar. İki alternativ arasında real fərqin olmadığını bildirmək üçün “six of one and half a dozen of the other” frazeoloji vahidindən istifadə edilir [Cobuild, 2003: p. 456]. Bu ifadə *al birini vur digərinə* və ya *ha o ha bu* kimi tərcümə edilir. Əgər iki nəfər arasında mübahisə və ya davadan danışılırsa və bu

ifadədən istifadə edildisə, deməli, baş verənlərə görə hər iki şəxs eyni dərəcədə məsuliyyət daşıyır. Both husband and wife were at fault because it was six of one, and half a dozen of the other. Həm ər, həm də arvad günahkar idi, al birini vur digərinə. Bu frazeologizm on doqquzuncu əsrin əvvəllərinə aiddir. Dikens bunu "Bleak House" romanında (1852) istifadə etmişdir: "Mostly they come for skill – or idleness. Six of one, and half-a-dozen of the other." "Deep six" frazeologizmi, əsasən, *gor (qəbir)*, *ölüm* və ya *dənizdə dəfn* mənasında istifadə edilir. Bu mənə ehtimal ki, dənizdə cəsədləri basdırmaq üçün standart dərinlik olan altı kulaç suya istinaddan meydana gəlmişdir. Adətən "get the deep six" və "give someone the deep six" formalarında istifadə olunur. It is undeniable fact that some people are afraid of deep six. Bundan başqa kimi və ya nəyisə rədd etmək, atmaq, aradan qaldırmaq mənasında istifadə edilir. The new employee got the deep six after it came to light that he had lied about her qualification. Yeni işçi ixtisası haqqında yalan danışdığı üzə çıxdıqdan sonra qovuldu.

Frazeoloji birləşmələrdə *seven* sayının işlənməsi:

Seven sayı frazeologizmlərdə ən az rast gəlinənlərdən olsa da, ən simvolik sayılır. Mənşəyinə görə bu say sehrli bir əşya ilə əlaqələndirilir: məsələn, "seven-league boots" *yeddi arşınlı çəkmələr* mənasını ifadə edir, yəni *dörd nala çapmaq*, piyada çox sürətli səyahət etmək qabiliyyətini ifadə edir, lakin ilk olaraq bu ifadə Hop-O'- My-Thumb fransız nağılından gəlir [159, s. 5]. The advanced technology allows electric cars to drive with seven-league boots. Qabaqcıl texnologiya elektrik avtomobillərinə uçmaq imkanı verir. "Seven-day wonder" frazeoloji birləşməsi *keçici həvəs*, *günün nəbzi*, yəni qısa müddət ərzində maraq yaradan şəxs və ya əşya anlamında istifadə edilir. The new song of the singer was becoming a seven-day wonder and it was forgotten when a new single released. Müğənninin yeni mahnısı keçici həvəsə çevrilirdi və yeni sinqlı çıxanda unuduldu. "Under seven seals"/ "under seven locks and seals" birləşməsi hər iki formada işlənə bilir və *yeddi bağlı qapı arxasında* və ya *bərk gizlədilmişdir* şəklində tərcümə edilir [39, s. 895]. Yesterday I did not find my phone because it was under seven seals by my roommate. Dünən telefonumu tapmadım, çünki otaq yoldaşım tərəfindən bərk gizlədilmişdir.

Frazeoloji birləşmələrdə *eight* sayının işlənməsi:

Frazeoloji birləşmələrin tərkibində *eight* sayına çox rast gəlinmir. Ona görə də onların işləndiyi birləşmələri xüsusi məna qrupuna görə müəyyən etmək çətindir. “One over the eight” frazeoloji birləşməsində göründüyü kimi *eight* sayı *one* sayı ilə birlikdə işlənmişdir və bu ifadə *tamamilə sərxoş olmaq* mənasını bildirir. İfadə əvvəlcə 20-ci əsrin əvvəllərindən silahlı qüvvələrin jarqonu olmuşdur [152, s.1725]. Daha sonralar insanlar arasında geniş yayılmağa başlamışdır. Bu, insanların çoxunun içdiyi və kifayət qədər olduğunu hiss etdiyi səkkiz standart pivə stəkanına aiddir. Azərbaycan dilində bu ifadə *səkkiz yazmaq* mənasının qarşılığında işlənir. From the way he was walking it was clear he had had one over the eight. Gedışindən aydın idi ki, o çox sərxoşdur.

Frazeoloji birləşmələrdə *nine* sayının işlənməsi:

Semantik nöqteyi-nəzərdən *nine* sayının müəyyən edilmiş istifadə nümunəsi yoxdur. Bəzi hallarda aşağıda göstərilən nümunələrdəki kimi vaxtı ifadə edə bilər: “Seven-day wonder” ifadəsinin oxşarı olaraq “nine-day wonder” *keçici həvəs və günün nəbzi* və ya qısa müddət ərzində maraq çəkən, lakin sonra diqqətdən kənarda qalan və ya unudulan bir şey deməkdir. İdeya ondan ibarətdir ki, xalqın marağına səbəb olan mahnı, dəb və ya başqa hər hansı bir şey bir müddət parlayır, lakin bir həftədən bir az sonra solmağa başlayır. Başqa bir inançada “Möcüzə doqquz gün davam edir, sonra köpəyin gözü açılır” məsəli köpəklərin gözləri bağlı doğulmasına aiddir, onlar kimi camaat da doyuncaya, darıxmağa və ya hər ikisinə qədər dəbdən kor olur, sonra isə məcazi mənada gözləri açılır. İfadənin ilk qeydə alınmış versiyası 1600-cü ildə Londondan Norveçə qədər 130 mil məsafədə Morris rəqsi edən Elizabet dövrünə aid komik aktyor Uilyam Kempdən gəlmişdir. Onun doqquz günlük rəqs marafonu ilə bağlı hesabatı “Kempin Doqquz Günün Möcüzəsi” adlanırdı ki, bu da həmin ifadənin Kemp istifadə etməzdən əvvəl də dəbdə olduğunu göstərirdi. “Nine to five” birləşməsində doqquz sayı saat 9-u və beş sayı saat 5-i, bütövlükdə birləşmənin özü isə *9-dan 5-ə qədər*, yəni tipik iş saatları mənasında işlədilir. Most people consider that to work nine to five is boring. Çoxları hesab edir ki, doqquzdan beşə işləmək darıxdırıcıdır. Bu frazeoloji vahid isimdən əvvəl sifət kimi işlənə bilər, bu

halda söz defislə yazılır. When my friend was graduated from the university, he really wanted a nine-to-five job. Dostum universiteti bitirəndə çox istəyirdi ki, doqquzdan beşə qədər iş tapsın.

“On cloud nine” ifadəsi “seventh heaven” ilə əvəz edilə bilər və *xoşbəxtliyin zirvəsində/buludların üzərində*, yəni son dərəcə xoşbəxt olmaq mənasını bildirir [Spears, 2002: s.100]. Bu terminə doqquzun dəqiq eyhamı aydın deyil və müxtəlif saylar ilə, xüsusən yeddi ilə əvəz olunur. Əgər bu ifadə “come off cloud nine”, or “come down from cloud nine” şəklində işlənərsə, deməli həmin şəxs xoşbəxt olmaqdan uzaqlaşır və reallıqla məşğul olmağa başlayır. Bu zaman əksəriyyət üçün əvvəlki sahib olduğu xoşbəxtlikdən ayrılmaq bir qədər vaxt aparacaq. I was on cloud nine when I entered the university. Universitetə daxil olanda buludların üzərində idim. Bu ifadə, ehtimal ki, ABŞ Hava Bürosunun istifadə etdiyi nömrələnmiş bulud kateqoriyalarından götürülüb. Burada 9 sayı bütün bulud qruplarının ən yüksəyi olan Cumulonimbusa işarə edir və təxminən 30,000 futda baş verir. Bu və ya daha yüksək hündürlükdə buludlar su buxarından çox buz kristallarından ibarətdir. “As right as ninepence” frazeologizmi *çox səliqəli, çiçək kimi, tər-təmiz və sağlam*, yəni ümumiyyətlə yaxşı vəziyyətdə olmaq mənasını ifadə edir. She is so meticulous with her room, always keeping it as right as ninepence. O, otağına o qədər xüsusi diqqət yetirir ki, həmişə onu çiçək kimi saxlayır. Bu birləşmənin əksi və ya mənfi mənalı variantı olaraq “no more than ninepence in the shilling” frazeoloji birləşməsini göstərmək olar ki, burada aşağı intellektə malik insan təsvir edilir [145, s. 798]. His behaviour elucidated that he was no more than ninepence in the shilling. Onun davranışı göstərdi ki, o səliqəli deyil. Britaniya sikkələrinin onluq kəsilməsindən bəri bu ifadə tədricən istifadədən çıxdı, lakin lazımi miqdarda beyin və ya zəkaya sahib olmayan birini ifadə etmək üçün çoxlu digər yumoristik variasiyaları mövcud olmuşdur. “Dressed to the nines” deyimini *geyinib-keçinmək*, yəni adətən rəsmi tədbir üçün çox yaxşı mükəmməl geyinmiş və dəbli mənasını göstərir. Bu ifadənin mənası ağıllı görünüşü ilə seçilən hərbi hissənin - 99-cu Wiltshire Alayından gəldiyi güman edilir. Onun mənşəyi ilə bağlı bir çox izahatlar verilmişdir. Əksəriyyəti müəyyən mənada doqquz rəqəminə aiddir, lakin heç biri ümumiyyətlə qəbul edilməyib. Başqa

bir varianta əsasən, XVIII əsrin sonlarından etibarən bir çox digər kontekstlərdə “doqquzlar” əsasən, “üstünlük” mənasını verməyə başladı, lakin heç kim bunun səbəbini tam olaraq bilmirdi. Bəzilərinin fikrincə, doqquz ən yüksək təkrəqəmli say kimi ən yaxşını simvollaşdırır. She was dressed up to the nines in her birthday party. O, ad günü partisində geyinib-keçinmişdi. Bu birləşmə həmçinin someone is “done up to the nines” şəklində işlənə bilər. “Whole nine yards” deyimi *sonuna qədər getmək, ağına nə gəlirsə* və ya *mövcud olanların hamısı* mənasına işarə edir; hər hansı bir şeyin bütün əlaqəli elementləri baxımından şərh edilməsidir. İfadə ilk dəfə 1960-cı illərdə Vyetnam müharibəsi yazılarında əlavə izahat olmadan ortaya çıxdı. Bu terminin mənbəyi təbəxur etmişdir, lakin həmişə olduğu kimi bir neçə etimoloji nəzəriyyəsi mövcud olmuşdur. Belə deyilirdi ki, doqquz yard bir dəfəlik bir parça boltuna qoyulan bütün məbləği təşkil edirdi və bu zaman bəzəkli geyim üçün onun hamısı istifadə edilirdi; standart iri sement qarışdırıcısı doqquz yard sement tutur və böyük bir tikinti işi üçün o tamamilə istifadə edilirdi; Keçmiş dövrlərin dördbucaqlı, üç dirəkli yelkənli gəmisində hər dirək üç “yard” (yelkənləri dəstəkləyən şpallar) daşıyırdı və “bütün doqquz yard” ifadəsi yelkənlərin tam qurulduğunu bildirirdi.

Frazeoloji birləşmələrdə *ten* sayının işlənməsi:

On sayı ilkin mənada nəyisə saymaq üçün istifadə olunur. “Count to ten” birləşməsi *nəfəsini tut və ona qədər say* mənasını bildirir, yəni tələsik bir şey etməzdən əvvəl, xüsusən qəzəbli olduqda sakitləşmək üçün bir anlıq zaman ayırmaq deməkdir. Amiranə kimi istifadə olunduğu zaman, göstərilir ki, birdən ona qədər saymaq üçün vaxt lazımdırsa, adam özünü ələ ala bilər, lakin hərfi mənada bu ifadənin mənası ona qədər saymaq demək deyil. Count to ten under your breath when you are angry. Qəzəbləndiyiniz zaman nəfəsinizi tutun və ona qədər sayın. On sayı “two (or ten) a penny” ifadəsində iki sayı ilə yerini dəyişə bilər və bu ifadə *üç qəpiklik* yəni çox adi və ya geniş yayılmış mənasında işlənir. Əgər bu ifadə əşyalar və ya insanlar haqqında işlədilsə, bu o deməkdir ki, onlardan çox var, buna görə də, onlar xüsusilə qiymətli və ya maraqlı deyillər. Bunun adı Amerikan forması “a dime a dozen” şəklindədir. *Ten* sayı “three score and ten” frazeoloji birləşməsinin bir hissəsi kimi çıxış edir və 70 mənasını verir, yəni burada “score” sözü 20 sayını

göstərir (20-lik qrup). Because of their good fortune, our ancestors lived to be three score and ten. Əcdadlarımız şanslı olduqlarına görə yetmiş yaşlarına qədər yaşayıblar. “Handbags at ten paces” deyimi *ağız yarışı* mənasını ifadə edir və heç bir tərəfin çox təsirli olmadığı bir dava və ya mübahisə üçün istifadə olunan yumoristik ifadədir [145, s. 926]. Çox aqressiv, emosional ifadəli və ya dramatik olan, lakin sonu zorakılıqla nəticələnməyən qarşıdurma və ya fikir ayrılığı mənası ilə əlaqələndirilir. Bu frazeoloji birləşmə oyun zamanı zorakı hərəkətlərə yol verərsə, meydana qovulacaq futbol oyunçularına münasibətdə istifadə edilmişdir. It was handbags at ten paces between the three players, who had been verbally taunting one another throughout the competition. Bu, yarış boyu bir-birini şifahi şəkildə ələ salan üç oyunçu arasında on addımlıqda olan tapança üzərində bir oyun idi.

Frazeoloji birləşmələrdə *hundred* sayının işlənməsi:

Bu sayın işləndiyi “a hundred to one” frazeoloji birləşməsi *yüz(d)ə bir, çox şanssız, çox aşağı ehtimalla* mənasında işlənir. Mənfi mənada nəsə bir işi görmək üçün hər hansı bir imkanın olmadığı və ya çox az olduğu zaman istifadə edilir. My chance was a hundred to one in my entrance exam as I hadn’t done my best for being successful. Qəbul imtahanımda şansım yüzə bir idi, çünki uğurlu olmaq üçün əlimdən gələni etməmişdim.

Frazeoloji birləşmələrdə *thousand* sayının işlənməsi:

“Bat a thousand” frazeologizmi ilkin olaraq, *hər işdən uğurla çıxmaq, çox uğurlu olmaq* mənasını verir. Our boss is batting a thousand in his career because he is responsible and carries out his job thoroughly. Rəhbərimiz işinə məsuliyyətlə yanaşdığına və işinin öhdəsindən layiqincə gəldiyinə görə karyerasında hər işdən uğurla çıxır. Bundan başqa, bu ifadə hər atışda topa vurmaq mənasını bildirir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, bu əsasən beyzbol idman növünə aid edilir. She was amazing during the baseball game, so she batted a thousand yesterday. O, beyzbol oyunu zamanı heyranamiz idi, belə ki, dünən hər atışda topa vurdu. “A thousand times no” ifadəsi *min dəfə xeyr/yox* mənasını bildirir. Ben asked his mother to let him go out again and again, but she did not permit it and said a thousand times no. Ben anasından onu təkrar-təkrar çölə çıxmasına icazə verməsini istədi, amma o, icazə

vermədi və min dəfə yox dedi.

Güllə kimi, böyük bir güclə və anidən mənalarını bildiren “like a thousand (or ton) of bricks” ifadəsi ingilis dilində 1990-cı illərə qədər istifadə edilmiş, lakin daha sonra bu birləşməni “like a ton of bricks” birləşməsi əvəz etmişdir. The hazards had hit my sister like a ton of bricks by the middle of July. İyulun ortalarında təhlükələr bacımın başına bir ton kərpic kimi düşdü. When Ali first met Narmin, she was twenty, and he fell in love with her like a ton of bricks. Əli Nərminlə ilk tanış olanda onun iyirmi yaşı vardı və o, anidən ona aşiq oldu.

Frazeoloji birləşmələrdə *million* sayının işlənməsi:

“Never in a million years” [152, s.2002] deyimi *tamamilə heç vaxt, qətiyyən, heç bir şəraitdə* mənalarına işarə edir. Never in a million years did I think that I would be a lawyer. Bir milyon ildən sonra da hüquqşünas olacağımı heç düşünməzdim. Bu frazeoloji vahidin tərkibindəki never inkar əvəzliyinin yerinə not inkar əvəzliyi də işlənə bilər. Bundan başqa, “never in a million years” birləşməsinin “never in a thousand years” və “never in a billion years” şəklində işlənmiş formalarına da rast gəlmək olar. “Feel like a million dollars”, *bomba kimi hiss etmək*, yəni yaxşı geyinmiş və ya sağlam və xoşbəxt hiss etmək deməkdir: After a long illness, I now feel a million dollars. Uzun sürən xəstəlikdən sonra indi özümü bomba kimi hiss edirəm. Bu frazeologizm bəzən *look* feili ilə də, işlənə bilər. You look like a million dollars in that dress, my dear! O paltarda möhtəşəm görünürsən, əzizim. Bu ifadənin digər bir variantı isə mükəmməl görünmək kimi tərcümə edilən “look like a million bucks” birləşməsidir və bir-birinin sinonimi kimi işlənə bilər. “A million miles away” birləşməsi *ağlı başqa yerdə olmaq*, yəni diqqəti yayınmış, diqqəti cəmlənməmiş şəklində vurğulanır. She was a million miles away during the whole lesson. Onun bütün dərs boyu ağlı başqa yerdə idi. Adətən to be, to look to be, və to seem feillərindən sonra işlənir.

2.1.2. İngilis dilində mürəkkəb və tərkibi sayların işləndiyi frazeoloji birləşmələr

Frazeologizmlərin tədqiqi müasir dilçiliyin aktual istiqamətlərindən biridir. Bu

nöqteyi-nəzərdən, say tərkibli frazeoloji birləşmələrin təhlili də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür birləşmələr bir çox dillərin frazeoloji fondunda mühüm yer tutur. Belə ifadələr dilin semantik imkanlarını genişləndirir.

Say anlayışı insanların əməli fəaliyyətində ayrı-ayrı obyektlərin sayılmasından yaranmışdır. İstənilən bilik obyektini kəmiyyət dəyişikliyinə məruz qalır. Bu zaman əsas vəzifə sayların obyektiv mənasını tamamilə itirərək yüksək mücərrədlik dərəcəsinə çatdığı ana qədər kəmiyyət kateqoriyasının formalaşmasının bəzi mərhələlərini izləməkdən ibarətdir. Kəmiyyət kateqoriyasının mücərrəd, ümumiləşdirilmiş təfəkkür kimi formalaşması, ilk növbədə, sayın leksik və qrammatik kateqoriyalarında öz əksini tapmışdır.

Saylar həyatımıza o qədər çoxdan daxil olub ki, biz buna əhəmiyyət belə vermirik. Onlar bizi hər yerdə əhatə edirlər, ancaq onlar sadəcə şüurumuza bir növ mesajlar ötürən məlumatdır. Məsələn, mikroavtobusun nömrəsi, mağazadakı qiymət etiketi, bəyəndiyimiz kostyumun ölçüsü, bunlar hamısı saylardır.

Qədim insanlar üçün saylar həll etməyə çalışdıqları tapmacanı təmsil edirdi. Onlar hər sayda bir növ gizli məna görürdülər. Məsələn, sıfır onlar üçün boşluq idi və bu da "zero attention" (görməzlik, biganəlik) kimi məşhur ifadədə öz əksini tapırdı.

Sayların simvolik dili insan şüurunun keçdiyi çətin prosesin, daha doğrusu, əşyaların mahiyyətindən, cisim və hadisələr arasında mövcud olan sirli əlaqələrdən keçmək prosesinin məhsuludur. Saylar yalnız kəmiyyət və keyfiyyət göstəricisi deyil, həm də kəşf edildiyi vaxtdan keyfiyyətcə istinad nöqtəsi və ya ipucu hesab olunurdu [138, s.92]. Saylar ilkin istifadə olunduğu kontekstlərə uyğun olaraq məna çalarları və zəngin çağırışlar qazanır. Bu konnotasiyalar lokativ mikro kontekstlərdə nəzərə cəpır [138, s.93].

Frazeologizmlər birbaşa hərfi tərcüməsi olmayan ifadələrdir. Onlar tapmacalara bənzəyirlər - onları anlamaq üçün konteksti və sözləri başa düşmək lazımdır. Onlar dil öyrənməyin ən əyləncəli hissələrindən biridir, çünki onlar dil öyrənenləri mədəniyyətə açılan pəncərə ilə tanış edir.

İngilis dili çox mürəkkəb bir dildir və frazeologizmlərlə zəngindir. Bir nitq hissəsi kimi saylar belə ifadələrin yaranmasında müstəsna rola malikdir. Onlardan

sadə miqdar sayları nə qədər məhsuldadırsa, mürəkkəb və tərkibi saylar bir o qədər qeyri-məhsuldardır.

Say komponentli frazeoloji birləşmələr haqqında araşdırmaların birində sayların bəzi frazeoloqların iddia etdikləri ilə ziddiyyət təşkil edən paremiologiyayı, ideyanı, yəni frazemaların qurulması üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmədiyini göstərilmişdir [138, s.101].

Mürəkkəb və tərkibi sayların işləndiyi frazeologizmlərə aşağıdakı bir neçə nümunələri göstərmək olar:

“A million and one” frazeoloji birləşməsinin mənası *dünya qədər, bir sürü* deməkdir. I have a million and one ideas. Başında min bir fikir var. “Twenty-four seven” ifadəsi *gecə-gündüz, bütün günü, hər zaman* mənasında işlənir. Bu birləşmə “twenty-four hours a day, seven days a week” ifadəsinin qısaldılmış formasıdır. You can call me twenty-four seven when you need help. Bilirsən, nə vaxtsa nəyəsə ehtiyacın olarsa, mənə yeddi iyirmi-dörd zəng edə bilərsən. Çox vaxt 24/7 şəklində yazılır. It is the only market in the city that is open 24/7. Bu, bütün şəhərdə 24/7 açıq olan yeganə mağazadır. Bu ifadə isimdən əvvəl təyinedici kimi istifadə olunarsa, dörd və yeddi arasında əlavə bir tire işarəsi qoyula bilər. We propose twenty-four-seven customer assistant for everyone whose credit card is lost. Kredit kartı itən, oğurlanan və ya koda düşən hər kəs üçün yeddi iyirmi dörd saat müştəri dəstəyi təklif edirik.

“\$ 64,000 dollar question” birləşməsi *on xallıq sual*, yəni çox vacib və cavabı çətin olan sual, qəliz sual mənasını verir. Bu ifadə əvvəlki radio proqramına əsaslanan 1950-ci illərin televiziya oyun şousunun adından götürülmüşdür [152]. Oyun şoularında getdikcə çətinləşən viktorina suallarına cavab verən iştirakçılara belə bir məbləğ təklif edən sual formalarında həmin ifadədən istifadə edilir. The rivals were asked the sixty-four-thousand-dollar question in the final part of the knowledge competition. Bilik yarışmasının final hissəsində rəqiblərə qəliz sual verildi. Bu idiom Nigar Vəliyevanın tərtib etdiyi iki cildlik “Azərbaycanca–ingiliscə–rusca frazeoloji lüğət”inin birinci cildində *ölüm-dirim* məsələsi kimi verilmişdir [38, s.429].

“Ninety-nine out of a hundred” frazeologizmi *yüzdən doxsan doqquz faiz* kimi

tərcümə edilir [39, s.951]. Əgər bu birləşməni və ya onunla eyni mənanı ifadə edən nine times out of ten birləşməsini işlədiriksə, demək istəyirik ki, hər hansı bir şey hər bir halda baş verə bilər. When people say I understand how you feel, they are lying, ninety-nine times out of a hundred. İnsanlar mən sənə necə hiss etdiyini bilirəm dedikdə, yüzə doxsan doqquz faiz yalan danışirlar.

“Eighty-six” ifadəsini aşağıdakı formalarda istifadə etmək olar.

1. *Gözdən çıxarmaq* və ya *kimisə onlara xidmət etmədən müəssisədən qovmaq*. The boss hates this guy and wants to eighty-six him. Müdir bu oğlana nifrət edir və onu qovmaq istəyir.

2. *Hər hansı bir şeyi ləğv etmək* və ya *dayandırmaq*. Why would they eighty-six the plans for renovations? The building is practically falling apart. Nə üçün onlar yeniləmə planını dayandırsınlar? Bina demək olar ki, dağılır.

3. *Hər hansı bir şeyi əldən çıxarmaq*. The government will eighty-six on the insurance of new houses. Hökumət yeni evlərin sığortalanmasını əldən çıxaracaq.

“Eight-hundred-pound gorilla” idiomu *sözü keçən, hegemon, son dərəcə güclü, aqressiv, qorxulu hesab edilən şəxs və ya təşkilat*, mənalarda işlənir. *Since the Soviet Union was destroyed in the 1990 s, America has been the 800-pound gorilla in the international arena. Sovet İttifaqı 1990-cı illərdə dağılandı bəri Amerika beynəlxalq arenada hegemon olmuşdur.* “Catch-22” frazeologizmi *çıxılmaz vəziyyət, arada qalmaq*, yəni arzu edilən nəticə paradoksal şərtlər səbəbindən mümkünsüz və ya çətin həll olunması vəziyyətində şərh edilir. Qeyd edək ki, bu idiom Cozef Hellerin baş qəhrəmanının müharibədə təhlükəli vəziyyətlərdən qaçmaq üçün özünü dəli kimi göstərdiyi *Catch-22* (1961) romanının adıdır. Burada hakimiyyət deyir ki, əgər o, öz təhlükəsizliyini düşünürsə, dəli ola bilməz. The company wants to implement the reduction of the cost, but this plan is a Catch-22. Bu idiomun işlənmə situasiyası son dərəcə sinir pozucu bir vəziyyət hesab edilir ki, burada bir şey başqa bir şey baş verənə qədər həyata keçə bilməz.

İngilis dilində analiz edilmiş say tərkibli frazeologizmlər yüksək dərəcədə semantik qeyri-şəffaflığa malikdir və bu, dil istifadəçiləri arasında məna motivasiyasının müxtəlif hesabları və şərhləri ilə nəticələnir. Tərkibində mürəkkəb və

tərkibi sayların işləndiyi birləşmələr çox nadir hallarda danışanların zəhnində şərti səhnələri çağırır, ona görə də təhlil edilən ifadələrin mənə motivi təkcə metafora, metonimiya və şərti bilik kimi idrak mexanizmləri ilə deyil, həm də koqnitiv dilçiliyin onları idiomların təfsirində iştirak edən mexanizmlərdən biri hesab etdiyi xalq etimologiyası ilə izah olunur.

2.2. İngilis dilində sıra saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr

Say leksik mənası hər hansı bir ədədlə və ya miqdarla bağlı olan xüsusi qrammatik kateqoriyadır. Frazeoloji birləşmələrin bir hissəsi olaraq, say əsas deyktik funksiyasını, yəni kəmiyyətə işarəni reallaşdıran, eyni zamanda ikinci dərəcəli işarə funksiyasını həyata keçirən simvol kimi də şərh edilir. Say komponentli frazeoloji vahidləri təhlil edərkən müəyyən edilir ki, bu elementlər semantikləşmə, yəni kəmiyyət dəyərinin saxlanması kimi semantik dəyişikliklərlə səciyyələnir.

Say komponentli frazeoloji birləşmələr sahəsində aparılan tədqiqatlar say anlayışının onlarda əksini tapmış mədəni-tipoloji xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarılması baxımından daha mənalıdır.

İdrak prosesi inkişaf etdikcə saylar daha da mücərrəd olmuşdur. Onlar həm mücərrəd fikrin ifadəsində, həm də fikrin dəqiq kəmiyyət məzmununun ifadəsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Məhz bu cəhətdən, saylar frazeoloji birləşmələrin daxilində müxtəlif funksiyalarda və situasiyalarda çıxış edir.

Say komponentli frazeoloji birləşmələr sahəsində aparılan tədqiqatlar say anlayışının onlarda əksini tapmış mədəni-tipoloji xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarılması baxımından daha mənalıdır.

Say tərkibli frazeoloji vahidlərdən istifadə edərək, hər kəs öz nitqini daha rəngarəng edə bilər. Digər nitq hissələri ilə yanaşı, saylar da frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrindən biri kimi işləyə bilər və onlar frazeoloji semantikanın qurulmasında xüsusi rola malikdir.

Sayların quruluşca növlərindən biri olan sıra sayları da frazeoloji birləşmələrin tərkibində işlənir və bu halda hər bir sayın özünə xas mənası və simvolizmi olur.

Sıra sayları hansısa sistemdə nəyin müəyyən yer tutduğunu göstərir. Kəmiyyət sayı ekvivalent, sıra sayı isə qeyri-bərabər çoxluqların xassəsini əks etdirir. Sıra saylarının semantikasi hesablanması nəzərdə tutulan obyektlərin sırasının ifadəsi kimi müəyyən edilir. Kəmiyyətin müəyyənliyi miqdar saylarından fərqli olaraq obyektlərin sayından asılı deyildir. Sıra sayında sayın “təkliyi” və “tərtibi” kimi işarələr var. Bu işarələrdən əlavə, onların üstüörtülü mənası və çoxluqdan tək bir obyektin seçilməsi var.

Frazeoloji birləşmələrdə sıra saylarının mənadən asılı olaraq işlədilməsinin bir neçə nümunəsinə nəzər yetirək.

Seventh water on a jelly birləşməsi “yeddi arxa dönmə” anlayışını ifadə edir; *the eighth wonder of the world* “dünyanın səkkizinci möcüzəsi, təəccüblü və ya heyratamiz bir şey” bir şeyi təsvir edərkən istifadə edilir; *the ninth wave* frazeoloji birləşməsi “təhlükəli və sarsılmaz bir qüvvə” haqqında danışarkən istifadə edilən bir ifadədir; *of the first magnitude* “birinci dərəcəli vacib olan bir şey və ya əla bir şey” deməkdir; *of the first water* “xalis və ya əsil” mənasını verir; *at first blush* frazeologizmi *at first sight* və *at first glance* frazeoloji birləşmələrinin sinonimi olaraq “dərhal və ilk baxışdan” mənalalarında işlənir; *at the eleventh hour* “son anda” mənasında işlənir; *a diamond of the first water* “layiqli keyfiyyətləri olan adam və ya əla bir şey” mənalalarında işlədilir; *fire the first shot* “hücuma başlamaq və ilk həlledici addım atmaq” mənasını verir; *the fourth estate* “mətbuat, qəzetçilər və jurnalistlərə işarət edən dördüncü zümrə” kimi tərcümə edilir; *get to first base* “ilk mərhələni keçmək, ilk addımlarını atmaq” mənasını ifadə edir; *have a second string to one's bow* “ehtiyatla saxlanılan vəsait, bir şeyə çatmaq üçün ikinci yol, əlavə gəlir mənbəyi” deməkdir; *in the seventh heaven* ifadəsi “xoşbəxtlikdən göyün yeddinci qatında” kimi tərcümə edilir. İlk əvvəl bu birləşmə yəhudi və müsəlman ilahiyyətinə görə böyük xoşbəxtlik və ya sevincli həyəcan hissini ifadə edən saf xoşbəxtlik mənasında istifadə edilirdi [76, s. 546]. Həm İslam, həm də yəhudilik səmanın yeddi səviyyəsini tanıyır ki, bunların da ən yüksəyi Allahın iqamətgahıdır. Bu baxımdan, yeddinci cənnətdə olmaq, teoloji olub-olmamasından asılı olmayaraq, son xoşbəxtliyi yaşamaq deməkdir; *love at first sight* “ilk baxışdan vurulmaq” deməkdir; *on second*

thoughts “yetkin fikirdə, yaxşı fikirləşmiş ağıl ilə” mənasını istifadə edilir; *play first fiddle* “rəhbər rolunu tutmaq və lider olmaq” mənalarını ifadə edir; *second nature* “alışqanlıq, vərdiş, xasiyyət” kimi tərcümə edilir; *second wind* “enerjisini yenidən toplamaq, qaçışdan sonra ikinci nəfəs”; *a sixth sense* “altıncı hiss, intuisiya” deməkdir; *fifth column* “beşinci kalon” kimi tərcümə edilən bu birləşmə bir qrup, təşkilat və ya ölkə daxilində müttəfiq xarici qüvvəyə xəyanət etmək üçün təxribat xarakterli fəaliyyət göstərən gizli insanlar qrupu mənasında işlədilir. Soyuq müharibə illərində ABŞ-da kommunizmin təsirini daxildən yaymaq üçün guya beşinci kolonda çalışan insanların daimi qorxusu və şübhəsi var idi [152, s.1513]; *first out of the gate* birləşməsi “bir şeyi ilk edən olmaq” mənasında istifadə edilir; *the third degree* “suallar yağıdırmaq, yəni sıx və ya hərtərəfli sorğu-sual, yoxlama”; *third time lucky* “Atalar üçdən deyib - Allahın haqqı üçdür, yəni üçüncü cəhdin uğurlu olacağına inam və ya ümid deməkdir”. Bu frazeoloji birləşmə Azərbaycan dilində *atalar üçdən deyib* atalar sözü ilə uyğun gəlir; *third wheel* və *fifth wheel* birləşmələri bir-birini əvəz edən və ya eyni mənada işlənən ifadələrdir. İkitəkərli nəqliyyat vasitəsinin lazımsız əlavə təkərinə bənzədilən “heç bir işə yaramayan, lazımsız adam yəni hər hansı vəziyyətdə heç bir real yeri və məqsədi olmayan biri” haqqında danışılarkən bu ifadədən istifadə edilir. Bu idiom adətən bir-biri ilə romantik əlaqədə olan iki insanın ətrafında kimsə olduqda istifadə edilir; *first and foremost* “ilk növbədə, hər şeydən öncə və ən əsası deməkdir”; *third world* frazeologizmi “geridə qalmış ölkələr yəni sosial-siyasi və iqtisadi səviyyədə inkişaf etməmiş və ya yeni inkişaf etməyə başlayan ölkələr” mənasında istifadə edilir. Tez-tez tire ilə işlənir və isimdən əvvəl təyinedici kimi istifadə olunur. Bu ifadə 1900-cü illərin ortalarında yaranıb və əvvəlcə Asiya və Afrikada nə kommunist bloku ölkələri, nə də qeyri-kommunist Qərb dövlətləri ilə birləşməyən ölkələri ifadə edirdi. Onlar, əsasən, yoxsul və inkişaf etməmiş olduqları üçün bu frazeologizm belə xüsusiyyətlərə malik olan bütün ölkələrə, sonra isə daha böyük üstünlük təşkil edən mədəniyyət daxilində daha yoxsul qruplara köçürüldü [136, s.827]; *The twelfth of never/12th of Never* “daş çiçək açanda, yəni heç vaxt baş verməyəcək bir şey” deməkdir; *second best* “ikinci ən yaxşı, yəni reytingdə və ya keyfiyyətdə birincidən sonra və ya ən yaxşıdan aşağı” mənasını kəsb edir [136,

s.712; 137, s.391]; *second-guess* “1) sorğu-sual etmək: kimisə və nəyisə nəticələr məlum olduğdan sonra tənqid etmək məqsədi ilə təkrar-təkrar sorğu-sual etmək və ya şübhə altına almaq, 2) təxmin etməyə çalışmaq məqsədi ilə şərh edilir”; *bottom of the ninth* “son şans, oyunun sonu, gərgin, vacib və ya çıxılmaz vəziyyətin son və kritik anları” deməkdir. Bu, beysbolun doqquzuncu atışına aiddir, burada "bottom" ev sahibi komandanın oyunu qazanmaq üçün son şansı kimi vurduqları mənasına gəlir; *second banana* “1. Aparıcı komediyaçıya və ya baş rola dəstək kimi çıxış edən ifaçı, komediya duetinin ikinci gülməli xarakteri. 2. Əlavə olaraq, ikinci dərəcəli, daha az və ya təbəci bir rol və ya mövqe tutan biri deməkdir”; *be second to none* “ən yaxşı olmaq, rəqibin olmaması kimi istifadə edilir”; *to the nth degree* “maksimum dərəcə, n sayda, yəni mümkün qədər çox və ya ən çox” deməkdir. Bu ifadə riyaziyyatdan gəlir. Burada n istənilən sayı ifadə edir və hər hansı bir tələb olunan güc mənasını bildirir. İlk dəfə 1852-ci ildə qeydə alınıb. *A second bite of the cherry/ a second bite at the cherry* “ikinci şans, ikinci fürsət” mənasını bildirir.

Bu ifadələri cümlələrin daxilində işlədərək öyrənməklə onların mənalarına daha yaxşı bələd ola bilərik:

1. Most people consider the Great Wall of China to be *the eighth wonder of the world*. Əksər insanlar Böyük Çin Səddini dünyanın səkkizinci möcüzəsi hesab edirlər.
2. I do not know that person you showed me because he is *seventh water on a jelly*. Mənə göstərdiyiniz o şəxsi tanımıram, çünki o, çox uzaq qohumdur.
3. Periodontal disease is *the ninth wave*, but its progression can be halted with prompt treatment. Periodontal xəstəlik qarşısı alınmazdır, lakin inkişafı təcili müalicə ilə dayandırıla bilər.
4. You must study Shakespeare because he is a poet *of the first magnitude*. Şekspiri öyrənməlisiniz, çünki o, əhəmiyyətli şairdir.
5. He is *of the first water*-a true gentleman. O əsl cəntlmendir.
6. *At first blush*, I thought the house was great, but the list of problems changed my opinion. İlk baxışdan evin əla olduğunu fikirləşdim, lakin problemlərin siyahısı fikrimi dəyişdi.

7. *At first sight* I could notice that all words what he said were correct. İlk baxışdan onun dediklərinin hamısının doğru olduğunu anladım.
8. Although the issue seemed quite easy *at first glance*, then he understood how complicated it really was. Məsələ ilk baxışda kifayət qədər asan görünсə də, o, əslində bunun nə qədər mürəkkəb olduğunu başa düşdü.
9. I was shocked that they reached an agreement *at the eleventh hour* after weeks of quarreling. Onların həftələrlə davam edən mübahisədən sonra son anda razılığa gəldiklərinə təəccübləndim.
10. The story's heroine says he was never *a diamond of the first water*. I hope you are not upset. Hekayənin qəhrəmanı deyir ki, o heç vaxt əla deyildi. Ümid edirəm ki, məyus olmursunuz.
11. The enemy *fired the first shot* in the battle. Düşmən döyüşdə həlledici addımı atdı.
12. One must never forget the sway held by members of *the Fourth Estate*—if we want public support, then we need the press on our side. Dördüncü zümrə (naşirlər) üzvlərinin etdiklərini heç vaxt unutmamalıyıq - əgər ictimai dəstək istəyiriksə, bizim tərəfimizdən mətbuata ehtiyacımız var.
13. I doubt we'll *get to first base* with this proposal because the board seems pretty skeptical. Bu təkliflə ilk mərhələni keçəcəyəmə şübhəliyəm, çünki lövhə olduqca şübhə doğurur.
14. I've got a job interview next week, but I'm still handing out my CV so that I'll *have a second string to my bow*. Gələn həftə iş görüşməm var, amma hələ də CV-mi göndərirəm, belə ki, başqa bir alternativim olacaq.
15. Ali was in *seventh heaven* when the director praised his speech. Rejissor Əlinin çıxışını təriflədiyi zaman o göyün yeddinci qatında idi.
16. Bill was standing at the door when Ann opened it. It was *love at first sight*. Anna qapını açanda Bill qapıda dayanmışdı. Bu ilk baxışdan sevgi idi.
17. I thought I'd go to the movies, but *on second thought* I would rather stay home. Filmə getməyi düşünürdüm, amma yetkin fikirdə evdə qalması üstün tutdum.

18. Ever since the power shift in Congress, Senator Taylor has been *playing first fiddle*. Konqresdəki güc dəyişikliyindən bəri senator Taylor rəhbər rolunu oynayır.
19. I know this data entry process seems complex now, but it will be *second nature* after you do it for a few weeks. Bu məlumatların daxil edilməsi prosesinin hal-hazırda mürəkkəb göründüyünü bilirəm, ancaq bir neçə həftə bunu etdikdən sonra vərdiş olacaq.
20. Firstly, I was tired and planned to stop my work at 9, but then I got my *second wind* and continued. Mən əvvəlcə yorğun idim və saat doqquzda işimi dayandırmağı planlaşdırdım, amma sonra gücümü topladım və davam etdim.
21. He is always had *a sixth sense* when it comes to investing his money wisely. Pulunu ağıllı şəkildə investisiya etməkdə, o həmişə altıncı hissə sahibdir.
22. A group of people were accused of being a *fifth column* aiming to sabotage her party's credibility during of the national election. Bir qrup insan ümummilli seçkilər zamanı partiyalarının etimadını sarsıtmaq məqsədi ilə beşinci kolon olmaqda ittiham edilib.
23. My sister was so enthusiastic about the project that she was *first out of the gate*. Bacım layihəyə o qədər həvəsli idi ki, ilk yerinə yetirən o oldu.
24. Examiner was so controlling, giving the candidate the *third degree* to evaluate his knowledge. İmtahanı götürən şəxs o qədər nəzarətçi idi ki, namizədin biliyini qiymətləndirmək üçün ona çoxlu suallar verdi.
25. I hope to make it *third time lucky* after failing this test twice already [152, s. 2430]. Ümid edirəm ki, bu sınaqda iki dəfə uğursuz olduqdan sonra üçüncü dəfə şanslı olacağam!
26. I didn't realize that the party was for couples only, so when I showed up alone, I felt like a *fifth wheel* [152, s. 1513]. Partinin yalnız cütlər üçün olduğunu başa düşmədim, ona görə də tək gələndə özümü lazımsız kimi hiss etdim.
27. When Kelly invited me to go to the cinema I didn't know that her boyfriend would join us. I felt like a *third wheel* the entire night [152, s. 2430]. Kelli məni kinoya getməyə dəvət edəndə onun sevgilisinin bizə qoşulacağını

- bilmirdim. Bütün gecə özümü lazımsız hiss etdim.
28. *First and foremost*, I think you should work a lot on your mathematics. Have this in your mind *first and fore most* [174, s.213]. İlk növbədə, düşünürəm ki, riyaziyyatınız üzərində çox çalışmalısınız. Hər şeydən əvvəl bunu yadınızda saxlayın.
29. The devastating attack rendered the country *a third world* in a matter of weeks. Dağıdıcı hücum bir neçə həftə ərzində ölkəni iqtisadi cəhətdən pis vəziyyətə saldı. He spent his life dedicated for improving the lives of those in *third-world* countries around the globe. O, həyatını inkişaf etməmiş ölkələrdə yaşayan insanların həyatını yaxşılaşdırmağa həsr edib.
30. I will stop loving you on *the twelfth of never*. Səni sevməkdən heç vaxt imtina etməyəcəyəm.
31. We were not satisfied with being *second best* in competition. Yarışda ikinci olmaq bizi qane etmədi.
32. Why do you *second-guess* me again? You agreed with this decision just yesterday! Niyə məni yenidən sorğu-sual edirsən? Sən hələ dünən bu qərarla razılaşdın! As both the teams were very strong in yesterday's competition to try to second-guess the result of the game was hard. Dünənki yarışmada hər iki komanda çox güclü olduğu üçün oyunun nəticəsini təxmin etməyə çalışmaq çətin oldu.
33. It came down to the *bottom of the ninth*, but I managed to finish my report in time for the big meeting [152, s. 992]. Bu çox gərgin vəziyyətə çevrildi, amma hesabatımı böyük iclas üçün vaxtında bitirə bildim.
34. I generally don't mind playing *second banana* when I am with such a legendary Comedian, but it would be nice to be the one getting all the laughs occasionally. Mən ümumiyyətlə belə bir əfsanəvi komediyaçı ilə birlikdə ikinci mövqedə oynamağımın əleyhinə deyiləm, amma arada bir bütün gülüşləri alan biri olmaq yaxşı olardı. He has been *second banana* in this company for too long period. My father is going to start up his own business, and then he will be number one in the sector! [152, s. 2262]. Atam artıq çoxdandır ki, bu

şirkətdə ikinci mövqedə olmuşdur. O, öz biznesini quracaq və sonra özü məsul olacaq!

35. The owner is a famous pastry chef, so the desserts here are truly *second to none* [152, s. 832]. Sahibi məşhur xəmir aşpazıdır, ona görə də buradakı desertlər həqiqətən də ən yaxşılardır.
36. She is pushing her knowledge *to the nth degree* to be able to pass her entrance exam. O, qəbul imtahanından keçə bilmək üçün biliyini n-ci dərəcəyə çatdırır.
37. I have already had a second bite of the cherry. It was excellent since I hope I have not repeated any of the errors I made with the first one. Artıq ikinci bir şansım olub. Bu əla idi, çünki ümid edirəm ki, birincidə etdiyim səhvləri təkrarlamamışam.

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, tərkibində sıra sayları olan frazeoloji birləşmələr ölçü frazeologizmlərinə aid deyil, çünki bu saylar kəmiyyəti bildirmir və əksər hallarda sıra sayları ingilis frazeoloji vahidlərində mistik mahiyyət daşıyır.

Tədqiqat göstərir ki, ingilis dilində sıra sayları qeyri-məhsuldar olsa da, frazeoloji birləşmələrin tərkibində işlədilir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, frazeoloji birləşmələrdə *first* və *second* sıra sayları daha çox istifadə olunur [175, s.126]. Ümumiyyətlə, dil istifadəçiləri bu cür birləşmələrə daha yaxşı bələddirlər və danışdıqlarında bu ifadələrdən istifadə edirlər. İngilis dilini xarici dil kimi öyrənənlər də bu birləşmələrdən məlumatlıdırlar. Nitqimizin gözəl olması üçün hər kəs, əlbəttə, bu cür sabit söz birləşmələrindən istifadə etməlidir.

2.3. İkinci fəslə dair yekun nəticələr

Dissertasiyanın II fəslini ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, saylar böyük frazeoloji qat əmələ gətirərək frazeologizmlərin yaranmasında iştirak edir və frazeoloji birləşmələrin tərkibində əfsanəvi təsirlər yaradır. İlk baxışdan mənalı anlaşılmayan say komponentli frazeologizmləri başa düşmək çətinlik yaratdığından onların mənşə tarixini öyrənmək diqqətəlayiqdir. Bu məqsədlə, burada bir neçə say

tərkibli frazeologizmlər analiz edilərək cümlə daxilində öz əksini tapmışdır.

Araşdırmalardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis dilində miqdar sayları sıra saylarına nisbətən frazeoloji birləşmələrin tərkibində çox işlənir. Bu baxımdan, miqdar sayları daha geniş mənə qrupları ilə xarakterizə edilir. Komponentlərinin biri sadə miqdar sayı olan frazeoloji birləşmələrin təhlilinə əsasən, qeyd etmək mümkündür ki, *one* və *two* sayına frazeoloji birləşmələrin tərkibində daha çox rast gəlinir. Bu da ingilis mədəniyyətində onların əhəmiyyətini təsdiqləyir. Bununla yanaşı, *first* və *second* sıra sayının komponent kimi çıxış etdiyi frazeologizmlər dildə və nitqdə yüksək dərəcədə təmsil olunur. *Four, seven, eight* və *nine* say komponentləri frazeoloji birləşmələrin tərkibində istifadə tezliyinə görə az olması ilə xarakterizə olunur. *Hundred, thousand* və *million* sayları isə frazeoloji vahidlərin tərkibində işlənməsinə görə olduqca azlıq təşkil edirlər. Bütün sadə miqdar sayları frazeoloji birləşmələrin tərkibində fərqli mövqedə işlənərək müxtəlif mənalar ifadə edir. Onları daha yaxşı anlamaq üçün miqdar saylarının frazeoloji birləşmə daxilində ifadə etdikləri hərfi və məcazi mənalara bələd olmaq lazımdır.

İngilis dilində mürəkkəb və tərkibi sayların işləndiyi frazeoloji ifadələr semantik qeyri-şəffaflığa malikdir və bu, müxtəlif mənə motivasiyaları ilə təfsir edilir. İngilis dilində miqdar sayının mürəkkəb və tərkibi növü olan saylara sadə miqdar sayları ilə müqayisədə frazeologizmlərin tərkibində olduqca az nümunələrdə rast gəlik.

Ümumiyyətlə, araşdırılan bu materiallar frazeoloji birləşmələrdəki sayların semantikasına bələd olmaq və say tərkibli frazeologizmləri təyin etmək nöqteyi-nəzərdən istisnalıq təşkil edə bilər. Frazeoloji birləşmələr tərkibində işlənən sayların araşdırılması elmi baxımdan əhəmiyyətli hesab edilir, çünki say məfhumunun frazeologizmlərdə əksini tapmış kultural-tipoloji xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasına geniş imkanlar yaradır. Beləliklə, həm doğma dil istifadəçiləri, həm də ingilis dilini xarici dil kimi öyrənənlər bu birləşmələrdən xəbərdar olmalı və gündəlik danışqda nitqi daha canlı etmək üçün həmin ifadələrdən istifadə etməlidir.

III FƏSİL. İNGİLİS DİLİNDƏ SAY TƏRKİBLİ FRAZELOGİZMLƏRİN DISKURSİV TƏHLİLİ

3.1. Say tərkibli frazeoloji birləşmələrin tematik təhlili

Dilçilikdə diskursa psixoloji, sosioloji və tarixi aspektlər baxılır və diskursiv təhlilin təşkili bütün səviyyələrə aid olan dil vasitələrinin köməyi ilə formalaşır. Bu dil metodlarından biri baş verən hadisələrin həm zaman, həm də məkan müstəvisində yerləşdirilməsi funksiyasıdır.

Diskurs və mətn arasındakı fərqlər haqqında olan fikirlər daima mübahisə predmeti olmuşdur və bunun yekunu olaraq, diskursu daha geniş anlayış hesab edən alimlər qeyd etmişlər ki, diskurs həmçinin nitq fəaliyyəti prosesi və onun nəticəsidir.

Frazeologizmlərin diskursiv istifadəsi məsələsi bir neçə illər ərzində ən mübahisəli məsələlərdən biri olmuşdur. A.Nasionun qeyd etdiyi kimi, bəzi alimlər və hətta leksikoqraflar frazeoloji vahidlərdə hər hansı bir üslub dəyişikliyinə qəti əleyhinə idilər, çünki bu cür dəyişikliklər ona görə arzuolunmaz hesab olunurdu ki, onları normal vəziyyətə qaytarmaq olduqca mühüm və çətin idi. Başqa bir təcrübə isə, frazeoloji birləşmələrin qəbul edilməməsi fikrini dəstəkləyirdi [169, s. 21-22]. İngilis dilindəki frazeoloji vahidlərin dərinədən öyrənilməsi rus alimi A.Kuninə məxsusdur [164; 165; 166 və s.].

Dilçilikdə frazeologiya sahəsi iki hissədən ibarət olmaqla təsnif edilir: ümumi və xüsusi frazeologiya. Xüsusi frazeologiyada konkret bir dilin faktik materiallarına istinad olunaraq həmin dilin semantik quruluşu, frazeoloji sistemi və başqa nüansları xarakterizə edilir. Ümumi frazeologiyada bir sıra dillərin frazeoloji materiallarının araşdırılmasından əldə edilən nəticələr ümumiləşdirilir, bunun əsasında frazeologiyanın ümumi problemləri müəyyənləşdirilir. Frazeoloji birləşmələrin növləri haqqında fikirlər də mübahisəlidir. Ona görə ki, frazeologiya sahəsi dilçilikdə hələ də tam araşdırılmamışdır.

Frazeologizmlərin semantikasi, onların tərkib hissələrinin də semantikasi ilə qismən bağlıdır. Bu bağlılıq heç də açıq-aydın formada özünü büruzə vermir. Onun gizli mənası tərkib hissələrinin dərinliyində özünü göstərir. Ümumi bir məna ifadə

edən spesifik söz birləşmələrindən olan frazeologizmlər hərfi mənaya deyil, daha çox birləşmənin məcazi mənasına əsaslanır. Bu baxımdan onlar ingilis dilinin nitq mədəniyyətində daha çox istifadə olunan dil vahidlərindən hesab edilir.

Tədqiqatçılardan Günay Ağayeva “for sour apples” frazeoloji birləşməsini araşdıraraq belə bir qənaətə gəlmişdir ki, frazeologizmdə “tam inkarlıq” ifadə edilir, “hər hansı bir şeyi bacarmamaq” mənası vurğulanır. Əlavə olaraq, qeyd edilir ki, bu mənanı digər sözlərlə ifadə etsək, həmin təsir alınmazdı, çünki ifadənin tərkibindəki elementlərin yaratdığı konnotativ semantikanı digərləri bu dərəcədə ifadəli edə bilməz. Bu baxımdan frazeologizmlərdə olan komponent tərkibi faktoru təməl və aparıcı faktordur. “Sour apple” ifadəsi bu birləşmədə inkarlıq ifadə edirsə, digər bir frazeoloji birləşmədə daha ifadəli şəkildə müsbət mənanı ehtiva edə bilər [2, s. 9].

İngilis dilində insanla bağlı olan frazeoloji birləşmələr ümumi frazeologizmlərin böyük hissəsini təşkil edir. Y.Arsentyev öz araşdırmalarında insana aid olan frazeoloji vahidlərə və belə birləşmələrdə frazeoloji bağlılıq məsələlərinə geniş yer vermiş, sistemli şəkildə frazeologizmləri insanın fiziki və psixi vəziyyətini, davranışını, maddi vəziyyətini və fəaliyyətini bildirən spesifik semantik qruplara ayırmışdır [43, s.45]. İngilis dilində də, bir çox dillərdə olduğu kimi, insanın xarakterindən bəhs edən çoxlu sayda frazeoloji ifadələr var. Say komponentli frazeologizmlər insanın həm daxili, həm də zəhəri xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Dilçilikdə frazeoloji vahidləri təsnif etməyin müxtəlif üsulları var. Bu üsulların biri də ingilis dilinin frazeoloji vahidlərinin tematik təsnifatıdır. Belə təsnifata L.P. Smith, W.H.Collins, P.P.Litvinov və başqalarının tədqiqatlarında rast gəlinir [122; 147]. Burada frazeoloji vahidlər mənalara görə bölünür. Frazeoloji vahidlərin müəyyən qrupları var ki, onlar ümumi bir arxisema ilə birləşirlər. Belə frazeoloji vahidləri sevinc, kədər, təşviş, qorxu və. s. kimi müxtəlif duyğuları bildirən qruplara bölmək olar.

Tematik təhlil frazeoloji birləşmələrin təsnifatının qədim və ənənəvi prinsipi olaraq onların məzmununa əsaslanır. Tematik yanaşmanın real xüsusiyyətlərə malik olması kimi öz üstünlükləri var, lakin o frazeoloji vahidlərin dil xüsusiyyətlərini nəzərə almır. *“Bu təsnifat frazeoloji vahidlərin mənşəyini açdığından ona həmçinin*

etimoloji təsnifat adı verilir” [31, s. 70].

L.P.Smitin təklif etdiyi prinsipə uyğun olaraq, frazeoloji birləşmələr etimoloji təhlilinə görə, insan fəaliyyətinin, həyatın və təbiət hadisələrinin konkret sahəsinə məxsus olan ünsürlərə görə xarakterizə edilir. L.P.Smit öz təsnifatında dənizçilər, balıqçılar, əsgərlər, ovçular tərəfindən istifadə edilən və onların məşğuliyyətlərinin hadisələri və şəraiti ilə bağlı olan birləşmələrin qruplarını təqdim edir. O, həmçinin digər dillərdə mövcud olan ifadələri xüsusi olaraq tədqiq etmişdir. Lakin bu, onun təsnifat sisteminin sadəcə kiçik bir hissəsidir. L.P.Smit öz elmi araşdırmalarında frazeologizmləri incəsənətin, mədəniyyətin, vəhşi və ev heyvanlarının, quşların, idmanın, kulinariyanın, kənd təsərrüfatının, tibb işçilərinin, vəkillərin adlarına uyğun kateqoriyalara ayırmışdır [122].

Qətibə Mahmudova “Türk dillərinin frazeologiyası” adlı kitabında frazeoloji vahidləri tematik baxımdan 7 bölmədə qruplaşdırır:

- 1) Somatik frazeoloji vahidlər;
- 2) Zoofrazeologizmlər;
- 3) Fitofrazeologizmlər;
- 4) Dini-mifoloji səciyyə daşıyan frazeologizmlər;
- 5) Meteorologiya və astronomiyaya aid frazeologizmlər;
- 6) Adət-ənənə ilə bağlı frazeologizmlər;
- 7) Qarğış və alqış mənalarını bildiren frazeologizmlər [22, s. 18].

İngilis dilində say tərkibli frazeoloji vahidlərin böyük əksəriyyətinin Azərbaycan dilində ekvivalentləri var. Bunun sübutu olaraq, hər iki xalqın həyat və məişətində və düşüncə üslubunda özünü göstərən oxşar və ümumi cəhətləri ifadə etmək olar. Digər tərəfdən, əgər ingilis dilində saylardan düzələn frazeologizmlərdə tərcümə olunan birləşmələrin leksik və frazeoloji uyğunluqları yoxdursa, tərcümə zamanı onların ya tərkib hissəsinin semantikasi, ya da ümumi frazeoloji mənası əsas götürülür.

Say tərkibli frazeoloji birləşmələri tematik tədqiq edərkən onların semantik keyfiyyətləri aydınlaşdırılır, daxili əlaqələri aşkar edilir və formalaşması mənbələri üzə çıxarılır. Bu mövqeyə əsaslanaraq aşağıdakı tematik kateqoriyaları

məqsədəuyğun saymaq olar:

1. İnsanın davranış və hərəkətlərini xarakterizə edən say tərkibli frazeoloji vahidlər: *A Stitch in time saves nine* “bu günün işini sabaha qoyma, hər hansı bir işi zamanında etmək yəni sonraya saxlamamaq”; *back to square one* “təmiz səhifə açmaq, sıfırdan başlamaq”; *to be eighteen bob in the pound* “ağlını itirmək (çaşmaq)”; *bear two faces under one hood* ifadəsi “ikiüzlü olmaq” deməkdir. Burada *bear* feilinin əvəzinə *carry* və ya *have* feillərindən birini işlətmək olar; *have two left hands* birləşməsi ağır və ya ləng adam haqqında bəhs edərkən istifadə edilir.

2. Heyvan adları ilə bağlı say komponentli frazeoloji vahidlər: *more than one way to skin a cat* “bir problemin müxtəlif və ya qeyri-adi həlli yolunun olması, bir problem həll etməyin müxtəlif yolları”; *like pleased a dog with two tails* “çox şad olmaq”; *eight-hundred-pound gorilla* “ağır top, çətin problem və ya sözü keçən, basqın adam”; *one-horse town* “geri qalmış şəhər, adətən darıxdırıcı hesab edilən sıradan və kiçik bir şəhər”.

3. Quşları ifadə edən say komponentli frazeoloji vahidlər: *To kill two birds with one stone* “bir daşla iki quş vurmaq, yəni bir hərəkətlə iki problemin öhdəsindən gəlmək”.

4. Hərbi fəaliyyətlə bağlı say komponentli frazeoloji vahidlər: *Draw (the) first blood* “ilk zərbəni vurmaq”; *fire the first shot* “ilk həlledici addım atmaq, hücumu başlamaq”.

5. İncəsənət sahəsi ilə bağlı olan say komponentli frazeoloji vahidlər: *Play first fiddle* “baş rol oynamaq, rəhbər yerini tutmaq”; *to bring down the curtain* “işə başa vurmaq”.

6. Dini və mifik xüsusiyyətləri göstərən say komponentli frazeoloji vahidlər: *four-leaf clover* “dördyarpaqlı yonca yəni, nəyinsə və kiminsə bəxti gətirəcəyi anlayışına işarə edir”; *thirty pieces of silver* “xəyanət simvolu”.

7. İnsanın əqli qabiliyyətlərini xarakterizə edən say komponentli frazeoloji vahidlər: *A one-track/a single-track mind* “məhdud, ağıl, dar düşüncə”; *someone has two minds* birləşməsi “hərdəmxəyal insan”. Bizim dildə əsas qarşılığı “Bakı küləyi kimi olmaq”dır; *on second thoughts* “yetkin fikirdə, yaxşı fikirləşmiş ağıl ilə”.

8. İnsanın emosional halını göstərən say komponentli frazeoloji vahidlər: *As cross as two sticks* “pis əhval-ruhiyyədə olmaq və ya cin atına minmək”; *feel like a million dollars* “əla hiss etmək”; *three cheers for smb or smth* “kiminsə və ya nəyinsə şərəfinə üç dəfə ura demək, mükafatlandırmaq”; *words fail one* “nitqi qurumaq və ya söz tapmamaq”; *a sixth sense* “intuisiya və ya altıncı hiss”; *seventh heaven* “xoşbəxt olmaq”; *feel like two cents* “üç qəpiklik hiss etmək, sıxılmaq, utanmaq”; *look like a million bucks* “mükəmməl görünmək, emosional cəhətdən əla olmaq və ya yaxşı fiziki sağlamlıq vəziyyətində olmaq”.

9. Dənizçiliklə bağlı və dənizçilərin istifadə etdiyi sözlər ilə əlaqəli olan say komponentli frazeoloji vahidlər: *seventh water on a jelly* “uzaq qohumlar”; *the ninth wave* frazeoloji birləşməsi sarsılmaz, təhlükəli bir qüvvə”; *of the first water* “xalis və əsl mənasını verir”; *second wind* “qaçışdan sonra ikinci nəfəs və ikinci nəfəs olaraq yeni enerji və güc”; *seven sheets to the wind* “çox sərxoş şəxs”; *three sheets to the wind* “sərxoş olmaq”; *scatter to the four winds* “geniş bir yerə səpələnmək”.

10. Bitki adlarından ibarət olan say tərkibli frazeoloji vahidlər: *know how many beans make five* “cin kimi olmaq”; *four-leaf clover* “bəxti gətirən hesab edilən hər hansı bir şəxs və ya əşya”.

11. Astronomiya və meteorologiyaya aid frazeoloji vahidlər: *the eighth wonder of the world* “dünyanın səkkizinci möcüzəsi, heyratımız və təəccüblü bir şey”; *a diamond of the first water* “layiqli keyfiyyətləri olan kimsə”; *four corners of the earth* “dünyanın dörd bucağında”; *thirty pieces of silver* “xəyanətin simvolu”; *in the seventh heaven* “xoşbəxtlikdən göyün yeddinci qatında olmaq”.

İnsanın xarakterindən başqa, onun bədən üzvləri də frazeologizmlərin yaranmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Dilçilikdə bu cür frazeologizmlər somatik frazeologizmlər adlanır. Bu sahədə aparılan tədqiqatlara əsasən frazeologizmlərin tərkibində qırxa yaxın bədən üzvünün adını ayırmaq mümkündür [Ağayeva, 2016: s.28]. İngilis dilində bir sıra frazeoloji vahidlərin tərkibinə rəqəmlərlə yanaşı, frazeoloji obrazın yaradılmasında iştirak edən arm “qol”, leg “ayaq”, head “baş”, forehead “alın”, eye “göz” kimi somatik sözlər daxildir. Onların köməyi ilə insanın zahiri keyfiyyətləri və daxili xassələri təsvir edilir, kiməsə və ya nəyəsə qarşı hiss-

rəftar ifadə olunur.

Əzizə Hacıyeva ingilis dilindəki somatik frazeologizmləri qruplaşdıraraq aşağıdakı kimi təqdim edir:

1. Əmək, iş fəaliyyəti zamanı insan vərdislərinin xarakteristikası
2. Hər hansı hərəkəti yerinə yetirmək tərz
3. Hərəkətin fəallığına fiziki maneənin olmasını bildirən frazeologizmlər
4. Bir işi görmək istəyini ifadə edən frazeologizmlər
5. Süslük, passivlik, fəaliyyətsizlik bildirənlər
6. Birgə fəaliyyət göstərmək məqsədi ilə işləyənlər
7. Fəaliyyətin keyfiyyətcə xarakterini bildirənlər
8. Nəyəsə nail olmağı bildirənlər
9. Məkan bildirmək məqsədi ilə işləyənlər
10. Əlin aktivliyi ilə bağlı fəaliyyətin intensivliyini bildirənlər
11. Emosional vəziyyəti bildirmək məqsədi ilə işləyənlər
12. Adət-ənənəni və mövhumatçı insanları ifadə etmək üçün işləyənlər
13. Arzu, əmr, təbrik, dilək bildirmək üçün işləyənlər
14. Xoş niyyət ilə işləyənlər [13, s.74].

Fikrimizcə, bu təsnifatı somatik frazeologizmlər ilə yanaşı, ümumi frazeologiyada da istifadə etmək olar. Bu kateqoriyaya əsaslanaraq, ingilis dilində say komponentli somatik frazeoloji vahidlərin tematik təhlilini aşağıdakı kimi vermək olar:

Əmək fəaliyyəti zamanı insan vərdislərinin xarakteristikası: *Someone has two minds* “hərdəmxəyal insan”; *two faced* “ikiüzlü və vəfasız”; *stand on one's own two feet* “öz ayaqları üstündə durmaq”.

Tərz-hərəkət bildirənlər: *With one hand tied behind one's back* “əli bağlı bir işi görmək, səy göstərmədən bir işi görmək”; *at first hand* “birinci əldən”; *at the second* “ikinci əldən, oradan-buradan eşitmək”; *at third hand* “əldən ələ keçdikdən sonra, üçüncü əldən”-bu frazeoloji vahid, əsasən, dürüstlüyü çox az olan məlumatdan bəhs edərkən istifadə olunur; *to sleep with one eye open* “narahat yatmaq və ya bir gözü açıq yatmaq”; *On the one hand* “xüsusi baxımdan.

Hərəkətin fəallığına qarşı fiziki maneənin olmasını bildirənlər: *Two left patient feet* “hər hansı bir işdə xüsusilə də rəqs edərkən koordinasiya çatışmazlığı”; *in one ear and out the other* “nəyisə bir şeyi darıxdırıcı və ya çox mürəkkəb olduğundan yadda saxlamamaq və unutmaq”.

Birgə fəaliyyət zamanı işləyənlər: *Four eyes see more than two or two heads are better than one* “ağıl ağıldan üstündür”.

Süslük və passivlik bildirənlər: *To be in two minds about something* “bıqla saqqal arasında qalmaq”.

Fəaliyyətin keyfiyyətcə xarakterini bildirənlər: *To know someone or something like one's ten fingers* “beş barmağı kimi bilmək”; *two heads above someone/ three heads above someone* “bir baş üstün”; *one-armed bandit* “qumar maşını, tək silahlı quldur”.

Uğura nail olmağı bildirənlər: *More than one way to skin a cat* “nəyəsə nail olmaq üçün müxtəlif yolların olması, bir problemin qeyri-adi həlli olduqda deyilir”; *to have an eye on* “həvəslə maraqlanaraq nəyəsə və ya kiməsə baxmaq və ya yaxından izləmək”.

Somatik say komponentli frazeologizmlər əlavə emosional və üslubi çalarlıqla yüklənərək fikri daha poetik fiqurlar vasitəsilə ifadə edir. Bu spesifik məziyyət müasir ingilis dilində özünü bir neçə somatik frazeoloji birləşmələrdə göstərir.

İngilis dilində say tərkibli frazeologizmləri tematik təhlil edərkən ya onların məndaxili mənasına, ya da birləşmənin özünün bütövlükdə ifadə etdiyi mənasına diqqət yetirmək lazımdır. Belə ifadələrin mənalarını asanlıqla anlamaq və cümlə daxilində düzgün işlətmək üçün onları dərinədən araşdırmaq və mənalarına yaxşı bələd olmaq lazımdır. Onları kateqoriyalara ayıraraq öyrənmək üsulu daha faydalı hesab edilir. Bu qayda ilə onların müxtəlif tematik sahələrə tətbiqi üsulları nəzərə alınır.

Tədqiq edilən nümunələrə əsasən, qeyd etmək olar ki, subyektin keyfiyyətlərini və davranışını, hərəkətin xarakterini qiymətləndirən frazeoloji birləşmələr digər tematik qrup frazeologizmlərə nisbətən daha çox istifadə tezliyi ilə səciyyələndirilir. Həmçinin ən çox rast gəlinən frazeologizmlər zaman anlayışı ilə əlaqələndirilir,

bunun bariz nümunəsi sayların bu kateqoriyanı ifadə etməsidir.

3.2. Frazeoloji birləşmələrdə kəmiyyət komponentinin dəyərləndirilməsi

İngilis dili də daxil olmaqla ən inkişaf etmiş müasir dillərdə kəmiyyət məzmununu ifadə etmək üsulları dilin, frazeologiya da daxil olmaqla, bütün səviyyələrini əhatə edir.

Kəmiyyəti – sayları və say formalı sözləri təqdim etmək üçün universal bir forma yaranmış, bu sahədə bilik nəticələri rəsmiləşmiş və öyrənmə metodları formalaşmışdır [179, s. 149-153].

Baranova qeyd edir ki, kəmiyyət münasibətləri dil sistemində mühüm rol oynayır. Dil fenomeninin mahiyyəti kəmiyyət münasibətləri ilə ifadə olunmadığı təqdirdə aşkar oluna bilməz və obyektiv ümumiləşdirmələr yalnız kəmiyyət əlaqələrinə əsaslanı bilər [141, s. 5–10].

Kəmiyyət kateqoriyası mürəkkəb və idraki kateqoriyadır. Bu mövqedə dilə olan idrak yanaşması dilçiliyin təməl istiqamətinə çevrilmiş və artan maraq, dil daxilində baş verən proseslər deyil, dil və düşüncə, dil və mədəniyyət, dil və cəmiyyət arasındakı əlaqə prosesləri ilə meydana gəlir.

İnsan öz şüurundan asılı olmayaraq mövcud olan obyektiv dünyada yaşayır və hərəkətin əbədiliyini qavramadan onu düzgün dərk etmək mümkün deyil. Obyektiv dünyanın istənilən cismi kəmiyyət xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu anlayışa istinad olaraq qeyd etmək olar ki, ağaclar hündür və alçaq, küçə geniş və dar, ev böyük və ya kiçik ola bilər [133, s. 6].

Kəmiyyət bildirən sözlər mövcudluq, keyfiyyət və əlaqə kateqoriyaları arasında ortaq mövqedə dayanır. Dildəki kəmiyyət ifadə edən sözlərdən bəziləri öz daxili xüsusiyyətlərində miqdar mənası əks etdirdiyi halda, digərləri əşyaların uzun və ya qısa, ağır və ya yüngül, kiçik və ya böyük, geniş və ya dar, həmçinin, cəhət, ölçü, atribut və s. kimi xüsusiyyətlərinin çox və az olması ilə səciyyələnilirlər. Ümumiyyətlə, gerçəklik obyektləri təkdə və ya cəmdə təmsil oluna bilirlər [6, s.17]. Kəmiyyət ifadə edən leksemlər frazeoloji birləşmələrin tərkibində geniş yayılmaqla yanaşı, həm də işləndiyi kontekstdən asılı olaraq fərqli xüsusiyyətlərə sahib olurlar.

Frazeoloji lüğətlərdə xüsusi qat təşkil edən kəmiyyət məzmunlu frazeoloji vahidlərin tədqiqində əsas məqsəd mədəniyyətlərarası kontekstdə etnosların kəmiyyətlə bağlı formalaşan dünyagörüşünü və onun müqayisə olunan dillərdə adekvat təzahürü məsələlərini müəyyənləşdirməkdir.

Kəmiyyət münasibətlərini ifadə və təsvir etmək ehtiyacı bəşəriyyət üçün xüsusi maraq doğurur. Hər bir dildə sayı əks etdirən frazeoloji birləşmələr korpusu formalaşmışdır. Frazeoloji mənanın özəlliyi onların dəqiq miqdar ifadə etməməsindədir, o, yalnız “çox”, “az” və “tam yoxluq” mənasını ifadə edir. Frazeoloji birləşmənin mənasının tərkib hissə sözlərinin birbaşa mənalarından və sintaktik quruluşundan alınmamasında özünü göstərən idiomatikliyə əsasən bu birləşmələrdə qeyri-müəyyən bir kəmiyyətin mənası əks oluna bilər.

Kəmiyyət tərkibli frazeologizmlər haqqında məlumatlar dil nəzəriyyəsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir, çünki frazeologiyadan əldə olunan həmin məlumatlar dilçilik elminin digər sahələri ilə, o cümlədən qrammatika və semantika ilə necə əlaqəli ola biləcəyini göstərir. Bununla yanaşı, məlumatın böyük hissəsi özlüyündə metodoloji və şərhli tərəddüdlər yaradır.

Dilin leksik sistemində kəmiyyət tərkibli frazeoloji birləşmələrin rolu əhəmiyyətli dərəcədədir. Qeyd etmək lazımdır ki, saylar frazeologizmlər sırasına daxil olarkən semantik cəhətdən ciddi dəyişmələrə məruz qalır. Buna görə də kəmiyyət tərkibli frazeoloji birləşmələr ya dəqiq say, ya qeyri-müəyyən say, ya da sıfır kəmiyyət ifadə edirlər. Bəzi frazeoloji vahidlərin tərkibində kəmiyyət məzmunlu komponentlər özlərinin ilkin leksik mənalarını qoruyub saxlaya bilirlər [72, s.66]. Frazeoloji birləşmələrin tərkibində xüsusi keyfiyyətlər qazanan saylar, V.V.Şevçenkonun da qeyd etdiyi kimi, bəzi hallarda ilkin mənalarından kənarlaşaraq qeyri-müəyyənlik ifadə edirlər, bəzən isə, kəmiyyət mənasını tamamilə itirirlər [134, s.34].

Kəmiyyət tərkibli frazeoloji birləşmələr arasında qeyri-müəyyənlik bildirən ifadələrlə müqayisədə dəqiqlik bildirənlər üstünlük təşkil edir. Sıfır kəmiyyət bildirən vahidlər isə hər iki, yəni dəqiqlik və qeyri-müəyyənlik bildirən frazeoloji birləşmələrlə müqayisədə azlıq təşkil edirlər [6, s.85].

Çağdaş ingilis dilində frazeoloji birləşmələrin tərkibində kəmiyyət ifadə edən leksemlərdən ən çox istifadə ediləni “one” və “two” saylarıdır. İngilis dilində kəmiyyət bildirən “one” sayı frazeoloji birləşmələrin daxilində özünün semantikasını, yəni dəqiqlik keyfiyyətini itirir və icraçı tərəfindən icra olunan hərəkətin natamamlığını və ya yarımçıqlığını ifadə edir: “Gözü açıq yatmaq” mənasını bildirən “to sleep with one eye open” ifadəsi buna nümunə ola bilər. İngilis dilində buna oxşar başqa bir nümunə ilə “with one stroke of the pen” (“bir qələmlə, sürətlə, fikirləşmədən”) ifadəsində qarşılaşmaq olar. Bu frazeoloji birləşmədə “one” kəmiyyət bildirən sayı çeviklik, sürətlilik mənası ifadə edir [187].

Bir sıra hallarda ingilis dilində “one” sayının iştirak etdiyi frazeoloji birləşmə yeni məna qazandıqda özünün kəmiyyət mənasını saxlayır. Analoji vəziyyət “two” lekseminə də aid ola bilər. Məsələn, ingilis dilindəki /Two heads are better than one/ (İki baş bir başdan ağıllıdır); /One today is worth two tomorrows/ (Bu günün işini sabaha qoyma); /Score twice before you cut once/ (Yüz ölç, bir biç); /Two wrongs don’t make a right/ (İki səhv bir düz etmir); “to put two and two together and make five” (düşünüb daşınmaq, bir qərara gəlmək); “two sides of the same coin” (bir almanın iki yarısı, bir medalın iki üzü) və s. birləşmələr buna nümunə ola bilər.

Müasir ingilis dilində bir neçə frazeoloji birləşmə vardır ki, onların tərkibindəki “two” leksemi kəmiyyətin dərəcəsi mənasını reprezentasiya edir və bu zaman “az-azacıq” mənası nümayiş etdirir. Məsələn, müasir ingilis dilindəki “not care two hoots about smth” ifadəsi “nəyə görəse zərrə qədər narahat olmamaq”, “to make two bites of a cherry” ifadəsində isə “əhəmiyyətsiz nədənsə ötrü həddən-ziyadə cəhd göstərmək” anlayışı [6, s.88] və ya ikinci şans, ikinci imkan mənası ifadə olunur. “To make two bites of a cherry” birləşməsi bəzən “a second bite of the cherry” formasında da istifadə olunur.

İngilis dilində sıfır kəmiyyətli frazeoloji birləşmələr digərləri ilə müqayisədə nisbətən azlıq təşkil edirlər. Bunlara aid aşağıdakı tərkibləri misal göstərmək olar: “no”, “none”, “not”, “without”, “nothing”. Məsələn, “There is no rose without a thorn” Gül tikansız olmaz; “There is no fire without smoke” Od olmayan yerdən tüstü çıxmaz; “There’s no such thing as a free lunch” Hər şeyin bir bədəli var.

Kəmiyyət komponentli frazeoloji birləşmələrə aid tədqiqatlara əsasən, demək olar ki, ingilis dilində bu frazeoloji vahidlərə semantikləşmə xasdır, yəni onlarda kvantitativ komponent özünün müəyyənlik kəmiyyət mənasını qoruyub saxlayır. Məsələn, ingilis dilində “three may keep a secret if two of them are dead” (iki kişinin bildiyi sirr deyil) kimi frazeoloji birləşməsini buna misal göstərmək olar. Bəzi hallarda isə, frazeoloji birləşmələr qeyri-müəyyən kəmiyyət mənası ifadə edirlər və bu hal desemantikləşmə adlanır. Məsələn, “be in the seventh heaven”.

İngilis dilindəki kəmiyyət tərkibli frazeoloji birləşmələrin semantik xüsusiyyətlərinin təhlilinə istinadən qeyd etmək olar ki, kəmiyyət ifadə edən sözlər araşdırılan frazeoloji birləşmələrin daxilində məhdud şəkildə müşahidə edilir. Bundan başqa, kəmiyyət bildirən bəzi dil vahidləri bütövlükdə kəmiyyət mənasını itirir, kəmiyyət ifadə edən bəzi leksik vahidlər isə, dəqiq kəmiyyət bildirir. Bir çox hallarda isə, onlar dəqiqlik mənasını itirir və qeyri-dəqiqlik mənasına malik olurlar. [6, s.90].

İngilis dilində böyük və kiçik qeyri-müəyyən miqdarları ifadə edən say tərkibli frazeoloji birləşmələr qrupu geniş şəkildə təmsil olunur. Buna uyğun olaraq, Stefan Heymin romanında “a thousand and one” ifadəsinə rast gəlinir. Bu birləşmənin mənası dərəcəyə qədər deməkdir. I am a very busy woman, very busy, I have a thousand and one things to do. Mən çox məşğul bir qadınam və ediləcək dünya qədər işim var.

Məna baxımından qeyri-müəyyən miqdarda “az”, “bir az” kəlmələri ilə əlaqəli olan say tərkibli frazeoloji vahidlərin nümunələri “bir və ya iki”, “iki və ya üç” “bir az” kimi sinonim sabit ifadələrdir. Belə ifadələrə “one dime for a dozen” ifadəsini misal göstərmək olar. Geniş yayılmış mənasını ifadə edən bu birləşmə çox güman ki, 19-cu əsrdə, bir çox malın, məsələn, on yumurtanın bir qəpiyə satıldığı zaman və məcazi məna qazanan inflyasiyanın təsiri altında ortaya çıxdı. Beləliklə, bu frazeoloji birləşmə qeyri-müəyyən bir miqdarın mənasını verməklə yanaşı, həm də ortalıq qiymətləndirilən obyektin yayılması mənasını verən bəzi əlavə məna ehtiva edir [68, s. 95].

Kəmiyyət tərkibli frazeologizmlərə, xüsusilə say+isim konstruksiya uyğundur. Bu frazeoloji vahidlərdə daha çox natural ədədlər, ardınca onluq, yüzlük, minlik kimi rəqəmlər daha geniş istifadə olunur. Şifahi xalq yaradıcılığına aid

mətnlərdəki frazeologizmlərdə 1, 3, 4, 5, 6, 7 və başqa sayların işlənmə tezliyi üstünlük təşkil edir. Kəmiyyət komponentli frazeologizmlərdə diskret kvantifikasiya qiymətləndirilməsi daha çox məkan və zaman kontinumlarına aid edilir [53, s.19].

Kəmiyyət mənalı frazeologizmlərin tədqiqinə əsasən, dil və mədəniyyət daşıyıcılarının dünyagörüşündə natural rəqəmlərdən daha çox istifadə edilir: Bir əlin nəyi var, iki əlin səsi var. -/ two heads are better than one. / Одна голова хорошо, а две лучше. Azərbaycan, ingilis və rus dillərinin frazeoloji sisteminin kəmiyyət nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsini təsvir edərkən frazeoloji birləşmələrin kvantitativ təsnifində denotativlik sahəsinin heterogen xarakterini qeyd etmək lazımdır.

S.I.Vlaxov və S.P.Florinin qeyd etdiyi kimi, frazeoloji ekvivalent tərcümə olunan vahidin bütün göstəricilərinə bərabər olan bir deyimdir. Bir qayda şəklində kontekstdən asılı olmayaraq, onlar eyni denotativ və konnotativ mənalara malik olmalıdır [57, s. 191]. Məsələn, “sixth sense” ingilis kəmiyyət tərkibli idiomatik ifadəsi Azərbaycan dilində “altıncı hiss” ekvivalentinə uyğundur. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində bu konsepsiya beş “böyük” mənadan əlavə bir insanın və ya heyvanın görmə, eşitmə, qoxu, toxunma və dad kimi hər hansı bir hissiyyatının danışq ifadəsi deməkdir. Ümumiyyətlə, kəmiyyət tərkibli frazeoloji birləşmələr arasında oxşar məna, denotativ və konnotativ məna komponentləri, oxşar qrammatik quruluş, fərqli və ya qismən oxşar, yəni ən azı bir ümumi leksik mənaya sahib tərkib kompozisiyaları müşahidə olunur.

Frazeoloji vahidlərin kəmiyyət baxımından təhlili onların işləkliyi ilə bağlı bəzi məqamların aydınlaşdırılmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu sahədə apardığımız araşdırmalara əsasən, qeyd etmək olar ki, frazeoloji birləşmələrin tərkib hissəsində kəmiyyət ifadə edən leksik vahidlər geniş yayılmışdır və onlar kontekstdən asılı olaraq müxtəlif xüsusiyyətlərə sahib ola bilirlər.

3.3. Say tərkibli frazeoloji birləşmələrin mətndaxili qiymətləndiriciliyinin müəyyənləşdirilməsi

İngilis dilində frazeologizmlər çoxəsrlik tarixə malikdir. Onlar fərqli ictimai tarixi şəraitdə və çox müxtəlif səbəblərdən əmələ gəlmişdir. Digər dillərdə olduğu kimi, bu dildə də say komponentli frazeoloji birləşmələrin əmələgəlmə mənbəyi, əsasən, xalq danışığı dili, folklor və yazılı ədəbiyyat olmuşdur.

Say tərkibli frazeologizmlər həm şifahi nitqdə, həm də bədii ədəbiyyatda geniş yayılmışdır. Onlara tədris prosesi zamanı bədii mətnlərdə, ingilis dili dərslərində və müxtəlif yazıçıların əsərlərindən parçalar təhlil edərkən rast gəlmək olur. İdiomlar və ya frazeoloji birləşmələr həmçinin mətnin coğrafi vəziyyətinə edilən istinadları gücləndirmək üçün də istifadə edilə bilər.

Mətn dilçiliyi sahəsində hər hansı bir tədqiqatdan danışarkən ilk növbədə mətn haqqında əsas izah və ya təriflə tanış olmaq lazımdır. Belə ki, mətn dedikdə komponentlərin müəyyən formada təşkil edilmiş qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan bir bütöv nəzərdə tutulur. Ümumiyyətlə, mətn anlayışı çox geniş bir məfhum olduğundan, onun araşdırılmasında əsas diqqət müəyyən ünsürlərə, əsasən, mətn komponentlərini əlaqələndirən formal və semantik əlaqə vasitələrinə cəmlənir. Say tərkibli frazeoloji vahidlər digər komponentlərdən fərqli olaraq, hər hansı bir mətn daxilində az rast gəlinən vasitələrdəndir. Bununla belə, istənilən bir mətnin daxilində işlənən say tərkibli frazeologizmlər fərqli funksiyalar ilə bu mətnin komponentlərini əlaqələndirməyə xidmət edir.

Qeyri-ingilis dilli oxucular frazeoloji birləşmələrin işləndiyi ingiliscə yazılmış əsərləri oxuyarkən bəzən problemlər ilə qarşılaşır. Hətta, bəzən doğma dil istifadəçiləri və ya ingilis dilini kifayət qədər yaxşı bilənlər də belə birləşmələrin işlənməsinə görə oxuduqları əsəri düzgün anlaya bilmirlər. Bu nöqteyi-nəzərdən, qeyd etmək olar ki, ingilis dilli əsərdə və ya mətndə şair və yazıçıların işlətdiyi frazeoloji birləşməni və ya idiomu doğru başa düşmək və onu düzgün formada hədəf dilə tərcümə etmək üçün ingilis dilində mükəmməl və hərtərəfli biliyə sahib olmaq qaçılmazdır. Frazeoloji birləşmələrin işləndiyi əsərlər ilə tanış olarkən oxucuda belə bir sual yarana bilər, nə üçün müəlliflər öz əsərlərində frazeoloji birləşmələrə tez-tez

müraciət edirlər. Bu suala cavab olaraq demək olar ki, müəlliflər idiomlardan və frazeoloji birləşmələrdən istifadə edərək oxucunun diqqətini cəlb etmək və əsərdə göstərmək istədikləri fikrin daha ifadəli və daha vurğulu səslənməsinə nail olmaq istəyirlər. İdiomları və frazeoloji birləşmələri məqamında istifadə edərək müəllif öz ana dilində onlardan yaxşı məlumatlı olduğunu göstərir [23, s.3]. Lakin, frazeoloji vahidlərin böyük qismi başqa dilə olduğu kimi tərcümə edilmir, çünki onlar möhkəm milli xüsusiyyətə malik olur. Belə hallarda kalka yolu ilə tərcümə üsulundan və yaxud izahlı tərcümədən istifadə olunur.

İngilis poeziyasında frazeoloji birləşmələr geniş istifadə edilir və dilin milli xüsusiyyətlərini özündə aydın şəkildə əks etdirir. Frazeoloji birləşmələr danışq dilinin ən zəngin ifadə vasitələrinə xas, xalqla əlaqəli geniş məlumat verməyə malik olan söz birləşmələri və həmçinin ən qapalı ifadələrdir. Xalqın mədəniyyəti və yaşayış tərzindən məlumatlı ola bilməyən mütərcimlər çox zaman belə ifadələrin tərcüməsində çətinliklərlə üzləşir və nəticədə proses zamanı orijinallıqdan uzaqlaşa bilirlər. Frazeologizmlər kontekstdən asılı olaraq fərqli formada və müxtəlif prinsiplər əsasında tərcümə oluna bilər. Bu, tərcüməçidən yaradıcılıq, yəni həm məxəz, həm də hədəf dilinə böyük həssaslıq tələb edir.

Say tərkibli frazeologizmlərin informasiyaverici və mənanı qüvvətləndirici xüsusiyyətlərindən başqa mətnyaratma funksiyası da var ki, bu zaman onlar mətnin formalaşmasında xüsusi rola malik olur. Həmin frazeologizmlərin siyasi, iqtisadi və s. mətnlərdə işlənməsi kütləvi xarakter daşımır. Onlar daha çox ümumişlək leksikanın tərkibində çıxış edir.

Müəllif ingilis dilində yazılmış əsərdə verilən frazeologizmlərin məxəz dildə qarşılığını fərqli yanaşmalara əsasən verir, yəni bəzən frazeoloji birləşməni qismən dəyişdirir, bəzən də olduğu kimi öz mətnində işlədir [23, s.4]. Frazeoloji vahidlər müəllifin fikrinin ifadəliliyini artırır, bədii əsərin emosionallığının və üslubi keyfiyyətlərinin zənginləşməsinə xidmət edir. Yazıçının say komponentli frazeoloji birləşmələri cümlədə işlətməkdə məqsədi mətnlə frazeoloji vahidin qarşılıqlı münasibətini vurğulamaqdır, yəni həm mətn frazeologizmlərin semantik çalarlarını, həm də frazeologizmlər mətnin semantik çalarlarını dəqiqləşdirir.

Alınma idiomların tərkib hissələrindən biri və ya tamamı digər dillərdən götürülə bilər. Xalqların bir-biri ilə sıx əməkdaşlığı və əlaqəsi sayəsində frazeoloji birləşmə və ya idiom başqa bir dilə keçərək orada tədricən beynəlxalq səviyyədə işlədilir və nəticədə dilin lüğət tərkibinə daxil olur. Məsələn: “feel like a million dollars” *özünü xoşbəxt hiss etmək*.

İngilis dilində say tərkibli frazeologizmlər nitq subyektinin empatiyasından irəli gələn ambivalent qiymətləndirməyə malik ola bilər. Bu təzahürlərin köməyi ilə frazeoloji birləşmələrdə insanın görünüşü, zehni və davranışı təsvir olunur. Say komponentli frazeoloji birləşmələrin əsasları və onların nitq tezliyi belə deməyə əsas verir ki, ingilis dilli mədəniyyətin nümayəndələri üçün insanın peşəkar fəaliyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. İngilis linqvokulturasında hərəkətin zaman xarakteristikası üstünlük təşkil edir. Bu zaman təqdim olunan mühüm dəyər insanların birliyi, harmoniyası, qarşılıqlı anlaşmasıdır.

İngilis yazıçılarından V.Şekspir öz əsərlərində həm ümumxalq dilinə xas olan say tərkibli frazeoloji vahidlərdən faydalanmış, həm də ingilis ədəbi dilində özünə möhkəm yer tutmuş say tərkibli obrazlı ifadələr, frazeoloji birləşmələr yaratmışdır. İngilis dilində geniş yayılmış bu frazeologizmlər şekspirizmlər kimi tanınır. Onlara misal olaraq, yazıçının “Macbeth” əsərində işlətdiyi aşağıdakı frazeologizmi göstərmək olar:

Burada “at one feel swoop” frazeoloji vahidi orijinal formada işlənmiş və bir *anda, bir vuruşda* kimi tərcümə edilir [178, s.88]. Sonralar bəzi şekspirizmlər kimi bu ifadə də zaman keçdikcə dəyişdirilmiş və ingilis dilinin lüğət ehtiyatına müasir formada daxil edilmişdir. Məsələn: “at one feel swoop” frazeoloji vahidi qismən dəyişdirilmiş və müasir ingilis dilinin lüğət fonduna “at one swoop” formasında daxil edilmişdir. Bundan başqa əsərin digər parçalarında aşağıdakı kimi say tərkibli frazeologizmlərə rast gəlmək olar:

On the one hand, more the representation of English homebodies with relatively small concerns; on the other, more the incarnation of literary or mythic fates or sybils, given the power not only to predict but to enforce the future [177, s.42].

At first glance, Macbeth seems to wield the bloody axe to comply with, not to escape, the dominion of women [177, s.45].

Frazeoloji birləşmələr hər hansı bir hadisə ilə bağlı yaranıb formalaşaraq, ayrı-ayrı tərkiblərin öz mənalarından kənarlaşması yolu ilə bütöv bir vahidin daxilində çıxış edir. Bu vahidlər mənə baxımından tamamilə birləşmişdir və onlar ayrı-ayrı komponentlər formasında yalnız bütövün tərkibində ümumi mənə ifadə edir. Məsələn: “a cat has nine lives” doqquz *canlı* frazeologizmi göründüyü kimi bütöv şəkildə bir mənə kəsb edir və hərfi mənada isə *sağlam sümük at gətirər, xəmir isə lat gətirər. Ət yeyərsən, at gətirər, xəmir yeyərsən, lat gətirər* mənalarını verir [1, s.52]. “A stitch in time saves nine” idiomu da eyni nöqteyi-nəzərdən çıxış edərək *bu günün işini sabaha qoymaq olmaz* mənasında işlənir, yəni hər hansı bir zədə və ya səhv daha çox pisləşməməsi üçün dərhal düzəldilməlidir.

Baxmayaraq ki, ingilis dilini xarici dil kimi öyrənənlər dilin bu qatını öyrənməkdə çətinlik çəkirlər, frazeoloji birləşmələri mənimsədikdən sonra onlar doğma dil istifadəçiləri kimi danışmağa başlayır, onları yarım sözdən anlaya bilir və nitq hazırlıqları kəskin şəkildə artır. Onun ifadəsinin düzgünlüyünə əmin olmaqla fikri qısa və çox dəqiq ifadə etmək olar. Bu baxımdan, qeyd etmək olar ki, frazeologizmlər koqnitiv prosesin inkişafında əhəmiyyətli rola malikdir.

İ.Çernişeva frazeologizmlərin mətnyaratma, yəni kontekst əmələgətirmə funksiyası haqqında bəhs edir və vurğulayır ki, frazeoloji birləşmələrin mətnyaradıcı amilləri dedikdə, onların dil xüsusiyyətlərini həyata keçirməsi, qrammatik və leksik dil vasitələrini, konkret hallarda isə bağlayıcı vasitələri yaratmağa eyni dərəcədə imkan verən, mətn fraqmentləri kimi başa düşülür [144]. Onun da qeyd etdiyi kimi, frazeoloji vahidləri aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

1. Nominativ - daha konkret təsvir etmək məqsədi ilə subyektlərin və obyektlərin təyin edilməsi
2. Könüllü – danışanın iradəsinin ifadəsi
3. Nəticə - hadisə mənbəyinin və ya vəziyyətinin dəqiqləşdirilməsi
4. Stilistik – konkret ifadə rənginə nail olmaq
5. Direktiv – ünvana təsir – nəzarət, tərbiyə, məsləhət

6. Simptomatik - konkret hissələrin ifadəsi, ünvan sahibinin müəyyən reaksiyası

Say komponentli frazeologizmlər kontekstdən asılı olan ifadələrdir. Onların ifadə etdiyi məna işləndiyi mətnin tərkibində və ya nitq prosesində müəyyənləşir. Bu yanaşmalara əsasən, qeyd etmək olar ki, say tərkibli frazeoloji birləşmələr mətnin mənasının izahında, mətnin bir bütöv kimi formalaşmasında, komponentlərarası əlaqənin təşkilində, ümumiyyətlə mətn dilçiliyinin araşdırılmasında böyük diqqət tələb edən amildir. Say tərkibli frazeoloji birləşmələrin mətnyaratma prosesində vacib funksiyalardan biri onların semantik kateqoriyanı təmsil etməsidir, bu zaman onlar məna ilə bağlı olaraq cümlələrarası əlaqəni təmin edirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji vahidlər bədii ədəbiyyatı təcəssüm etdirən hər hansı bir mətnə müxtəlif vəzifə daşıyır:

1. Obrazların dilini fərdiləşdirərək tipikləşdirir.
2. Onların portretini və mənəvi aspektini səciyyələndirir.
3. Əsərə milli ruh gətirir.
4. Oxucunun marağını artırır [7, s. 139].

İngilis dilindəki frazeoloji birləşmələr həm ümumi, həm də xüsusi olur. Ümumi frazeoloji birləşmələr ümumxalq tərəfindən istifadə edilir. Xüsusi frazeologizmlərə bəzən fərdi frazeologizmlər də deyilir. Xüsusi frazeoloji birləşmələr, əsasən, bədii əsərlərdə şair və yazıçılar tərəfindən yaradılır.

Frazeologizmlər standartında üslub xüsusiyyətlərinin mətnə yer alması praqmatika elmi ilə bağlıdır. Frazeoloji birləşmə mətndən, kontekstdən təcrid olunduqda onun sadəcə əsas istinad mənası görünür. Belə halda praqmatika həmin frazeoloji birləşmənin necə və nə üçün yaranması istiqamətində aşkar olunur. Mətn daxilində onun praqmatik əhəmiyyət daşımaması bu frazeoloji birləşmənin nə üçün məhz qeyd olunan məqamda istifadə olunması ilə bağlıdır.

Frazeologizmlər koqnitiv paradigmadan baxıldıqda mikromətn hesab edilə bilər. Bu mikromətn dil daşıyıcısı vasitəsilə frazeoloji vahidin mənasında gizlənən semantik məlumatların hamısını özündə birləşdirir. Həmin mənalara sətraltı səciyyə daşıyır, frazeologizmlərin formalaşmasında və yaranmasında iştirak etmiş ekstralingvistik amillər əsasında öz şərhini tapır.

Frazeoloji birləşmələrin struktur-qrammatik təsnifatında iki bölgü geniş yayılmışdır. Bu bölgüyə əsasən, birinci qrupa söz birləşməsi formasında olan frazeoloji birləşmələr (“the first days of winter” *böyük çillə* [38, s.416], “under seven seals/under seven locks and seals” *möhürlü şəkildə, bərk gizlədilmiş* [38, s.340], “as thick as two short planks” *başı boş olmaq* [38, s.274], ikinci qrupuna isə cümlə formasında olan frazeologizmlər (“you are one in a million” *səndən yoxdur* [39 s.574], “two heads are better than one” *ağıl ağıldan üstündür* [39, s.87], “second thoughts are best” *yüz ölç bir biç* [39, s.952] aiddir. Bu qruplaşmanı qeyri-predikativ və predikativ frazeologizmlər şəklində də vermək olar [25, s.115].

İdiomlar mətndə həm personajlar, həm də bir neçə fərqli məqsədlər üçün istifadə edilə bilər. Həmçinin, araşdırmalar göstərir ki, idiomlar mətnin dilinə zənginlik qatdıqları üçün onun oxunmasına töhfə verə bilər [156, s.2].

Julia Holmqvist “Donna Tartt's The Secret History romanında deyimlərin istifadəsi və təsirinin mətn təhlili” adlı məqaləsində həmin romanda 596 idiomatik ifadənin işləndiyini qeyd edir [156, s.8]. S.Mustonen eyni mətnə 625 idiomatik ifadəni təhlil edir [169, s. 51]. Həmin birləşmələrə *in two shakes, a sixth sense, four eyes, three sheets to the wind, one or two, on one hand, second hand, second glance* və s. nümunələri göstərmək olar. Bu ifadələr romanı oxucu üçün daha cəlbedici və emosional edir.

İngilis yazıçısı Ceyn Ostinin “Emma” romanını təhlil edərkən, burada say tərkibli frazeologizmlərin işləndiyi bir neçə paraqraf diqqəti cəlb edir. Bu frazeologizmlərin tərkibində həm miqdar, həm də sıra sayları istifadə edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, romanda, əsasən, sıra sayları, xüsusilə *first* və *second* işlənmişdir. Bu nümunələrdən bəziləri aşağıdakılardır:

But *first of all*, I really must, in justice to Jane, apologise for her writing so short a letter- only two pages you see- hardly two-and in general she fills the whole paper and crosses half [140, s.127].

Captain Weston, who had been considered, especially by the Churchills, as making such an amazing match, was proved to have much the worst of the bargain; for when his wife died, after a three years' marriage, he was rather a poorer man than

at first, and with a child to maintain [40, s. 8].

“So seldom that any negligence or blunder appears! So seldom hat a letter, among the thousands that are constantly passing about the kingdom, is even carried wrong- and not *one in a million*, I suppose, lost!” [40, s. 193]

A thousand and *a thousand thanks* for the kindness you have ever shown me, and ten thousand for the attentions your heart will dictate towards her [40, s. 291].

İngilis ədəbiyyatının klassik nümunələrindən olan Çarlz Dikkensin “David Kopperfild” romanında da say tərkibli frazeologizmlərin işləndiyinin şahidi oluruq:

For similar reasons I made no allusion to the skirmishing plates upon the floor; or to the disreputable appearance of the castors, which were all *at sixes and sevens*, and looked drunk; or to the further blockade of Traddles by wandering vegetable dishes and jugs [150, s. 594].

I kissed Miss Mills’s hand; and we all seemed, to my thinking, to go straight up to the *seventh heaven* [150, s. 448].

Mr. Micawber may have concealed his difficulties from me *in the first instance*, but his sanguine temper may have led him to expect that he would overcome them [150, s.166].

I bought *a second-hand* dumb-waiter for this dinner-party, in preference to reengaging the handy young man; against whom I had conceived a prejudice [150, s.382].

Tədqiqat göstərir ki, frazeologizmlər mətndə bir neçə fərqli rola malikdir. Onlar həm personajlara, həm də parametrin təsviri kimi digər vəziyyətlərə aid kontekstlər üçün istifadə oluna bilirlər. Hər hansı əsərdə daha çox bunlardan birinci kateqoriyaya aid olan frazeologizmlərə rast gəlmək olar. Bu onunla izah oluna bilər ki, əsərdə süjetin böyük hissəsi personajlara yönəlir və bəzən diqqət digər sahələrə aid səhnələrə keçir [156, s. 17].

Yuxarıda göstərilən frazeoloji birləşmələr və idiomlar ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Belə ki, ingilis ədəbiyyatında çoxlu əsərlərdə say tərkibli frazeoloji birləşmələrə və idiomlara rast gəlmək mümkündür. Təhlil edilən əsərlərə istinad olaraq qeyd etmək olar ki,

emfatikliyi artırmaq üçün ingilis mətnlərində sıra sayları ilə daha tez-tez qarşılaşmaq olar.

3.4. Say tərkibli frazeoloji birləşmələrin işlənmə tezliyi

Kəmiyyət sadəcə dəqiq fənlərlə deyil, dilçiliklə də sıx əlaqəlidir. Müxtəlif frazeoloji birləşmələrinin əsas komponenti kimi saylar onların formalaşmasında aktiv iştirak edirlər. Bu birləşmələrin daxilində saylar konkret kəmiyyət bildirmə xüsusiyyətini itirirlər.

Aparılan təhlillər sübut edir ki, saylar müxtəlif mənə və struktura malik olan və frazeoloji birləşmələrin yaranmasında aktiv iştirak edən əsas vahidlərdən və komponentlərdəndir. Onlar birləşmənin tərkibində məcaziliyi daha da artırmalarına baxmayaraq, əsasən həqiqi mənə ifadə edirlər. Həmçinin, bu dil vahidlərini birləşmənin tərkibindən çıxardıqda gözlənilən mənə itir.

Say tərkibli frazeoloji birləşmələrə diskursiv mövqedən yanaşılması bu problemi linqvistik prizmadan araşdırmağın əhəmiyyətini artırır. İngilis dilində diskursiv-koqnitiv yönümlü bir sıra tədqiqatlarda say komponentli birləşmələrin araşdırılması nəzərdə tutulsa da, say tərkibli frazeoloji birləşmələr və onların diskursiv göstəriciləri tam olaraq müəyyənləşməmişdir.

Müxtəlif dillərdə frazeoloji birləşmələrin tərkibində daha çox sadə miqdar saylarından istifadə edilir, mürəkkəb və tərkibi saylara isə ya az təsadüf edilir ya da ümumiyyətlə, təsadüf edilmir. Bu nöqteyi-nəzərdən qeyd etmək olar ki, frazeoloji birləşmələrin tərkibində sayların işlənmə tezliyi də eyni ola bilməz [16, s.55]. Frazeologizmlərin işlənmə tezliyi ilkin olaraq onların kəsb etdiyi semantika ilə əlaqəlidir.

Emosional faktorların artması, xüsusi ekspressivliyin meydana çıxması frazeologizmləri poetik ifadələrlə yaxınlaşdırır. Aparılan müşahidələrə görə, qeyd etmək olar ki, mətndə xalq təfəkkür tərzində poetik fikrin, bədii təsvirin istiqamətverici amili olarsa, frazeoloji birləşmələrin işlənmə tezliyi intensivləşər. Frazeologizmlər bədii-poetik mətnlərdə emosionallıq və güclü təsvir vasitəsinin göstəricilərindəndir.

Onlar şeir dilinin meyarlarına da asanlıqla uyğunlaşa bilər.

İngilis dilindəki frazeologizmləri struktur baxımdan təhlil edərkən burada sayların frazeoloji birləşmələrin komponenti kimi işləndiyini görmək olar. Say komponentli frazeoloji birləşmələrdə 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 kimi natural ədədlər və *onluq, yüzlük, minlik* kimi saylar daha sıx istifadə olunur.

Tədqiqat göstərir ki, ingilis dilində bəzi frazeoloji birləşmələrin tərkibində eyni zamanda iki müxtəlif say iştirak edə bilər. Bu zaman sayların sıralanması fərqli olur. Birləşmələrin tərkibindəki həmin saylar ya fərqli (*five will get you ten* “əmin olmaq, bütün imkanları ilə”; *at six and seven* “alt-üst olmaq, çaş-baş halda, fikir ayrılığında olmaq; *nine-to-five attitude* “işçinin işdə qalmaq üçün tələb olunan minimumu yerinə yetirdiyi işə yanaşması”; *twenty-four seven* “yeddi iyirmi dörd saat, hər zaman (24/7)”; *nine times out of ten* “çox hallarda, demək olar ki həmişə”), ya da eyni (*put two and two together* “tutuşdurmaq, işin nə yerdə olduğunu duymaq”; *one by one* “bir-bir”) ola bilər. Bəzi frazeoloji birləşmələrdə iştirak edən iki müxtəlif saydan biri *one* sayı, digəri isə fərqli say ola bilər. Onların bir qisminə “one” sayı əvvəl, digər saylar isə sonra işlənir; digər qisminə isə əvvəl başqa saylar, sonra isə “one” sayı gəlir [35, s. 28-35]. *Two heads are better than one* “ağıl ağıldan üstündür”; *be six of one and half a dozen of the other* “bu eyni şeydir, yalnız adında fərq var, ya keçəl Həsən, ya Həsən keçəl”; *one or two* “bir az”; *one with a plough, seven with a spoon* “bir ağıllı beş min başı saxlar”. Bu saylar içərisində “iki, altı, yeddi” saylarını xüsusilə vurğulamaq olar.

Sayların işləndiyi frazeoloji birləşmələrdə komponentlərdən birinin qoşa söz olduğu formalara, yəni eyni sayın təkrarlanmasına da rast gəlmək mümkündür. Məsələn: *to go fifty-fifty* (ata malı kimi bölmək) ifadəsində *fifty* sayı təkrarlanmış şəkildə istifadə edilir [12, s. 40-42].

Nigar Vəliyevanın tərtib etdiyi ikicildlik “Azərbaycanca–ingiliscə–rusca frazeoloji lüğət” kitabı əsasında frazeoloji birləşmələrin tərkibində sayların işlənmə səviyyələrindən bəhs etmək olar. Burada müxtəlif saylardan ibarət olan frazeologizmlər nümunələrlə əks edilmişdir. Həmin lüğətə görə, ingilis dilində əsasında sayların yer tutduğu frazeoloji birləşmələrin aşağıdakı işlənmə tezliyi

müəyyən edilmişdir:

Miqdar saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr

Saylar	Neçə dəfə işlənməsi	Faizlə ifadəsi
One	30 dəfə	26 %
Two	41 dəfə	36 %
Three	3 dəfə	2 %
Four	2 dəfə	1 %
Five	3 dəfə	2 %
Six	5 dəfə	4 %
Seven	9 dəfə	8 %
Nine	4 dəfə	3 %
Ten	3 dəfə	2 %
Sixteen	1 dəfə	0.8 %
Nineteen	1 dəfə	0.8 %
Thirty	1 dəfə	0.8 %
Fifty	2 dəfə	1 %
Hundred	2 dəfə	1 %
Thousand	3 dəfə	2 %
Thousand and one	1 dəfə	0.8 %
Sixty four thousand	1 dəfə	0.8 %
Million	1 dəfə	0.8 %

Sıra saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr

Saylar	Neçə dəfə işlənməsi	Faizlə ifadəsi
First	41 dəfə	66 %
Second	15 dəfə	24 %
Third	3 dəfə	5 %
Fifth	2 dəfə	3 %
Seventh	1 dəfə	1 %
Forty-second	1 dəfə	1 %

Araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, frazeoloji birləşmələrin tərkibində ən çox işlənən *two* miqdar, *first* sıra saylarıdır. One sayı da kifayət qədər işləkliyə malikdir. Ümumilikdə, 176 say tərkibli frazeoloji vahidə rast gəlinmişdir. Onların 113-nü miqdar saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr, 63-nü sıra saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr təşkil edir. 17 frazeoloji vahidin tərkibində eyni zamanda iki fərqli say istifadə edilmişdir.

Həmin lüğətdən istifadə edərək, sayların frazeologizmlərin tərkibində işlənmə tezliyini aşağıdakı kimi vermişik. Onu da qeyd etmək istərdik ki, burada bir neçə frazeologizmin Azərbaycan dilində verilmiş mənası bizi qane etmir və həmin ifadələrə daha uyğun mənalara aşağıdakı şəkildə şərh edilmişdir:

One sayına aid frazeoloji birləşmələr: *two heads are better than one./ many wits are better than one.* – ağıl ağıldan üstündür [38, s. 87]; *among the blind one-eyed is king* – at olmayan yerdə eşşək də atdır [38, s. 194]; *one with a plough, seven with a spoon* – bir ağıllı beş min başı saxlar [38, s. 354]; *put one leg here, the other there* – bir ayağın burda, o biri orda [38, s. 356]; *one or two* – bir az [38, s. 356]; *six of one and half a dozen* – bir bezin qırağı [38, s. 359]; *all done at one blow* – bir dəfəyə [38, s.362]; *one swallow does not make a summer* – bir gül ilə bahar olmaz [38, s. 364]; *one has only to beckon with one finger* – bir him-cimə bənddir [38, s. 365]; *with one leap* – bir nəfəsə [38, s. 371]; *at one time* – bir zamanlar [38, s. 376]; *one by one* – bir-bir [38, s. 378]; *to take a one-sided view of something* – birtərəfli mühakimə yeritmək [38, s. 384]; *it is six of one and half a dozen of the other* – elə bil daşadivara dəyir [38, s. 662]; *one today is worth two tomorrows* – göydəki qazdan hindəki toyuq yaxşıdır [38, s. 814]; *one fine day* – günlərin bir günündə [38, s. 866]; *two bears dont go in one the same den (lair)* – iki ayı bir yuvada yaşaya bilməz [39, s.14]. Bu frazeologizm haqqında təhlil olunan materiallara əsasən, həmin birləşmənin qarşılığını *iki qoçun başı bir qazanda qaynamaz* kimi vermək daha məqsədəuyğundur; *no more than one or two/ one, two and that is it* – iki cüt, bir tək [39, s.15]; *two sheep's heads can not get in one and the same boiler* – iki qoçun başı bir qazanda qaynamaz [39, s.18]; *from one end to other* – iliyini, sümüyünü tanımaq [39, s.27]. Zənnimizcə burada tərcüməni *cikini- bikini bilmək* formasında verməliyik;

ten to one – mərc gəlirəm [39, s.324]; one in a thousand – a chance in a thousand – mindən biri [39, s.334]; nine times out of ten – ondan doqquzu (çox hallarda demək olar ki, həmişə) [39, s.414]; you are one in a million – səndən yoxdur [39, s.574]; two to one in all things against the angry man – sirkə tünd olanda öz küpünü partladar [39, s.591]; the one and only – yeganə [39, s.896]; seven don't wait for one – yüzə bir qoşulmaz, yüz birə qoşular [39, s.951]; a hundred to one – yüzü birinə qarşı (çox şanssız) [39, s.953].

Two sayına aid frazeoloji birləşmələr: Two heads are better than one. Four eyes see more than two. Once beaten is worth two raw ones. – ağıl ağıldan üstündür [38, s. 87]; to pick up a thing or two from one's elders – ağıl öyrənmək [38, s. 88]; someone has two minds – Bakı küləyi kimi olmaq (hərdəmxəyal insan haqqında deyilən) [38, s. 248]; as thick as two short planks – başı boş olmaq [38, s. 274]; someone will know a thing or two/ someone will know how many beans make five – Bu ifadənin göstərilən mənbədə *belə atacağam, belə tutacağam* [38, s. 321] kimi tərcümə olunmasına baxmayaraq, daha adekvat tərcümə olaraq *elə asacam, belə kəsəcəm* şəklində ifadə etmək olar; someone has seen a thing or two in one's time – bərkdən-boşdan çıxmaq [38, s. 342]; to be in two minds about something – bığla saqqal arasında qalmaq [38, s. 347]; like two peas in a pod – bir almanın yarıları [38, s. 355]; in two shakes – bir anda [38, s. 355]; one or two – bir az [38, s. 356]; to know a thing or two – bir balaca başı çıxmaq [38, s. 357]; two heads above someone/ three heads above someone – bir baş üstün [38, s. 358]; to run after two hares – bir əldə iki qarpız tutmaq [38, s. 363]; in a day or two- bugün-sabah [38, s. 433]; as like as two peas – burnundan düşüb [38, s. 439]; to bring someone down a peg or two – burnunu ovmaq [38, s. 440]; to make two ends meet – çax-çux eləmək [38, s. 498]; like pleased a dog with two tails – çox şad [38, s. 522]; saying and doing are two things – demək asandır, yerinə yetirmək çətin [38, s. 562]. Fərqli mövqedən yanaşaraq qeyd edə bilərik ki, bu frazeoloji birləşmənin Azərbaycan dilində adekvat tərcüməsi *halva-halva deməklə ağız şirin olmaz* şəklində verilməsi məqbuldur. Bu deyim bizim doğma dilimizdə atalar sözlərində də belə deyilir; two upon ten – diqqətlə baxmaq [38, s. 592]; a gift in the hand is better than two promises - əldəki bir sərçə ağacdaki

son sərçədən yaxşıdır [38, s. 705]. Bizim fikrimizcə, bu ifadənin Azərbaycan dilində uyğun qarşılığının *can verirsən sərçəyə ver, qaranquş gəldi gedərdi* kimi olması daha məqsədəuyğundur; a pound in the purse is worth two in the book və ya One today is worth two tomorrows –göydəki qazdan hindəki toyuq yaxşıdır [38, s. 814]. Bu ifadəni *uzaq yerin arpasından yaxın yerin samanı yaxşıdır* kimi vermək daha məqsədəuyğundur; an old friend is better than two new ones – hər şeyin təzəsi, dostun köhnəsi [38, s. 932]; two bears dont go in one the same den (lair) – iki ayı bir yuvada yaşaya bilməz [39, s.14]; no more than one or two/ one, two and that is it – iki cüt, bir tək [39, s.15]; to be unable two put two words together – iki kəlməni bir-birinə bağlaya bilməmək [39, s.17]; two sheep's heads can not get in one and the same boiler – iki qoçun başı bir qazanda qaynamaz [39, s.18]; with just two of us/in private - ikilikdə [39, s.20]; A two faced person – ikiüzlü adam [39, s.21]; two of every living creature under the sun – it sürüsü, köpək sürüsü, it leşi [39, s.69]; three peace set-meat and two vegetables – kişi ləyaqəti [39, s.116]; to bend in two – qabağında yeddi qat təzim etmək [39, s.149]; to put two and two together – qərara gəlmək düşünüb qəti qərar çıxarmaq [39, s.216]; between two fires – ortalıqda qalmaq, quyruğu qapı arasında qalmaq [39, s.418]; two to one in all things against the angry man – sirkə tünd olanda öz küpünü partladar [39, s.591]; to pick up a thing or two from one's elders – var-yoxu qanmaq (hər şeyi başa düşmək düzgün anlamaq) [39, s.834]; two (three) heads above someone – yer-göy fərqi var (bir kəs başqasından ağıllıdır təcrübəlidir və biliklidir) [39, s.910]; to bring someone down a peg or two – yerini bildirmək [39, s.917]; one has seen a thing or two – yetmiş qabdan su içib (çox təcrübəli insan haqqında) [39, s.923]; two heads are better than one – yoldaşına gəyiş bildiyini əldən vermə [39, s.937]; choose between two evils the least – zərərin yarısından qayıtmaq da xeyirdir [39, s.973].

Three sayına aid frazeoloji birləşmələr: three heads above someone – bir baş üstün [39, s. 358]; three peace set- meat and two vegetables – kişi ləyaqəti [39, s.116]; three cheers for someone – yaşasın (eşq olsun) [39, s.889].

Four sayına aid frazeoloji birləşmələr: four eyes see more than two. – ağıl ağıldan üstündür [38, s. 87].

Five sayına aid frazeoloji birləşmələr: someone will know a thing or two/ someone will know how many beans make five – belə atacağam, belə tutacağam [38, s. 321]; he knows how many beans make five – işini biləndir [39, s.59]; slap (slip) me five – ver əlini (barışdıq) [39, s.839].

Six sayına aid frazeoloji birləşmələr: six of one and half a dozen – bir bezin qırağı [38, s. 359]; at six and seven – çaş-baş halda [38, s. 501]; it is six of one and half a dozen of the other – elə bil daşa-divara dəyir [38, s. 662]; deep six – gor (qəbir) [38, s. 807]; all at sixes and sevens – körpü qaldı çayın o tayında [39, s.135].

Seven sayına aid frazeoloji birləşmələr: at six and seven – çaş-baş halda [38, s. 501]; one with a plough, seven with a spoon – bir ağıllı beş min başı saxlar [38, s. 354]; cousin seven times removed – eşşəyimin qurd dayısı və ya itimin qurd dayısı (uzaq qohum) [38, s. 676]. Bu ifadənin; all at sixes and sevens – körpü qaldı çayın o tayında [39, s.135]; someone has worked up seven sweats doing smth – özünü şam eləyib yandırmaq (ağır iş görmək) [39, s.483]; keep a thing seven years and you will find a use or it – saxla samanı, gələr zamanı [39, s.548]; to be under seven seals – to be under seven locks and seven seals – yeddi qıfıl arxasında (güclü nəzarət altında etibarlı mühafizədə) [39, s.895]; seven don't wait for one – yüzə bir qoşulmaz, yüz birə qoşular [39, s.951).

Nine sayına aid frazeoloji birləşmələr: to the nines – first class- first rate – yüksək səviyyədə [39, s.949]; a nine-day wonder – günün nəbzi, (qısa müddət ərzində maraq yaradan şəxs və ya əşya) [38, s. 867]; nine times out of ten – ondan doqquzu (çox hallarda demək olar ki, həmişə) [39, s.414]; a wander lasts but nine days – şübhə doqquz gün çəkər [39, s.666].

Ten sayına aid frazeoloji birləşmələr: two upon ten – diqqətlə baxmaq [38, s. 592]; ten to one – mərc gəlirəm [39, s.324]; nine times out of ten – ondan doqquzu (çox hallarda, demək olar ki, həmişə) [39, s.414].

Sixteen sayına aid frazeoloji birləşmələr: to clack sixteen to the dozen – bir nəfəsə danışmaq [38, s. 371].

Nineteen sayına aid frazeoloji birləşmələr: talk nineteen to the dozen/ to clack sixteen to the dozen – bir nəfəsə danışmaq [38, s. 371].

Thirteen sayına aid frazeoloji birləşmələr: to betray someone for thirty pieces of silver – bir qəpiyə satmaq (s. 370). Zənnimizcə, bu ifadənin bizim dildə (Azərbaycan dilində) qarşılığı *keçi qiymətinə satmaq* kimi verilərsə daha məqsədəuyğun olar.

Fifty sayına aid frazeoloji birləşmələr: fifty is the youth of old age tərcüməsini ver – qırx yaş gəncliyin qocalığı, əlli yaş qocalığın gəncliyidir. [39, s.224]; to go fifty-fifty – yarıbayarı bölmək [39, s.887]. Belə düşünürük ki, bu ifadə dilimizə *ata malı kimi bölmək* formasında tərcümə edilərsə, daha düzgün olar.

Hundred sayına aid frazeoloji birləşmələr: ninety-nine out of a hundred – yüz faizdən doxsan doqquz faiz (demək olar ki, həmişə) [39, s.951]; a hundred to one – yüzü birinə qarşı (çox şanssız) [39, s.953];

Thousand sayına aid frazeoloji birləşmələr: to have a thousand friends is less, than to have an enemy - dost min isə azdır, düşmən bir isə çoxdur [38, s. 625]; one in thousand = a chance in a thousand – mindən biri [39, s.334].

Thousand and one sayı: Try to do a thousand and one things at once – min yerə parçalanmaq (çox işləri görmək), özünü min yerə vurmaq [39, s.334]. İstinad olunmuş mənbədən fərqli olaraq, bu ifadəni Azərbaycan dilinə *özünü oda-közə vurmaq* kimi adekvat şəkildə tərcümə etmək olar.

Sixty-four thousand sayı: That is the sixty-four thousand dollar question – bu ölüm-dirim məsələsidir [38, s. 429].

Million sayı: you are one in a million – səndən yoxdur [39, s.574].

Lüğətdə sıra saylarının işlənməsinə aid nümunələr də seçilmişdir.

First sayına aid frazeoloji birləşmələr: to rush head-first into something – ağına-bozuna baxmamaq [38, s. 83]; the first visit of one's daughter to her father's house after marriage on her parent's invitation – ayaqaçdı [38, s. 221]; not to know the first thing about something – baş çıxarmaq olmur [s. 261]; since the first nail was hammered in – başlanğıcdan [38, s. 314]; to draw the first blood – birinci qan almaq (birinci zərbəni vurmaq) [38, s. 382]; in the first instance – birinci növbədə [38, s. 382]; the first blow is half the battle – birinci zərbə döyüşün yarısıdır [38, s. 383]. Zənnimizcə, bu birləşmə *çətini işə başlamaqdır* kimi verilsə, daha uyğun tərcümə

ekvivalenti əldə etmiş olarıq; at the first go-off – bir nəfəsə [39, s. 383]; the first days of winter – böyük çillə [39, s. 416]; it is the first step that counts – çətini başlamaqdır [39, s. 512]; the first pancake is always lumpy = The first try is not always lucky. It is the first step that is troublesome. The first attempt is always a flop. The first time does not count. – Çörəyin birincisi həmişə küt gedər. [39, s. 527]; at the first hint of daylight – dan yeri sökülməmiş [38, s. 550]; it is not the first consideration - əhəmiyyətli deyil [38, s. 692]; not know the first thing about – iki eşşəyin arpasını bölə bilmir [39, s.16]; of the first water – iliyinə-damarına işləmək (bütün varlığı ilə) [39, s.27]; the first step – ilk addım (təşəbbüs) [39, s.28]; at first sight = at first glance – ilk baxışdan [39, s.28]; he who would eat the nut must first crack the shell. – İstisini sevən tüstüsünə də dözər və ya könlü balıq istəyən ayağını suya salar [39, s.45]; to set one's best leg first – işi sürətlə getmək [39, s.56]; to do some first rate work – klass göstərmək (bir işi əla edərək nümunə göstərmək) [39, s.118]; self comes first – köynək bədənə daha yaxındır [39, s.136]; a diamond of the first water – kristal adam (çoxlu ləyaqətli xüsusiyyətlərə malik olan adam) [39, s.134]; first snow – qar dənəciyi [39, s.176]; of the first water – xalis, həqiqi, əsil [39, s.195]; the first harbinger – müjdəçi (tay-tuşları arasında birinci olmaq) [39, s.346]; not in one's first youth – müsün (yaşlı) [39, s.349]; to rush head-first into smth – nə ağına baxmaq, nə bozuna [39, s.364]; it is not the first consideration – onuncu dərəcəli işdir [39, s.414]; an action of the first impression – presedent olmadan işə baxmaq [39, s.516]; to play the first fiddle – rəhbər rol oynamaq [39, s.529]; at the first hint of daylight – səhərin gözü açılmamış [39, s.569]; think first then speak – söz quşdur, buraxarsan, uçar gedər [39, s.613]; at first – in the beginning – təzə-təzə (əvvəlcə, ibtidai) [39, s.714]; one is always first for eating and last working – yeməyin qulu işləməyin xəstəsi [39, s.903]; first class = first rate – yüksək səviyyədə [39, s.949].

Second sayına aid frazeoloji birləşmələr: to play second fiddle – baş olmamaq (bir işdə bir kəsin tabeliyində olmaq) [38, s. 264]; someone is in one's second childhood – başına soyuq dəyib (dəli olub) [38, s. 289]; to have the second youth – ikinci bahar yaşamaq [39, s.21]; at second hand –ikinci əldən almaq [39, s.21]; second cousin twice removed – körpüdən keçəndə yan-yana [39, s.135]; a second

wind – qıvraqlaşma, özünə gəlmə [39, s.227]; second rate – miyanə, babat, ortabab [39, s.337]; on second thoughts – müsəlmanın sonrakı ağı [39, s.349]; come of second best – müvəffəqiyyətsizliyə uğramaq [39, s.352]; someone's second self – sağ əl [39, s.514]; on the very second – to a split second – saniyə saniyəyə (düz müəyyən edilmiş vaxta) [39, s.556]; one's second half – uşaqların atası [39, s.746]; second cousin twice removed – uzaq qohum [39, s.748]; second thoughts are best – yüz ölç, bir biç [39, s.952].

Third sayına aid frazeoloji birləşmələr: third time lucky – atalar üçdən deyib, Allahın haqqı üçdür; the third grade – işgəncə ilə sorğu-sual [39, s.52]; a superfluous third – a third wheel – qabırğa olmaq (artıq olmaq) [39, s.152].

Fifth sayına aid frazeoloji birləşmələr: a fifth wheel – nadir rast olunan [39, s.353]; someone is just fifth wheel – yaraşlıq üçün (yararsız, xeyirsiz, faydasız) [39, s.884].

Seventh sayı: to be in the seventh heaven – göyün yeddinci qatında olmaq, bolluq, xoşbəxtlik [39, s.896].

Forty second sayı: Forty-second cousin - körpüdən keçəndə yan-yana (uzaq qohum) [39, s.135].

Dil sistemindəki fərqlərdən asılı olaraq, say tərkibli frazeoloji birləşmələr müxtəlif sistemli dillərdə fərqli formalara malikdir. Bu səbəbdən ingilis dilində say tərkibli frazeoloji vahidlər işlənmə tezliyi aspektindən araşdırılaraq, bir leksikoqrafik nümunə əsasında yüksək olan bu qrup frazeologizmləri müəyyənləşdirməyə imkan verir. Lüğət əsasında aparılan təhlil göstərir ki, frazeologizmlərdə hər hansı bir sayın işlənməməsi o demək deyil ki, frazeoloji vahidlərdə həmin saylara rast gəlinmir, sadəcə onlar ya qeydə alınmayıb, ya da az işləklik nümayiş etdirirlər. Araşdırılan dil materiallarına əsasən, frazeologizmlərin müxtəlif funksional, semantik xüsusiyyətləri misallarda əksini tapır və onlar dilin zənginləşməsində mühüm rol oynayır.

3.5. Üçüncü fəslə dair yekun nəticələr

Say tərkibli frazeoloji birləşmələri tematik cəhətdən təhlil edərkən, əsasən,

onların məndaxilindəki mənasına diqqət yetirmək lazımdır. Fərqli tematik sferalara tətbiq üsullarını nəzərə almaqla, onları təsnif edərək say tərkibli frazeoloji birləşmələrin tematik təhlilini daha asan və səmərəli etmək olar. Belə ki, bu vahidlər müvafiq struktura, semantikaya və pragmatikaya malik dil konstruksiyalarına aiddir. Aparılan təhlillərə əsasən, müəyyən etmək olar ki, ingilis dilində insanla bağlı olan frazeologizmlər ümumi frazeologizmlərin böyük bir hissəsini təşkil edir. Frazeoloji birləşmələrin tematik təhlili zamanı onların mənşəyinin araşdırılmasından fərqli olaraq, bu birləşmələrin dil xüsusiyyətləri tematik təsnifatda nəzərə alınmır. Belə frazeoloji ifadələr somatik frazeologizmlər adlanır. Belə qənaətə gəlinir ki, frazeoloji birləşmələri tematik təhlil edərkən onların məndaxili və ya bütövlükdə ifadə etdikləri mənalara baxılır və onları kateqoriyaya ayırmaqla daha səlis öyrənmək və mənalarını düzgün şəkildə şərh etmək olar. Say tərkibli frazeoloji birləşmələrdə təzahür edən qiymətləndirmə obyektləri insanın peşə keyfiyyətləri, xarakter xüsusiyyətləri, davranışı, insanın psixofizioloji və fiziki vəziyyəti, digər insanlarla münasibətləri, yaşanan müxtəlif emosiyalarıdır. İngilis dilində say komponentli frazeoloji birləşmələrdə qiymətləndirilmə obyektinə görə, insan hərəkətinin xarakteri sayca üstünlük təşkil edir.

Kəmiyyət bildirən sözlər tədqiq edilən frazeologizmlərin tərkibində məhdud formada rast gəlinə də, belə komponentli frazeoloji birləşmələr, əsasən, saylar və isimlərin iştirakı ilə modelləşir. Araşdırma təsdiq edir ki, frazeoloji birləşmələrdə ən çox natural ədədlər istifadə edilir. Kəmiyyət komponenti dil hadisəsinin mahiyyətini aşkar etmək baxımından vacibdir. Kəmiyyət məzmunlu frazeoloji vahidlər frazeoloji lüğətlərdə xüsusi qat təşkil edərək mədəniyyətlərarası kontekstdə kəmiyyətlə bağlı dünyagörüşünü müəyyənləşdirir. Dil materiallarının analizi kəmiyyət tərkibli frazeoloji birləşmələrin dəqiq, qeyri-müəyyən say və sıfır kəmiyyət ifadə etdiklərini aşkar edir. Müqayisəyə əsasən, qeyd etmək olar ki, kəmiyyət tərkibli frazeoloji birləşmələr arasında dəqiq say bildirənlər çoxluq, sıfır kəmiyyət bildirən vahidlər isə azlıq təşkil edirlər.

Dil materiallarına əsasən, müəyyən edilir ki, müəyyən frazeoloji vahidlərin tərkibində kəmiyyət məzmunlu komponentlər özlərinin ilkin leksik mənalarını

qoruyub saxlaya bildiyi halda, digər hallarda ilkin mənalarından kənarlaşaraq ya qeyri-müəyyənlik ifadə edirlər, yaxud kəmiyyət mənasını tamamilə itirirlər. Vurğulamaq lazımdır ki, kəmiyyət ifadə edən leksemlər geniş sayda frazeoloji birləşmələrin tərkib hissəsində istifadə edilir və onlar işləndiyi kontekstdən asılı olaraq bu ifadələrə fərqli xüsusiyyətlər qazandırırırlar.

İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələr həm xalq danışığı dilində, həm də yazılı ədəbiyyatda yaranıb formalaşmışdır. Mətn məfhumu geniş anlayış olduğundan, mətn daxilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin müxtəlif funksiyaları vardır. Say tərkibli frazeologizmləri mətn daxili qiymətləndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, onlar işləndiyi hər hansı əsər və ya mətnə xüsusi emosionallıq verir və onun üslubi xüsusiyyətlərini daha da dərinləşdirir. Burada Şekspirin “Macbeth”, Donna Tarttın “The Secret History, Ceyn Ostinin “Emma” və Çarlz Dikkensin “David Kopperfeld” əsərlərində istifadə edilmiş say komponentli frazeologizmlər aşkar edilmiş və onlar təhlil edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, say tərkibli frazeologizmləri struktur-qrammatik bölgüyə ayırarkən onların iki növündən bəhs edilir. Bunların biri cümlə, digəri isə söz birləşməsi formasında olan frazeologizmlərdir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, mətnin, əsasən, personajlara aid hissəsində daha çox frazeologizmlərə rast gəlmək mümkündür və ümumilikdə ingilis dilində say tərkibli frazeologizmlər əhəmiyyətli mətnyaratma xüsusiyyətinə malikdir.

İngilis dilindəki say tərkibli frazeoloji birləşmələr fərqli aspektlərdən araşdırılaraq modelləşdirilir və onların semantik göstəriciləri nümunələr ilə əks edilir. Nigar Vəliyevanın “Azərbaycanca-ingiliscə-rusca frazeoloji lüğət”inə istinadən sayların frazeoloji birləşmələrin tərkibində işlənmə tezliyi müəyyən edilmişdir.

Müəyyən etmək olar ki, mürəkkəb və tərkibi miqdar sayları ilə müqayisədə sadə miqdar sayları frazeoloji vahidlərin tərkibində işlənməsinə görə üstünlük təşkil edir. Frazeologizmlərin daxilində eyni zamanda iki müxtəlif və ya eyni say işləne bilər. Bu zaman iki saydan biri əksər hallarda *one (bir)* sayı olur. Lüğət əsasında aparılmış statistik hesablamalara əsasən, göstərmək olar ki, frazeoloji vahidlərin tərkibində *two* miqdar sayı, *first* sıra sayı daha çox istifadə edilir. Burada *two* sayına qırx bir frazeoloji birləşmənin tərkibində rast gəlinmişdir ki, bu, say tərkibli

frazeologizmlərin 36%-ni təşkil edir. Qırx bir frazeologizmin tərkibində *first* sıra sayı işlənir ki, bu da ümumilikdə sıra saylı frazeologizmlərin 66%-ni təşkil edir.

NƏTİCƏ

Tədqiqatın nəticələrini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Kəmiyyət kateqoriyasının komponentlərinin idrak prosesi ilə əlaqələndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ona görə ki, onun mühüm elementlərinin ölçü və say olaraq tanınması təsadüfi deyil. Bu kəmiyyət kateqoriyasının məntiqi kateqoriya kimi xarakterizə olunmasının bir daha əyani isbatıdır.

2. Kəmiyyət (saylar) universal bir kateqoriya kimi hər bir xalqın mədəniyyətində çox mühüm rol oynayır, bu səbəbdən də ingilis dilində saylar təkcə mifoloji universal anlayışları deyil, həm də say, kəmiyyət anlayışının tamamilə fərqli mənə və xüsusiyyətlərini əks etdirir ki, bu da dünyanın linqvistik və frazeoloji mənzərəsində onların tamamilə müxtəlif mənalarla reallaşması ilə izah olunur.

3. Həm miqdar, həm də kəmiyyət məfhumu bildirdiyindən, saylar ingilis dilində kəmiyyət anlayışını sintaktik üsulla ifadə etməyin geniş istifadə yoludur. Tədqiqat müəyyən etdi ki, sayların əsas vəzifəsi kəmiyyət ifadə etməkdir.

4. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin tədqiqi ingilis dili və ingilis mədəniyyəti arasındakı qırılmaz əlaqəni linqvistik və linqvokulturoloji baxımdan bir daha təhlil etməyə imkan verir. Mədəni fenomen olan saylar konseptual kəmiyyət xüsusiyyətləri ilə ingilis dili və ingilis etnik mədəniyyəti arasındakı əlaqəni müəyyən edir. Bu nöqteyi-nəzərdən, saylar linqvokultural informasiya daşıyıcısıdır və həmin informasiyanın əldə edilməsi dildə frazeologizmlərin rolunu üzə çıxarmağa şərait yaradır.

5. İngilis dilinin frazeologizmləri özündə dilin frazeoloji dünya mənzərəsini təsbit edir ki, bunu da dünyanın ingilis dil mənzərəsinin bir parçası hesab etmək olar. İngilis dilinin leksik sistemində say tərkibli frazeologizmlər ikiqat əhəmiyyətli hesab olunur, çünki onlar bu dilin say sistemini uyğun mədəniyyətin keyfiyyətləri ilə xarakterizə edərək “sərbəst ifadələrdən” fərqli xüsusi söz birləşmələrini-frazeologizmləri formalaşdırırlar.

6. İngilis dilində say komponentli frazeoloji birləşmələr insanın həm daxili,

həm də xarici keyfiyyətlərini ifadə edir. Frazeoloji birləşmələrdə miqdar saylarından *one* və *two* sayları məhsuldar, *seven* və *eight* sayları isə qeyri-məhsuldardır.

7. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin struktur-semantik araşdırılması göstərir ki, frazeologizmlərin tərkibində işlənməsinə görə sadə miqdar sayları, daha sonra sıra sayları üstünlük təşkil edir. Sıra sayları ilə müqayisədə mürəkkəb-tərkibi saylar frazeoloji vahidlərdə azlıq təşkil edir.

8. Materialın diskursiv tədqiqi göstərir ki, ingilis dilində say komponentli əksər frazeologizmlər hərəkətin xarakteri, insanın keyfiyyətləri, onun davranışı kimi müxtəlif qiymətləndirmə növlərini təzahür etdirir. Tematik təhlil belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, bu təhlil üsulu frazeologizmlərin dil xüsusiyyətlərinə deyil, onların birləşmə daxilində ifadə etdiyi ümumi mənaya istinad edir. Bu zaman onların semantik keyfiyyətləri üzə çıxır.

9. Təhlil edilən materiala əsasən, kainatın dərk edilməsində vacib ünsürlərdən biri sayılan kəmiyyət kateqoriyası həm məntiqi kateqoriya kimi, həm də dil sisteminə effektiv şəkildə təsir göstərən qrammatik kateqoriya kimi diqqəti cəlb edir. Tədqiqat göstərir ki, ingilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrdə ya dəqiq kəmiyyət, ya qeyri-müəyyən kəmiyyət, ya da sıfır kəmiyyət ifadə edilir. Kəmiyyət komponentli frazeologizmlər, əsasən, say+isim modelində formalaşır.

10. İngilis dilində say komponentli frazeoloji vahidlər ümumişlək leksikadan çıxış edərək, mətnin tərkibində və ya nitq prosesində gerçəkləşən xüsusi mənə ifadə edirlər. Mətn dilçiliyinin tədqiqində böyük diqqət tələb edən say tərkibli frazeologizmlərin mətnyaratma prosesində əsas funksiyası onların semantik kateqoriyanı təmsil etməsidir.

11. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin işlənmə tezliyi başlıca olaraq onların ifadə etdiyi semantika ilə bağlı olduğunu təsdiqləyir. Bu səbəbdən, frazeologizmlərin tərkibində sayların işlənmə tezliyi də eyni ola bilməz. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrdə *one*, *two*, *three*, *four*, *five*, *six*, *nine* miqdar sayları və *first* və *second* sıra sayları daha sıx istifadə olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasov, A.Q. İngiliscə-azərbaycanca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti / A.Q.Abbasov. –Bakı: Turan evi, – 2009. – 470 s.
2. Ağayeva, G. Komponentlərində fitonimlər olan frazeoloji birləşmələrin semantik xüsusiyyətləri // G.Ağayeva. –Bakı: Dil və ədəbiyyat, –2019, 2(110).
3. Ağayeva, R. Frazeologizmlərin formalaşmasında ekstralingvistik amillərin rolu: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / –Bakı, 2016. –135 s.
4. Axundov, A. İngilis və Azərbaycan dillərində kəmiyyət kateqoriyası // A. Axundov. Dil və ədəbiyyat. Bakı: Gənclik, –2003.
5. Alıyeva, G. Üçdilli frazeoloji lüğətlərdə milli-mədəni identikliyin ifadəsi // 3rd International New York Conference on Evolving Trends in Interdisciplinary Research & Practices, –Manhattan, New York City: –November 13-15, –2020, – s. 143-149.
6. Amanəliyeva, A. Azərbaycan və ingilis dillərinin lingvistikasında kəmiyyət məzmunlu vahidlər ümumi qrammatik kateqoriyanın bir növü kimi // “Humanitar və ictimai elmlərin əsasları” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, Elmi iş. –Bakı: –17 Aprel. –2020, –s. 12-18.
7. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyatı / Oçerklər. –Bakı: Elm, –1970. –355 s.
8. Babayev, A. Dilçiliyə giriş / A.Babayev. –Bakı. Nurlan, –2004. –722 s.
9. Bayramova, A. İsmi qrammatik kateqoriyalar sistemi mədəniyyətlərarası kontekstdə: / filologiya üzrə elmlər doktoru dis. avtoreferatı. / –Bakı. 2018. –38 s.
10. Cəfərova, A. Frazeoloji birləşmələrdə işlənən miqdar sayları haqqında // Gənc tədqiqatçıların üçüncü Beynəlxalq elmi konfransı, Engineering University. – Baku: –2019, –1544 s.
11. Əhmədov, B & Kodzayeva, N. “Linqvistik təfəkkür” anlayışı və onun inkişaf etdirilməsi haqqında // –Bakı: Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi, –1983. № 4, – s.52-56.

12. Əliyev, İ.B. Müxtəlif sistemli dillərdə say tərkibli söz birləşmələrinin modelləşdirilməsi haqqında // Müasir dilçiliyin aktual problemləri, –Sumqayıt: 24-25 noyabr, –2016, – s. 40-42.
13. Hacıyeva, Ə. İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologizmlərin struktur-semantik xüsusiyyətləri / Ə.Hacıyeva. –Bakı: Nurlan, –2008. –273 s.
14. Həmzəyeva, L. Kəmiyyət və keyfiyyət kateqoriyaları // Gənc tədqiqatçıların IV beynəlxalq elmi konfransı, filologiya, tarix və hüquq elmləri, Qafqaz universiteti. –Bakı: Azərbaycan. –2016. –s. 882-884.
15. Xəlilov, B. Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası: [2 hissə] / B.Xəlilov. – Bakı: Elm, –I hissə –2000. –280 s.
16. Xəlilov, R.Y. Saylar / R.Y. Xəlilov. –Bakı: Azərnəşr, –1978, –73 s.
17. Xudiyev, N. Qədim türk yazılı abidələrinin dili / N. Xudiyev. –Bakı: –Elm və Təhsil, –2015. –596 s.
18. Qəribova, J. Azərbaycan dilində kəmiyyət kateqoriyasının ifadə üsulları: / filologiya elmlər namizədi dis. /AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. –Bakı, –1994. –170 s.
19. Qıpçaq M.D. Kəmiyyət anlayışının dildə ifadəsi (Tarixi-tipoloji tədqiqat) / M.D. Qıpçaq –Bakı: Elm, –2000, –453 s
20. Qurbanov, A. Qloballaşma şəraitində milli şüur və milli dil münasibətlərinin bəzi məsələləri // –Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Elmi əsərlər. Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. –2010. №1, –s.19-24.
21. Qurbanov, A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili: [2 cildə] / A.Qurbanov. –Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, –c. 1. –2019. –420 s.
22. Mahmudova, Q. Türk Dillərinin Frazeologiyası: [2 cildə] / Q.Mahmudova. – Bakı: Nurlan, –c. 2 -2009. –296 s.
23. Məmmədova, Q. İngilis ədəbiyyatında işlənmiş atalar sözləri və idiomların Azərbaycan dilinə tərcüməsinin bəzi xüsusiyyətləri // –Bakı: Filologiya məsələləri, –2020. № 9, –s. 3-7.
24. Mirzəliyeva, M.M. Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemləri / M.M. Mirzəliyeva. –Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, –1995. –146 s.

25. Mirzəyeva, A. Cümlə şəklində olan frazeologizmlər // –Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, İpək Yolu, No.2, –2018. –s.115-121.
26. Nəsimi, İ. Seçilmiş əsərləri. / Tərtib edən: H. Araslı/ İki cildə. –Bakı: Lider nəşriyyat, –I cild. –2004, –336 səh.
27. Sadiqova, S. Sayların mənə strukturunda miqdar və kəmiyyət anlayışı // Humanitar və İctimai Elmlər üzrə I Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, Bakı: DOI:10.36719/2020/BEK/01/159-161. –2020 s. –s.159-161.
28. Sadiqova, S. İngilis dilində sıra saylarının işləndiyi frazeoloji birləşmələr // Azerbaijan Khazar University. International Asian Conference on Contemporary Sciences IV, –Baku, –2020, –s. 341-342.
29. Sadiqova, S. Sayların simvolikasının linqvokulturoloji aspekti // –Bakı: Dilçilik araşdırmaları, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, –2021, № 2, –s. 94-97.
30. Sadiqova, S. Kəmiyyət kateqoriyasının məntiqi və linqvistik əlaqəsi // Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi, –2022, № 1/271, –s. 27-35.
31. Sadiqova, S. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin tematik təhlili // The XXII International Scientific Symposium “Turkic World Between East and West” (“Şərqlə Qərb arasında Türk dünyası”) –Kars/ Turkey, Andijan/ Uzbekistan, – 2022, –s. 69-72.
32. Sadiqova, S. Say tərkibli frazeologizmlərin dünyanın frazeoloji mənzərəsində yeri // –Naxçıvan: Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri, Humanitar elmlər seriyası, –2021, No 1 (110), –s. 73-77.
33. Sadiqova, S. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin işlənmə tezliyi // – Naxçıvan: Axtarışlar. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan bölməsi İncəsənət Dil və Ədəbiyyat İnstitutu, –2022, –s. 72-77.
34. Sadiqova, S. İngilis dilində say tərkibli frazeoloji birləşmələrin məndaxili qiymətləndiriciliyinin dəyərləndirilməsi // –Naxçıvan: Naxçıvan Universitetinin Elmi əsərləri, –2022, № 3 (27), –s.73-77.
35. Tağıyeva, E.İ. Müasir Azərbaycan dilində frazeologizmlərin formalaşmasında “bir” sayının rolu və mövqeyi // –Bakı: Bakı Universitetinin xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, –2011, №3 –s. 28-35.

36. Tahirov, İ. Azərbaycan və ingilis dillərində zaman kateqoriyası / İ.Tahirov. – Bakı: Nurlan, –2007. –324 s.
37. Tahirova, V.İ. Azərbaycan dilində məkan və zaman bildirən frazeoloji birləşmələr / V.İ.Tahirova. – Bakı: Elm və təhsil, –2018. –144 s.
38. Vəliyeva, N. Azərbaycanca-İngiliscə-Rusca frazeoloji lüğət: [2 cildə] / N. Vəliyeva. –Bakı, Azərənəşr, –с.1. –2010. –988 s.
39. Vəliyeva, N. Azərbaycanca-İngiliscə-Rusca frazeoloji lüğət: [2 cildə] / N.Vəliyeva. –Bakı: –Azərənəşr, –с. 2. –2010. –984 s.
40. Zeynalov, S. Azərbaycan dili dərsliklərində elmi dilçilik fikrinin inkişafı: / Filologiya üzrə elmlər doktoru dis. avtoreferatı. / –Bakı, 2014. –52 s.

Rus dilində

41. Акуленко, В. В. Категория количества в современных европейских языках / В.В. Акуленко, С.А. Швачко и др. – Киев: Наукова думка, –1990. – 284 с.
- 42.Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Л., Изд. ЛГУ, –1963, – 209 с.
- 43.Арсентьева, Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических Единиц / Е. Ф. Арсентьева. - Казан: КУ. –1989 -124с.
- 44.Арутюнова, Н. Д. Проблема числа / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Квантификативный аспект языка / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М.: Индрик, –2005. – 672 с.
- 45.Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А. М. Бабкин. – Ленинград: изд-во Наука – 1970. – 261 с.
- 46.Балли, Ш. Французская стилистика (перевод с фр. языка К.А.Долинина). М., 1961, - 394 с.
- 47.Баранов, А.Н. Основы фразеологии (краткий курс): учеб. пособие / А.Н. Баранов, Д.О.Добровольский. – М.: ФЛИНТА: Наука, –2013. – 312 с.
- 48.Баранов, А.Н., Добровольский Д.О. Принципы семантического описания фразеологии / А.Н.Баранов, Д.О.Добровольский // Вопросы языкознания. – 2009. – № 6. – с. 21-34.
- 49.Бодуэн де Куртенэ, И. А. Количественность в языковом мышлении / И. А.

- Бодуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, –1963. – 389 с.
- 50.Болдырев, Н.Н. Когнитивная семантика. Введение в когнитивную лингвистику: курс лекций / Н. Н. Болдырев. – Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, –2014. – 236 с.
- 51.Бондарко, А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики на материале русского языка / А.В. Бондарко / Рос. акад. наук, Институт лингвистических исследований. – М.: Языки славянской культуры, –2002. – 736 с.
- 52.Бондарко, А.В. Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность / А. В. Бондарко. – СПб.: Наука, –1996. – 264 с
- 53.Бочина, Т.Г. Количественная оценка в русской пословице (оппозиции конкретных имен) // Известия вузов. Северокавказский регион общественные науки. Приложение. –2003. –№5, –с.84-92 // <https://kolichestvennaya-otsenka-v-russkoy-poslovitse-oppozitsii-konkretnyh-imen.pdf>
- 54.Буслаев, Ф. И. Историческая грамматика русского языка: Этимология / Ф. И. Буслаев. – М.: КомКнига, –2006. – 296 с.
- 55.Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. // Виноградов В.В. Избранные труды по русской лексикологии и лексикографии. М., –1977, –с. 140-161.
- 56.Виноградов, В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. - М.: Высшая школа, –1986. - 639 с.
- 57.Влахов С.И. Непереводимое в переводе / С.И. Влахов, С.П.Флорин; под ред. Вл. Россельса. – М.: Междунар. отношения, –2009. – 352 с.
- 58.Воркачёв, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // – М.: Вопросы языкознания. – 2001, № 1, – с. 64-72.
- 59.Воробьев, В.В. Лингвокультурология: Теория и методы: монография / В.В. Воробьев. – М.: РУДН, –2008. – 336 с.

60. Гаврилов Ю.М. Семантическое поле как один из способов систематизации семантики // Семантика и прагматика языковых единиц. – Душанбе: ТГУ, – 1990. – 63 с.
61. Гизатуллина, Л.Р. Нумерологические фразеологические единицы в английском и татарском языках: Автореф. дисс. канд. филол. наук / – Уфа, 2004. – 24 с.
62. Дегтярев, В.И. Категория числа в славянских языках / В.И. Дегтярев. – Изд-во Ростовского ун-та, –1982. – 308 с
63. Дедюхина, А.С. Репрезентация категории партитивности в русском и английском языках (статика и динамика): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / – Екатеринбург, 2010. –26 с.
64. Добровольская, В.Е. «Один» и «первый» в традиционной культуре Владимирской области // Живая старина. – 2010. № 2. – с. 35-37.
65. Добровольский, Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии // – М.: Вопросы языкознания. – 1998. № 6. – с. 48-56.
66. Дровникова, Л.Н. История числительных в русском языке / Л. Н. Дровникова. - Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, –1985. – 112 с.
67. Дронов В.В. Языковая картина мира // Русский язык за рубежом. –2007. № 5. (204), –с. 5-7.
68. Дубровская В.В. Функциональная роль числительных в английских фразеологических единицах // Акта Лингвистика. Журнал исследований современного языка. Академическое издательство Евразия. –2012. № 1. Vol. 6, – с.92-99.
69. Есперсен, О. Философия грамматики / О. Есперсен. - М.: Изд-во иностранной литературы, –1958. - 396 с.
70. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка) / Жаботинская С.А. – М. : Ин-т языкознания РАН, –1992. – 216 с.
71. Жмудь, Л.Я. Пифагор и его школа (ок. 530–ок. 430 гг. до н.э.) / Л.Я. Жмудь. –

- Л.: Наука Ленинградское отделение, –1990. – 188 с.
72. Жуков, В.П. Семантика фразеологических оборотов / В.П. Жуков. - М.: Просвещение, –1978. –160 с.
73. Зарбалиев, Х.М. Числительные в австронезийских языках (языковые системы счисления) / Х.М.Зарбалиев. – Санкт Петербург – Баку: Elm və təhsil, –2015, – 228 с.
74. Карасев, А.Б. Значение числительных в английских и испанских идиомах: монография / А. Б. Карасев. - М.: ИМПЭ им. Грибоедова, –2007. – 97 с.
75. Керлот, Х.Э. Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М.: Self-book, –1994. – 602 с.
76. Киньовський, В. та ін. Едмонтон, Алберта. Українсько-англійський і англо український словник / уклад. Українська книгарня, –1990. –679 с.
77. Клименко, Н.Л. Лексико-фразеологические средства выражения неопределенно большого количества в современных русском и английском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Л., –1982. – 24 с.
78. Ключников, С.Ю. Священная наука чисел / С.Ю. Ключников. – М.: изд- во Беловодье – 1996. – 192 с.
79. Ключников, С.Ю. Священная наука чисел / С.Ю. Ключников. – М.: Беловодье, –2007. – 224 с
80. Ковшова, М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры / М.Л. Ковшова. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», –2013. – 456 с.
81. Колоколова, Л.П. Когнитивный аспект категории количества в русском языке: Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. - Волгоград, – 1994. – 18 с.
82. Колшанский, Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М.: КомКнига, –2010. – 128 с.
83. Комарова, З.И., Запевалова, Л.А. Функционально-семантическая категория единичности в русском и английском языках: монография / З.И. Комарова, Л.А. Запевалова. - Екатеринбург: Изд-во УрФУ, –2010. –236 с.

84. Копыленко, М.М. Средства выражения количества в русском языке / М. М. Копыленко. - Алма-Ата: Евразия, –1993. – 183 с.
85. Костомаров, В.Г. Наш язык в действии. Очерки современной русской стилистики / В.Г. Костомаров. - М.: Гардарики, –2005. –288 с.
86. Котвич В. Исследование по алтайским языкам / Пер. с польск. М., –1962.
87. Кочерган, М.П. Основы сопоставительного языкознания / М. П. Кочергин. Киев: изд-во Академия – 2006. – 424 с.
88. Кубрякова, Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика - психология - когнитивная наука // Вопросы языкознания. –1994. – № 4. – с. 34-47.
89. Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках / отв. ред. В. Н. Телия. – М.: Языки славянской культуры, –2004. – 340 с.
90. Кунин А.В. Английская фразеология. - М.: Высшая школа, –1970. – 342 с.
91. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. - М.: Высшая школа, –1986, –336 с.
92. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. Опыт систематизированного описания. - М., Международные отношения, –1972, – 287 с.
93. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.– 2-е изд., перераб.– М.: Высш. шк., Дубна: Изд. Центр "Феникс", –1996 – 381 с.
94. Кунин. А.В. – М.: изд-во Высшая школа / А. В. Кунин. – 1996. – 200 с.
95. Лосев А.Ф. История античной эстетики: Последние века (III - VI века). В 2х книгах. I к. – М.: Искусство, –1988. –447 с.
96. Лукин, М.Ф. К вопросу о лексико-грамматическом статусе числительных в современном русском языке/ М. Ф. Лукин // Вопросы языкознания. –1987. – № 6. – с. 43-51.
97. Маковский, М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов/ М. М. Маковский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, –1996. – 416 с.

- 98.Маковский, М.М. Язык – миф – культура: Символы жизни и жизнь символов / М. М. Маковский. – М.: ЛЕНАНД, – 2014. – 320 с.
- 99.Мартынов. В.В. Категории языка. Семиологический аспект / В.В. Мартынов. – М.: Наука, – 1982. – 191 с.
100. Маслова, В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В. А. Маслова. – М.: Наука, – 2011. – 296 с.
101. Маслова, В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие / В. А. Маслова. – М.: Академия, – 2001. – 208 с.
102. Маслова, В.А. Современные направления в лингвистике: учеб. пособие / В. А. Маслова. – М.: Академия, – 2008. – 272 с.
103. Мелерович, А.М. Проблемы семантического анализа фразеологических единиц современного русского языка / А.М. Мелерович. – Ярославль, – 1979. 79 с.
104. Меновщиков, Г.А. Способы выражения единичности и множественности в языках различного типа // Вопросы языкознания. – 1970. – № 1. – с. 82-88.
105. Мокиенко, В.М. Образы русской речи. Историко-этимологические очерки фразеологии / В.М. Мокиенко. - М.: Наука, – 2009. – 461 с.
106. Ноздрина, А.С. Аксиологический аспект категории количества (сопоставительное исследование на материале русского и немецкого языков): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук /– Москва, – 2011. – 23 с.
107. Панфилов, В.З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания / В.З. Панфилов. – М.: Наука, – 1982. – 354 с.
108. Панфилов. Философские проблемы языкознания. Гносеологические аспекты. – Москва: Наука, – 1977. – 288 с.
109. Паршиков, Н.А., Брагина, Л. И. Символы в истории: учеб. пособие / Н.А. Паршиков, Л.И. Брагина. – Орел: Орловский государственный институт искусств и культуры, – 2011. – 136 с.
110. Пасечник, Т.Б. Лингвокультурологический анализ фразеологических единиц с числовым компонентом в русском языке в сопоставлении с английским: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / – М., – 2009. – 18 с.

111. Пирманова Н.И. Культурные коннотации фразеологизмов с компонентами свет – небо – земля: / Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Екатеринбург, – 2008 -22 с.
112. Плотин. Избранные трактаты: В 2 т. / Пер. Г.В.Малеванского. -М.: РМ, – 1994. -с. 142.
113. Подюков, И.А. Народная фразеология в зеркале народной культуры: учеб. пособие / И.А. Подюков. - Пермь: ПГПИ, – 1990. - 127 с.
114. Полякова, С.В. Словоизменение количественных числительных в современной русской речи: дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук / С. В. Полякова. – Москва, – 2011. – 331 с.
115. Приемышева, М.Н. Количественные числительные в современном русском языке: семантика и функционирование : дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук / М.Н. Приемышева. – СПб., – 1999. – 241 с.
116. Пшибиева М.А. Прагматико-дискурсивные аспекты нумерологических фразеологических единиц (на материале русского, кабардино-черкесского, английского и французского языков): Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. Махачкала, – 2017. – 27 с.
117. Раденкович, Л. Числа в народной магии южных славян // Живая старина. – 2010. – № 2. – с. 31-34.
118. Реформатский, А.А. Лингвистика и поэтика / А.А. Реформатский. – М.: Наука, – 1987. – 262 с.
119. Середа, Л.М. Символика чисел и их употребление в английских фразеологизмах / Л.М.Середа, В.В.Мельникова // Лингвистика и методика в высшей школе / Гродненский гос. ун-т им. Я. Купалы. – Гродно: ЮрСаПринт, 2013. – Вып. 5: сб. науч. ст. – с. 134-142.
120. Симонова, К.Н. Функционально-семантическое поле количественности в современном английском языке в сопоставлении с русским языком: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук /- Пятигорск, – 2003. – 23 с.
121. Словарь символов / авт.-сост. М.В.Адамчик. – Минск: Харвест, – 2010. – 224 с.

122. Смит Л.П. Фразеология английского языка / Л.П.Смит - М.: Учпедгиз, — 1959, – 208 с.
123. Степаненко, С.Н. Средства концептуализации количества в современном английском языке: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук /- Белгород, – 2008. - 22 с.
124. Степанов, А.И. Число и культура: Рациональное бессознательное в языке, литературе, науке, современной политике, философии, истории / А.И.Степанов. – М.: Языки славянской культуры, – 2004. – 832 с.
125. Степанов, Ю.С. Константы: словарь русской культуры / Ю.С.Степанов. – М.: Академический Проект, – 2001. – 990 с.
126. Степанов, Ю.С. О трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства/ Ю.С.Степанов. – М.: Наука, –1985. – 335 с.
127. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты/ В.Н.Телия. - М.: Школа «Языки русской культуры», –1996. - 288 с.
128. Тимофеев, И.С. Методологическое значение категорий «качество» и «количество» / И. С. Тимофеев. – М.: Наука, –1972. – 215 с.
129. Топоров, В. Н. Числа / В. Н. Топоров // Мифы народов мира: Энцикл. : В 2 т. Т. 2 / гл. ред. С. А. Токарев. – М.; Минск; Смоленск: Рос. энцикл.: Дилер: Русич, 1994. – С. 629-631.
130. Фразеология в контексте культуры / под ред. В.Н.Телия. – М.: Языки русской культуры, -1999. – 336с.
131. Чеснокова, Л.Д. Имя числительное в современном русском языке. Семантика. Грамматика. Функции / Л.Д.Чеснокова. – Ростов н/Д.: Изд-во Гефест, –1997. – 292 с.
132. Числа в системе культуры: сб. статей / сост. М.В. Ахметова. – М.: РГГУ, – 2012. – 247 с.
133. Швачко, С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С.А.Швачко. – Киев: Виша

школа, 1981. – 143 с.

134. Шевченко, В.В. Символика и значение числовых компонентов в английских фразеологических единицах: Автореф. дисс. на ... канд. филол. наук / – М., 2001. – 16 с.
135. Шуменко, О.А. Фразеологические единицы английского языка при переводе / О.А.Шуменко. Актуальные вопросы переводоведения и практики перевода. – 2013. – URL: <http://www.albatranslating.ru/ru/ru/articles/2013/shumenko.html>.

İngilis dilində

136. Ammer, C. The Dictionary of Clichés / C. Ammer. Copyright ©, –1997. –1191 s.
137. Ammer, C. The American Heritage Dictionary of Idioms / C. Ammer. Copyright ©, –Boston New York. –Second edition. –2013. –920 p.
138. Andreici, T.M. Phraseological units with sacred numbers in Russian and Serbian // –Romania: West University of Timișoara, Professional communication and translation studies, –2017. –p.92-103.
139. Andreici, T.M. Translation of phrasemes. Equivalence and Nonequivalence // –Romania: West University of Timișoara, Professional Communication and Translation Studies, –2016. Sep. –p.153-166.
140. Austen, J. Emma / J. Austen. –Third edition. W. W. Norton & Company, Inc. Copyright ©, –2000. –449p.
141. Baranova, S.V. “Philosophy” of quantitative- qualitative relations // Philological Treatises, –2012, vol 2, no 4. –p. 5-10.
142. Blokh M.A. Course in theoretical English grammar / M.A.Blokh. –Moscow: Higher school, –1983. –383 p.
143. Calude, A.S., Verkerk A. The typology and diachrony of higher numerals in Indo-European: a phylogenetic comparative study [Электронный ресурс] / A.S. Calude, A.Verkerk // Journal of Language Evolution. – 2016. № 1 (2). –p. 91-108.
144. Chernysheva, I.I. English Phraseology/ I.I.Chernysheva. –Moscow: High

School, –1980.

145. Collins, C. Dictionary of Idioms / C, Collins. Second edition. –Glasgow: Harper Collins Publishers, –2003. –1703 p.
146. Collins, C. Idioms Dictionary/ C, Collins. 3rd ed. © HarperCollins Publishers, –1995. –493s.
147. Collins, W.H. A Book of English Idioms with Explanations, L-N. Y.-T, –1958. –258 p.
148. Crump, T. The Anthropology of numbers [Электронный ресурс] / T. Crump. – Cambridge: Cambridge University Press, –1990. – 201 p.
149. Crystal, D. Dictionary of Linguistics and Phonetics / D, Crystal. (6th ed.). John Wiley & Sons, –2011. –529 p. ISBN 978-1-405-15296-9.
150. Dickens, C. David Copperfield / C. Dickens. –London: –1850. –809 s.
151. Evans, C. A. Matthew / C. A. Evans. Cambridge University Press, –2012. –543 p.
152. Farlex International. Idioms and Slang Dictionary: © –2017. –2591 p.
153. Fontana, D. The secret language of symbols: A visual key to symbols and their meanings / D. Fontana. –San Francisco: Chronicle Books, –1993. –192 p.
154. Gamkrelidze, T.V. & Ivanov, V.V., Indo-European language, and Indo-Europeans: V.2. / T.V. Gamkrelidze, V.V.Ivanov. –Tbilisi: Publishing House of Tbilisi Univ., –1984. –1330p.
155. Haegeman, L. Introduction to the Government and Binding Theory / L. Haegeman. second ed, – Oxford: Wiley-Blackwell, –1994. –726p.
156. Holmqvist, J. Idiomatic Expressions in Fiction: A Textual Analysis of the Use and Effects of Idioms in Donna Tartt's The Secret History // –Sweden: Jönköping University, Independent course, –2014. –26 p.
157. Hopper, V. F. Medieval number symbolism: its sources, meaning and influence on thought and expression: [Electronic resource] / V. F. Hopper. – New York: Columbia University, –1938. – 259 p.
158. Hornby, A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A.S.Hornby. Oxford University Press, –2005. –1899 p.
159. Ibtihal Mahdi Al-Tameemi. Problems of Translating Idioms of Number //

- European Academic Research, –2016. –Vol. IV, Issue –4, –8 p.
160. Jespersen, O. The Philosophy of Grammar / O. Jespersen. –Chicago: University of Chicago Press, –Original edition. –1992. –372 p.
 161. Klyuchnikov S.Yu. The sacred science of numbers / S.Yu. Klyuchnikov. –M.: Belovodye, –1996. – 192 p.
 162. Knowles, E. Dictionary of Phrase and Fable / E. Knowles. Oxford University Press, –2006, –805 p.
 163. Kunin A. V. The course of the modern English phraseology / A.V. Kunin – Moscow: Vysshaya shkola, –1990. –380 p.
 164. Kunin, A.V. Basic Concepts of Stylistics in Phraseology // The structure of linguostylistics and its main categories. Publishing House of Perm: –Perm State University, –1983. –p.44-49.
 165. Kunin, A.V. Insertion as a Linguistic Phenomenon // Foreign languages at school, 2, –1973. –p.13-22.
 166. Kunin, A.V. The Course of Phraseology of Modern English // A.V. Kunin. – Moscow: Phoenix, –1996. –384p.
 167. Mason C.P. English Grammar Including Grammatical Analysis / C.P. Mason. – London: Covent Garden, –1988 –271 p.
 168. Mustonen, S. Translating Idioms: A Case Study on Donna Tartt's The Secret History and Its Finnish Translation // Master thesis. University of Jyväskylä, - 2010. – 90 p.
 169. Naciscione, A. Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse / A. Naciscione. –Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, – 2010. –289 p.
 170. O'Connell, M. Symbols, Signs & Visual Codes: A Practical Guide to Understanding and Decoding the Universal Icons, Signs, Motifs and Symbols That Are Used in Literature, Art, Religion, Astrology, Communication, Advertising, Mythology and Science // M. O'Connell, A. Raje – London: Southwater, –2007. –128 p.
 171. Parkhamovich, T.V. English-Russian, Russian-English dictionary of

- phraseology: –Minsk: Potpourri degree Language: Russian Format, –2011. – 128p.
172. Rett, J. How many maximizes in the Balkan Sprachbun // In Gibson, M. and Howell, J., editors, Proceedings of SALT, CLC Publications, –2006, Vol 16., – p. 190-207
 173. Richard A, Spears. Ph.D. NTC's pocket dictionary of words and phrases. McGraw Hills Companies, –2002. –717 p.
 174. Richard A. Spears. McGraw-Hill Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs. The McGraw-Hill Companies, –2005. –1080 p.
 175. Sadigova, S. Phraseological combinations with ordinal numbers in English // – Buxara: Buxara Davlat Universiteti Ilmiy axboroti, –2023, № 1, –p. 123-126.
 176. Schimmel, A. The mystery of numbers: [Electronic resource] / –N.Y.; Oxford: Oxford University Press, –1993. – 315 p.
 177. Shakespeare, W. Macbeth: Bloom's Modern Critical Interpretations / W. Shakespeare. –New York: Bloom's Literary Criticism, New edition Copyright, – 2010. –194 p.
 178. Shaundug, B. The semantics of numerals in the phraseology of the Mongolian, Russian and English languages: / Doctor of Philological Sciences dis. abstract. / – Moscow, 2006, – 169 p.
 179. Shvachko, S.A. Paradigmatic and syntagmatic aspects of the English numerals // Philological Treatises, vol 1, no 2, –2010. –pp.149-153.
 180. Tartt, D. The Secret History / D.Tartt. –New York: Random House, –1992. – 544p.
 181. Toporov V.N. Numbers / V.N. Toporov. –M.: Soviet Encyclopedia, –1980. –631 p.
 182. Toporov, V.N. Numerals. Myths of the world / V.N. Toporov. –Moscow: Sciences, –1988. 630 p.
 183. Uraksin. Z. G. Comparative studying and etymologiation of phraseological units in Turkic languages: Problems of the etymology of Turkic languages / Z.G. Uraksin. –Alma-Ata. –1990. –p. 385.

184. Vorobyov V.V. Russkij jazyk v dialogue kultur (Russian language in the dialogue of cultures) / V.V. Vorobyov. – Moscow: Lodomir, –2006. –208 p.
185. Vries Ad de. Dictionary of Symbols and Imagery / Ad de Vries. – Amsterdam; London: North – Holland Publ. Co., –1984. – 515 p.
186. Yu Hui-Chih. A Comparative Study of the Meanings of Numbers in English and Chinese Cultures // Shih Hsin University –2015. – pp. 1-24.

İnternet mənbələri

187. <https://dictionary.cambridge.org>
188. <https://idioms.thefreedictionary.com>
189. <http://www.macmillandictionary.com>
190. <http://www.oxforddictionaries.com>
191. <http://www.dic.academic.ru>
192. <http://www.edudic.ru/sim/>
193. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/make-ends-meet>
194. <https://journals.aiac.org.au/index.php/IJALEL/article/view/2633/2301>

ƏLAVƏLƏR

1. A beaten man is worth two unbeaten men – Bir əlin nəyi var, iki əlin səsi var, ağıl ağıldan ötkəmdir
2. A bunch of fives – beş qardaş
3. A cat has nine lives – doqquz canlı
4. A chance in a thousand – mindən biri
5. A diamond of the first water – kristal adam, layiqli keyfiyyətləri olan kimsə
6. A five-minute break – qısa fasilə
7. A fifth wheel – artıq adam, lazımsız adam
8. A game that two can play – cücəni payızda sayarlar
9. A gift in the hand is better than two promises – can verirsən sərçəyə ver, qaranquş gəldi gedərdi
10. A hundred to one – yüzü birinə qarşı (çox şanssız)
11. All at sixes and sevens – körpü qaldı çayın o tayında
12. All done at one blow – bir dəfəyə
13. All in one piece – sağ-salamat
14. Among the blind one-eyed is king – at olmayan yerdə eşşək də atdır
15. An action of the first impression – presedent olmadan işə baxmaq
16. A nine-day wonder – günün nəbzi, keçici həvəs
17. An old friend is better than two new ones – hər şeyin təzəsi, dostun köhnəsi
18. A pound in the purse is worth two in the book – göydəki qazdan hindəki toyuq yaxşıdır
19. A one- man band – bir nəfərlik qrup/banda
20. A one-way street – tək tərəfli münasibət
21. (As) cross as two sticks – cin atına minmiş
22. A second bite of the cherry/ a second bite at the cherry – ikinci şans, ikinci fürsət
23. A second wind – qıvrıqlaşma, özünə gəlmə, qaçışdan sonra ikinci nəfəs
24. A sixth sense – intuisiya və ya altıncı hiss
25. (As) like as two peas (in a pod) – bir almanın yarısı, burnundan düşmək

26. As right as ninepence – çiçək kimi, tər-təmiz
27. (As) thick as two short planks – geri zəkali olmaq, küt olmaq, başı boş olmaq
28. A Stitch in time saves nine – bu günün işini sabaha qoyma
29. A superfluous third –qabırğa olmaq (artıq olmaq)
30. At first –ilk başda, təzə-təzə
31. At first glance – ilk baxışdan
32. A third wheel – qabırğa olmaq (artıq olmaq)
33. At second hand –ikinci əldən
34. At the first go-off – bir nəfəsə
35. At the first hint of daylight – dan yeri sökülməmiş, səhərin gözü açılmamış
36. A thousand and one – dünya qədər
37. A thousand thanks – min dəfə təşəkkür
38. At one blow – bir zərbə ilə, bir dəfəyə
39. At one feel swoop – bir anda, bir vuruşda
40. At one time – bir zamanlar
41. At sixes and sevens – alt-üst olmaq, çaş-baş olmaq, bığla saqqal arasında qalmaq
42. A two-edged sword – müsbət və mənfi yönlü
43. A two faced person – ikiüzlü adam
44. A two-way street – qarşılıqlı xidmət, sövdələşmə, qarşılıqlı məsuliyyət
45. A wander lasts but nine days – şübhə doqquz gün çəkər
46. A zero-sum game – neş tarazlığı, əldə var sıfır
47. Back to square one – təmiz səhifə açmaq, sıfırdan başlamaq
48. Bear two faces under one hood – ikiüzlü olmaq
49. Behind the eight ball – çıxılmaz vəziyyətdə olmaq, pulsuz-parasız
50. Be light one one's feet – ayaqdan yüngül olmaq, asan rəqs etmək
51. Be one up on somebody – kimənsə üstün olmaq
52. Be ten (or two) a penny – bir anbar, it sürüsü kimi
53. Be second to none – ən yaxşı olmaq, rəqibin olmaması
53. Be six of one and half a dozen of the other – keçəl Həsən, ya Həsən keçəl
54. Between two fires – odla su arasında qalmaq, quyruğu qapı arasında qalmaq

55. Between two stools one goes to the ground – iki yol arasında qalmaq
56. Bottom of the ninth – son şans, oyunun sonu, son kritik anlar
57. Care a bit two straws – vecinə olmamaq
58. Come of second best – müvəffəqiyyətsizliyə uğramaq
59. Count to ten – nəfəsini tut, ona qədər say
60. Cousin seven times removed – eşşəyimin/itimin qurd dayısı (uzaq qohum)
61. Deep six – gor (qəbir)
62. Choose between two evils the least – zərərin yarısından qayıtmaq da xeyirdir
63. Draw (the) first blood – ilk zərbəni vurmaq, üstünlük əldə etmək
64. Eight-hundred-pound gorilla – sözü keçən adam, basqın adam
65. Fall between two stools – odla su arasında olmaq, pis vəziyyətə düşmək
66. Feel like a million dollars – əla hiss etmək, bomba kimi hiss etmək
67. Feel like two cents – iki qəpiklik hiss etmək, qiymətsiz hiss etmək
68. Fifth column – beşinci kolon
69. Fifty is the youth of old age – qırx yaş gəncliyin qocalığı, əlli yaş qocalığın gəncliyidir
70. Fire the first shot – ilk həlledici addım atmaq
71. First catch your hare – əvvəl arxı keç, sonra bərəkallah de
72. First class – yüksək səviyyədə
73. First of all – ilk öncə, ilk olaraq
74. First out of the gate – bir şeyi ilk edən
75. First rate – yüksək səviyyədə
76. First snow – qar dənəciyi
77. Five finger discount – mağaza oğurluğu
78. Five o'clock shadow – kirli saqqal
79. Five will get you ten – əmin olmaq
80. Forty-second cousin – körpüdən keçəndə yan-yana (uzaq qohum)
81. Four eyes see more than two – tək əldən səs çıxmaz, bir əlin nəyi var, iki əlin səsi var, ağıl ağıldan ötkəmdir, yoldaşına gəyiş bildiyini əldən vermə
82. Four corners of the earth – dünyanın dörd bucağı

83. Four-leaf clover – dördyarpaqlı yonca, bəxt gətirən
84. Four-square behind – tam dəstək
85. Fourth estate – dördüncü zümrə
86. From one end to other – cükini- bikini bilmək
87. Get to first base – ilk addımlarını atmaq
88. Give me five – bir beşlik ver
89. Ground zero – sıfır nöqtəsi
90. Handbags at ten paces – ağız yarışı
91. Have (got) two left feet – yöndəmsiz olmaq, bacarıqsız olmaq
92. Have one over the eight – payı artıq olmaq, sərxoş olmaq
93. Have one too many – payı artıq olmaq, sərxoş olmaq
94. Have two left hands – ağır və ya ləng adam
95. He who would eat the nut must first crack the shell – istisini sevən tüstüsünə də dözər və ya könlü balıq istəyən ayağını suya salar
96. Hit on all (four, six) cylinders – 1) əla formada olmaq, 2) səylə çalışmaq, əl saxlamadan işləmək
97. Hit someone for six – qəfildən sarsmaq, kimisə incitmək
98. In a day or two – bugün-sabah
99. In the first instance – ilk olaraq, ilk öncə, birinci növbədə
100. In two shakes (of a lamb's tail) – bir göz qırpımında, qaşla göz arasında
101. It is not the first consideration – onuncu dərəcəli işdir
102. It is six of one and half a dozen of the other – elə bil daşa-divara dəyir
103. It is the first step that counts – cətini başlamaqdır
104. It is the first step that is troublesome – cörəyin birincisi həmişə küt gedər
105. Keep a thing seven years and you will find a use or it – saxla samanı, gələr zamanı
106. Kill two birds with one stone – bir daş ilə iki quş vurmaq
107. Know a thing or two – hər şeyin yerini bilmək, bir işdə saç ağartmaq
108. Know how many beans make five – cin kimi olmaq, işini bilmək
109. Like pleased a dog with two tails – çox şad olmaq

110. Like two peas in a pod – bir almanın yarıları
111. Many wits are better than one – ağıl ağıldan üstündür – bir əlin nəyi var, iki əlin səsi var, ağıl ağıldan ötkəmdir
112. More than one way to skin a cat – bir problemi həll etməyin müxtəlif yolları
113. Nine times out of ten – çox hallarda, demək olar ki, həmişə
114. Ninety-nine out of a hundred – yüz faizdən doxsan doqquz faiz
115. Nine winks – forty winks – gözlərinin acısını alma, quş yuxusu
116. No more than one or two – iki cüt, bir tək
117. Not care two hoots about smth – nəyəsə görə zərrə qədər narahat olmamaq
118. Not care two straws – vecinə olmamaq
119. Not in one's first youth – müsün (yaşlı)
120. Not know the first thing about – iki eşşəyin arpasını bölə bilmir
121. Not to know the first thing about something – baş çıxarmaq olmur
122. Number one – bir nömrəli
123. Number ten (No. 10) – ingilis baş nazirinin qərargahı, ingilis hökuməti
124. Of the first magnitude – növünün ən yaxşısı
125. Of the first water – xalis və əsil, iliyinə-damarına işləmək (bütün varlığı ilə)
126. On all fours – iməkləyə-iməkləyə, qarnı üstündə
127. Once beaten is worth two raw ones – bir əlin nəyi var, iki əlin səsi var, ağıl ağıldan ötkəmdir, yoldaşına gəyiş bildiyini əldən vermə
128. One and all – hamı bir nəfər kimi; hamımız birimiz üçün, birimiz hamımız üçün
129. One and the same – özüdür ki, var
130. One-armed – bandit, təkəlli quldur
131. One by one – bir-bir
132. One dime for a dozen – geniş yayılmış
133. One false move may lose the whole game – Bir səhv hərəkət bütün oyunu bitirə bilər
134. One fine day – günlərin birində, günlərin bir günündə
135. One has only to beckon with one finger – bir him-cimə bənddir
136. One has seen a thing or two – yetmiş qabdan su içib

137. One-horse town – geri qalmış şəhər
138. One hell of a lot/ a hell of a lot – bir sürü
139. One in a billion – milyonda bir
140. One in a million – milyonda bir
141. One in a thousand – milyonda bir
142. One is always first for eating and last working – yeməyin qulu işləməyin xəstəsi
143. One of these days – yaxınlarda, tezliklə
144. One or two – bir az
145. One out of a hundred – yüzdən bir
146. One's second half – uşaqların atası
147. One's number two – kiminsə sağ əli
148. One swallow does not make a summer – bir gül ilə bahar olmaz
149. One thing and another – gah bu, gah o
150. One today is worth two tomorrows – bu günün işini sabaha qoyma, göydəki qazdan hindəki toyuq yaxşıdır
151. One-track mind/ single-track mind – dar düşüncə, məhdud ağıl
152. One trick pony – bir sahədə mütəxəssis
153. One, two and that is it – iki cüt, bir tək
154. On second thought – müsəlmanın sonrakı ağılı, yetkin fikirdə
155. On the one hand – bir tərəfdən
156. On the other hand – digər tərəfdən
157. On the very second – saniyə-saniyəyə (düz müəyyən edilmiş vaxta)
158. One way or another – hər necə olsa belə, necə olur olsun
159. One with a plough, seven with a spoon – bir ağıllı beş min başı saxlar
160. Patient zero – xəstəliyi ilk yayan şəxs
161. Phony as a three – dollar bill – aşkar şəkildə yalan, qeyri-qanuni
162. Play first fiddle – baş rol oynamaq, rəhbər yerini tutmaq
163. Put in one's two cents hər işə burnunu soxmaq, yerli-yersiz fikir bildirmək
164. Put one leg here, the other there – bir ayağın burda, o biri orda
165. Put two and two together – işin nə yerdə olduğunu anlamaq, qərara gəlmək

166. Queer as a three-dollar bill – saxta bir şey
167. Ride two horses – bir əldə iki qarpız tutmaq
168. Run on all (four, six) cylinders – 1) əla formada olmaq, 2) səylə çalışmaq, əl saxlamadan işləmək
169. Saying and doing are two things – halva-halva deməklə ağız şirin olmaz
170. Scatter to the (four) winds – dörd bir yana dağılmış, dörd tərəfə atılmaq
171. Score twice before you cut once – yüz ölç, bir biç
172. Second cousin twice removed – körpüdən keçəndə yan-yanə, uzaq qohum
173. Second-guess – təkrar-təkrar sorğu-sual etmək (tənqid etmək məqsədi ilə)
174. Second hand – əldən düşmə, ikinci əl
175. Second rate – miyanə, babat, ortabab
176. Second thoughts are best – yüz ölç, bir biç
177. Self comes first – köynək bədənə daha yaxındır
178. Serve two masters – iki ağaya xidmət etmək
179. Seven don't wait for one – yüzə bir qoşulmaz, yüz birə qoşular
180. Seven-league boots – dörd nala çapmaq, yeddi arşınlı çəkmələr
181. In the seventh heaven – xoşbəxtlikdən havalara uçmaq, xoşbəxtlikdən göyün yeddinci qatında olmaq
182. Seven sheets to the wind – çox sərxoş olmaq
183. Seventh water on a jelly – yeddi arxa dönəm
184. Since the first nail was hammered in – başlanğıcdan
185. Six feet under – ölü və dəfn edilmiş
186. Six of one and half a dozen – bir bezin qırağı
187. Six of one and half a dozen of the other – al birini vur digərinə, bir bezin qırağı
188. Six of the best – çubuqla vuraraq cəzalandırmaq
189. Sixty-four thousand dollars question – həlledici sual, bu ölüm-dirim məsələsidir
190. Six ways from Sunday – hər cür mümkün yol, ağla gələn hər şəkildə
191. Slap (slip) me five – ver əlini (barışdıq)
192. Slip me five – əl sıxmaq, əl-ələ vurmaq
193. Someone has seen a thing or two in one's time – bərkdən-boşdan çıxmaq

194. Someone has worked up seven sweats doing smth – özünü şam eləyib yandırmaq (ağır iş görmək)
195. Someone has two minds – hərdəmxəyal insan
196. Someone is just fifth wheel –yararsız/xeyirsiz/faydasız adam
197. Someone is in one's second childhood – başına soyuq dəyib
198. Someone's second self – sağ əl
199. Start from ground zero – sıfırdan başlamaq
200. Take five – qısa fasilə
201. Take five minutes off – qısa fasilə
202. Take somebody down a peg or two – kimisə alçatmaq
203. Talk nineteen to the dozen – ara vermədən, fasiləsiz danışmaq
204. Tell somebody a thing or two – kiməsə həddini bildirmək, yerini bildirmək
205. Ten to one – onu birinə qarşı, mərc gəlirəm
206. The eighth wonder of the world – dünyanın səkkizinci möcüzəsi, heyratımız şey
207. The first attempt is always a flop – çörəyin birincisi həmişə küt gedər
208. The first days of winter – böyük çillə
209. The first harbinger – müjdəçi (tay-tuşları arasında birinci olmaq)
210. The first time does not count – çörəyin birincisi həmişə küt gedər
211. The first try is not always lucky – çörəyin birincisi həmişə küt gedər
212. The first step – ilk addım (təşəbbüs)
213. The one and only – yeganə
214. There are no two – bu barədə ikinci fikir ola bilməz, yəqin, şübhəsiz
215. The best of two worlds/ the best of both worlds – bir daşla iki quş vurmaq
216. The big Four /the big Three – dördlük hakim qrup
217. The first blow is half the battle – çətini işə başlamaqdır
218. The first days of winter – böyük çillə
219. The first harbinger harbinger – müjdəçi
220. The first pancake is always lumpy – çörəyin birincisi həmişə küt gedər
221. The first try is not always lucky – çörəyin birincisi həmişə küt gedər
222. The first visit of one's daughter to her father's house after marriage on her

parent's invitation – ayaqaçdı

223. The four (or far) corners of the world (or earth) – bütün dörd istiqamətdə

224. The ninth wave – sarsılmaz, təhlükəli bir qüvvə

225. The nth degree – maksimum dərəcədə, n sayda

226. The seven deadly sins – yeddi bağışlanmaz günah (lovğalıq, hiyləgərlik, şəhvət, qəzəb, acgözlük, paxıllıq, tənbellik)

227. The third degree – işgəncə ilə sorğu-sual

228. The twelfth of never/12th of never – daş çiçək açanda

229. Thick as two planks – geri zəkali

230. Think first then speak – söz quşdur, buraxarsan, uçar gedər

231. Third time is lucky – atalar üçdən deyib

232. Third world – geridə qalmış ölkələr

233. Thirty pieces of silver – xəyanət simvolu

234. Try to do a thousand and one things at once – özünü oda-közə vurmaq

235. Thousand thanks – yüz dəfə təşəkkür

236. Three cheers for someone – yaşasın, eşq olsun, üç dəfə ura

237. Three heads above someone – bir baş üstün

238. Three may keep a secret if two of them are dead – iki kişinin bildiyi sirr deyil

239. Three sheets to the wind – sərxoş olmaq

240. Three musketeers – üç müşketyor, üç silahşor, üç yaxın tərəfdaş

241. Three peace set-meat and two vegetables – kişi ləyaqəti

242. Three ring circus – xaotik vəziyyət

243. To a split second – saniyə saniyəyə (düz müəyyən edilmiş vaxta)

244. To be eighteen bob in the pound – ağılını itirmək (çaşmaq)

245. To be in two minds – şübhə etmək

246. To be in two minds about something – bığla saqqal arasında qalmaq

247. To bend in two – qabağında yeddi qat təzim etmək

248. To be unable to put two words together – iki kəlməni bir-birinə bağlaya bilməmək

249. To be under seven locks and seven seals – yeddi qıl arxasında

250. To be under seven seals – yeddi qıfıl arxasında, etibarlı mühafizədə
251. To set one's best leg first – işi sürətlə getmək
252. To betray someone for thirty pieces of silver – keçi qiymətinə satmaq
253. To do some first rate work – klass göstərmək, nümunə göstərmək
254. To go fifty-fifty – ata malı kimi bölmək
255. To bring down the curtain – işi başa vurmaq
256. To bring someone down a peg or two – burnunu ovmaq
257. To clack sixteen to the dozen – bir nəfəsə danışmaq
258. To have a thousand friends is less, than to have an enemy – dost min isə azdır, düşmən bir isə çoxdur
259. To have the second youth – ikinci bahar yaşamaq
260. To have two strikes against one – ağır vəziyyətdə olmaq
261. To make two ends meet – çax-çux etmək
262. To know a thing or two – bir balaca başı çıxmaq
263. To pick up a thing or two from one's elders – ağıl öyrənmək, başa düşmək
264. To play second fiddle – baş olmamaq (bir kəsin tabeliyində olmaq)
265. To put two and two together and make five – düşünüb daşınmaq, bir qərara gəlmək
266. To run after two hares – bir əldə iki qarpız tutmaq
267. To rush head-first into something – ağına-bozuna baxmamaq
268. To sleep with one eye open – gözü açıq yatmaq
269. To take a one-sided view of something – birtərəfli mühakimə yeritmək
270. To the four winds – bütün dörd istiqamətdə
271. To the nines – yüksək səviyyədə
272. Twenty and twenty – öz qərarlarını verə biləcək yaşda olmaq
273. Two-alarm fire / three-alarm fire – şiddətli yanğın və ya gərgin adam
274. Two bears dont go in one the same den (lair) – iki qoçun başı bir qazanda qaynamaz
275. Two heads above someone – bir baş üstün
276. Two heads are better than one – tək əldən səs çıxmaz, ağıl ağıldan üstündür

277. Two of every living creature under the sun – it leşi, köpək sürüsü
278. Two sheep's heads can not get in one and the same boiler – iki qoçun başı bir qazanda qaynamaz
279. Two sheets to the wind / three sheets to the wind /four sheets to the wind – sərxoş olmaq
280. Two sides of the same coin – bir almanın iki yarısı, bir medalın iki üzü
281. Two sides of the same shield – müsbət və mənfi yönlü
282. Two strings to one's bow – kiminsə iki imkanı, iki yol
283. Two to one in all things against the angry man – sirkə tünd olanda öz küpünü partladar
284. Two upon ten – gizli missiya, diqqətlə baxmaq
285. Two wrongs don't make a right – iki səhv bir düz etmir
286. With just two of us - ikilikdə
287. Within these four walls – dörd divar arasında
288. With one hand tied behind one's back – əlləri arxada, əziyyətsiz, iki gözü bağlı
289. With one leap – bir nəfəsə
290. With one stroke of the pen – bir qələmdə, sürətlə
291. With just two of us/in private – ikilikdə
292. Words fail one – nitqi qurumaq, söz tapmamaq
293. You are one in a million – səndən yoxdur
294. Zero dark thirty – gecənin qaranlığında, günəş doğmadan
295. Zero in on – bir şeyə diqqət yetirmək, bir şeyi hədəf almaq
296. Zero out – bir şeyi sıfırlamaq, ayarlamaq
297. Zero tolerance – sıfır tolerans